هیوا

مشاوره تحصیلی هیوا

تخصصی‌ترین سایت مشاوره کشور

تماس با مشاوران ما، با شماره گیری

۹۰۹۹۰۷۵۳۰۵

از طریق تلفن ثابت

بسم اللّه الرحمن الرحیم

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلیٰ مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ وَ عَجِّلْ فَرَجَهُمْ

مطالعات اجتماعی

(مدنی، تاریخ، جغرافیا)

پایهٔ هشتم دورهٔ اوّل متوسطه

این بسته آموزشی شامل کتاب درسی و کاربرگه‌های فعّالیت است.

نرم‌افزار آموزشی نقشه‌خوانی و فیلم‌های آموزشی کتاب از طریق شبکه ملی مدارس ایران (رشد) به نشانی Roshd.ir قابل دریافت می‌باشد.

وزارت آموزش و پرورش
سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

نام کتاب :	**مطالعات اجتماعی ـ پایهٔ هشتم دورهٔ اوّل متوسطه ـ ۸۰۷**
پدیدآورنده :	**سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی**
مدیریت برنامه‌ریزی درسی و تألیف :	**دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری**
شناسه افزوده برنامه‌ریزی و تألیف :	**محمدباقر آرام، بهروز انصاری، عباس پرتوی مقدم، فاطمه خسروی، محمدرضا سنگری، محمدشریف متولّی الموتی، ناهید فلاحیان، محمدمهدی موسی‌خان، منصور ملک‌عباسی، محمود معافی و سوسن نوروزی (اعضای شورای برنامه‌ریزی)** **ناهید فلاحیان، عباس پرتوی مقدم با همکاری محی‌الدین بهرام محمدیان در فصل ۵ (اعضای گروه تألیف)ـ امید مجد (ویراستار)**
مدیریت آماده‌سازی هنری :	**ادارهٔ کلّ نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی**
شناسه افزوده آماده‌سازی :	**احمدرضا امینی (مدیر امور فنی و چاپ) ـ مجید ذاکری یونسی (مدیر هنری) ـ محمد عباسی (طراح گرافیک و صفحه‌آرا) ـ مریم کیوان(طراح جلد) ـ لاله ضیایی، نرگس میکائیلی، صادق صندوقی و مرتضی یزدانی دینانی(تصویرگران) ـ اعظم لاریجانی، محمد عباسی، مریم جوادی و ابوالفضل بهرامی (عکاسان) ـ مؤسسهٔ جغرافیایی و نقشه‌نگاری (کارتوگرافی) گیتاشناسی(نقشه‌های طبیعی قارّه‌ها) ـ معصومه آزادمهر (نقشه‌های گنگ کاربرگه‌ها) ـ فاطمه باقری‌مهر، زیبا خاکسار ده‌آبادی، رعنا فرج‌زاده دروئی، زینت بهشتی‌شیرازی و حمید ثابت کلاچاهی (امور آماده‌سازی)**
نشانی سازمان :	**تهران : خیابان ایرانشهر شمالی ـ ساختمان شمارهٔ ۴ آموزش و پرورش (شهید موسوی)** **تلفن : ۹ـ۸۸۸۳۱۱۶۱، دورنگار : ۸۸۳۰۹۲۶۶، کد پستی : ۱۵۸۴۷۴۷۳۵۹** **وبگاه : www.chap.sch.ir و www.irtextbook.ir**
ناشر :	**شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران : تهران ـ کیلومتر ۱۷ جادهٔ مخصوص کرج ـ خیابان ۶۱ (داروپخش) تلفن : ۵ـ۴۴۹۸۵۱۶۱، دورنگار : ۴۴۹۸۵۱۶۰، صندوق پستی : ۱۳۹ـ۳۷۵۱۵**
چاپخانه :	**شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران «سهامی خاص»**
سال انتشار و نوبت چاپ :	**چاپ سیزدهم ۱۴۰۵**

کلیه حقوق مادی و معنوی این کتاب متعلق به سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش است و هرگونه استفاده از کتاب و اجزای آن به‌صورت چاپی و الکترونیکی و ارائه در پایگاه‌های مجازی، نمایش، اقتباس، تلخیص، تبدیل، ترجمه، عکس‌برداری، نقاشی، تهیه فیلم و تکثیر به هر شکل و نوع بدون کسب مجوز از این سازمان ممنوع است و متخلفان تحت پیگرد قانونی قرار می‌گیرند.

شابک ۴-۲۳۷۰-۰۵-۹۶۴-۹۷۸ ISBN 978-964-05-2370-4

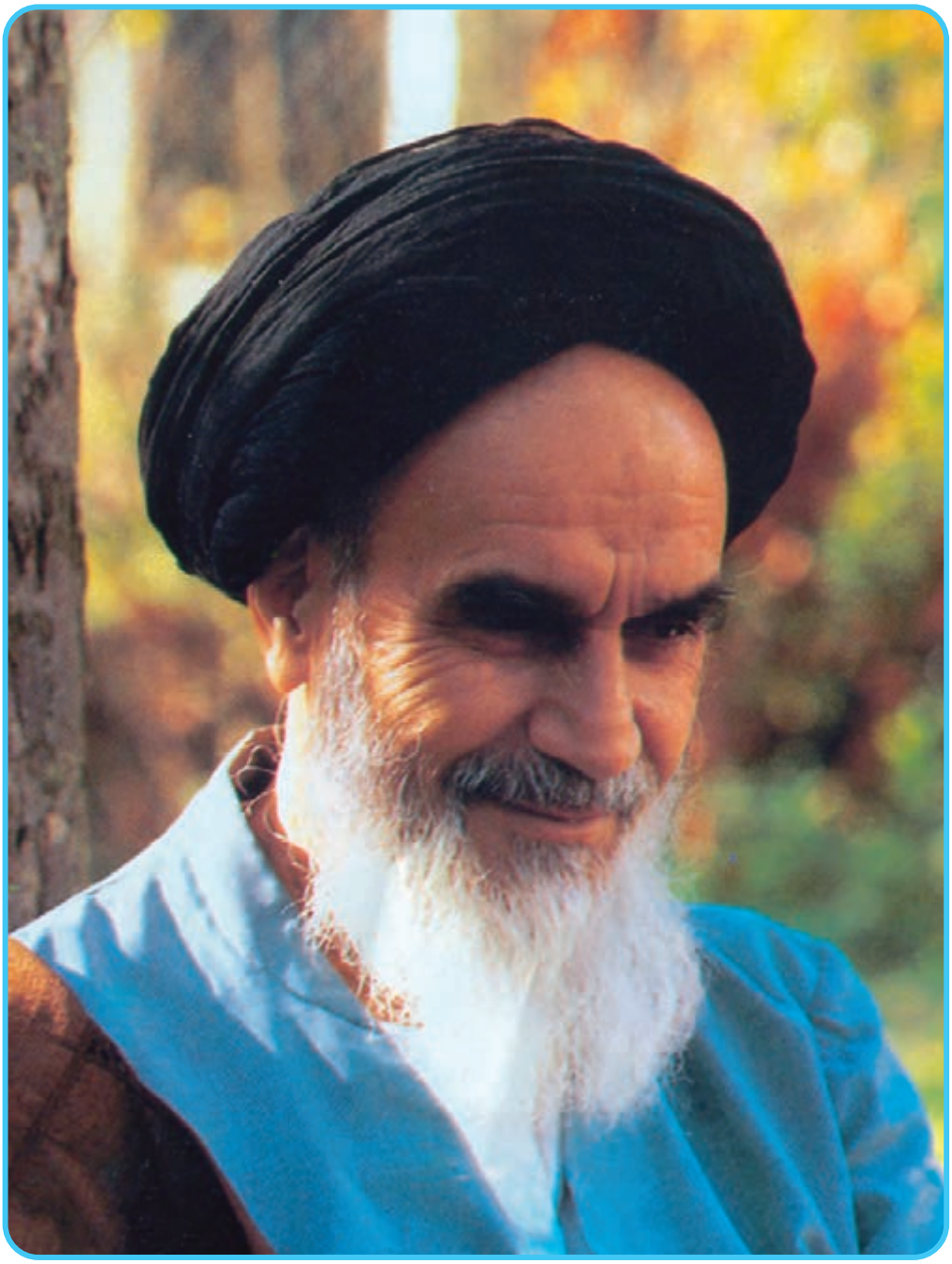

جوان‌ها قدر جوانی‌شان را بدانند و آن را در علم و تقویٰ و سازندگی خودشان صرف کنند که اشخاصی امین و صالح بشوند.

امام خمینی «قُدِّسَ سِرُّهُ»

فهرست

فصل اوّل : تعاون ۱
درس ۱ : تعاون (۱) ۲
درس ۲ : تعاون (۲) ۷
فصل دوم : نقش دولت در ادارهٔ کشور ۱۳
درس ۳ : ساختار و تشکیلات دولت ۱۴
درس ۴ : وظایف دولت ۱۸

فصل پنجم : از حرا تا نینوا ۴۷
درس ۹ : ظهور اسلام در شبه‌جزیرهٔ عربستان ۴۸
درس ۱۰ : از رحلت پیامبر تا قیام کربلا (نینوا) ۵۵
فصل ششم : عصری تازه در تاریخ ایران ۶۳
درس ۱۱ : ورود اسلام به ایران ۶۴
درس ۱۲ : عصر طلایی فرهنگ و تمدن ایرانی ــ اسلامی ۷۰

فصل نهم : آسیا، پهناورترین قارّه ۱۰۷
درس ۱۷ : ویژگی‌های طبیعی آسیا ۱۰۸
درس ۱۸ : ویژگی‌های انسانی و اقتصادی آسیا ۱۱۵
فصل دهم : منطقهٔ جنوب‌غربی آسیا و جایگاه ایران در آن ۱۲۳
درس ۱۹ : ویژگی‌های منطقهٔ جنوب‌غربی آسیا ۱۲۴
درس ۲۰ : ایران و منطقهٔ جنوب‌غربی آسیا ۱۲۹

فصل سوم : نوجوانان و قانون ۲۳
درس ۵ : آسیب‌های اجتماعی و پیشگیری از آنها ۲۴
درس ۶ : قوّهٔ قضائیه ۳۰
فصل چهارم : عصر ارتباطات ۳۵
درس ۷ : ارتباط و رسانه ۳۶
درس ۸ : رسانه‌ها در زندگی ما ۴۱

فصل هفتم : از غزنویان تا هجوم چنگیزخان ۷۹
درس ۱۳ : غزنویان، سلجوقیان و خوارزمشاهیان ۸۰
درس ۱۴ : میراث فرهنگی ایران در عصر سلجوقی ۸۶
فصل هشتم : عصر مغول و تیموری ۹۳
درس ۱۵ : حملهٔ چنگیز و تیمور به ایران ۹۴
درس ۱۶ : پیروزی فرهنگ بر شمشیر ۱۰۰

فصل یازدهم : اروپا و افریقا ۱۳۷
درس ۲۱ : ویژگی‌های طبیعی و انسانی اروپا ۱۳۸
درس ۲۲ : ویژگی‌های طبیعی و انسانی افریقا ۱۴۴
فصل دوازدهم : قاره آمریکا و قاره اقیانوسیه ۱۵۳
درس ۲۳ : قارهٔ آمریکا ۱۵۴
درس ۲۴ : قارهٔ استرالیا و اقیانوسیه ۱۶۲

سخنی با دبیران گرامی

خداوند متعال را سپاس می‌گوییم که به لطف او توانستیم کتاب **مطالعات اجتماعی** پایهٔ هشتم دورهٔ اوّل متوسطه را به شما تقدیم کنیم.

با توجه به بروز مشکلات ناشی از تعدد دروس و درخواست شما معلمان عزیز از سال‌ها قبل و همچنین سیاست‌های آموزشی و خط‌مشی‌های برنامهٔ درسی ملی مبنی بر تلفیق دروس مرتبط، اکنون درس مطالعات اجتماعی در قالب یک عنوان کتاب و موضوع درسی به دانش‌آموزان عزیز ارائه می‌شود.

مطالعات اجتماعی یک حوزهٔ مهم تربیت و یادگیری است که از انسان و تعامل او با محیط‌های گوناگون و همچنین خَلق و خلقت در زمان‌های مختلف (حال، گذشته و آینده) و جنبه‌های گوناگون این تعامل (سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، محیطی و...) بحث می‌کند. به همین دلیل، این حوزه، مفاهیم رشته‌های متعدد و مختلف چون تاریخ، **جغرافیا**، مدنی، اقتصاد، حقوق، **مردم‌شناسی** و نظایر آن را دربر می‌گیرد. **در برنامهٔ دورهٔ ابتدایی از تلفیق بیشتری در سازماندهی محتوا استفاده می‌شود؛ اما با رسیدن به دورهٔ اوّل متوسطه از درجهٔ تلفیق کاسته شده و با توجه به درجه و نوع تلفیق به‌کار رفته، رشته‌ها هویت خود را از دست نمی‌دهند، بلکه یک حوزهٔ موضوعی غالب بوده و در جاهای مناسب از پیوند با حوزه‌های دیگر و مفاهیم کلیدی مربوطه استفاده می‌شود.**

در برنامهٔ درسی جدید مطالعات اجتماعی، به منظور سازماندهی تلفیقی محتوا، پنج حوزهٔ موضوعی انتخاب شده است :

۱ــ فضا و مکان ۲ــ زمان، تداوم و تغییر ۳ــ فرهنگ و هویت ۴ــ نظام اجتماعی ۵ــ منابع و فعّالیت‌های اقتصادی. هریک از این حوزه‌ها ناظر به تعدادی از رشته‌های مذکور است. این کتاب شامل ۱۲ فصل و ۲۴ درس است که در هر فصل، دو یا چند حوزهٔ موضوعی و مفاهیم کلیدی مربوط به آنها با یکدیگر تلفیق شده‌اند.

رویکرد و هدف اصلی برنامه

درس مطالعات اجتماعی با توجه به رویکرد کلی برنامهٔ درسی ملی مبنی بر فطرت‌گرایی توحیدی و اهتمام به شکوفایی آن، سعی می‌کند زمینه‌های تربیت فردی و اجتماعی نوجوانان را فراهم آورد. از این‌روی، هدف غایی این درس تربیت افرادی مؤمن، مسئول، توانمند و آگاه در زندگی فردی و اجتماعی، پایبند به اخلاق و ارزش‌های دینی و انقلابی و علاقه‌مند به ایران و هویت فرهنگی ــ تمدنی آن است. این درس پیوند نزدیکی با مهارت‌های زندگی دارد.

روش‌های آموزش : به همراه این کتاب، راهنمای تدریس معلّم تهیه شده است. به شما توصیه می‌کنیم این راهنما را به دقت مطالعه کنید.

ــ با توجه به رویکرد و هدف اصلی برنامه، و به منظور کاربردی کردن دروس و پیوند آن با زندگی واقعی، لازم است شما معلّمان عزیز، الگوهای تدریس و شیوه‌های ارزشیابی خود را با اهداف این درس منطبق کنید و از شیوه‌های سنتی تأکید بر محفوظات و دانستنی‌ها و تدریس‌های مبتنی بر روش‌های غیرفعّال یا تماماً سخنرانی و روش مرسوم و غلط سؤال و جواب درآوردن‌های قالبی (کلیشه‌ای)[1] از متن درس‌ها بپرهیزید. توجّه کنید که اطلاعات و دانستنی‌های کتاب وسیله است و نه هدف. آنها را به‌عنوان منبعی برای کاوشگری دانش‌آموزان و انجام فعّالیت‌ها قلمداد کنید. این کتاب شامل فعّالیت‌هایی در متن و

۱ــ مصوب فرهنگستان

همچنین کاربرگه‌هایی در پایان کتاب است. این فعّالیت‌ها و کاربرگه‌ها که عمدتاً باید در کلاس و در حین فرایند تدریس (و نه بعد از تدریس) انجام شوند، طوری طراحی شده‌اند که فضای لازم برای پرورش مهارت‌ها و نگرش‌های مختلف را به‌وجود بیاورند. بکوشید تا دانش‌آموزان این فعّالیت‌ها را به‌طور صحیح انجام دهند. چنانچه این فعّالیت‌ها به‌خوبی انجام شوند، امید است اهداف برنامه در مسیر تحقق قرار گیرد.

ـ به محیط‌های آموزشی و روش‌های یاددهی ـ یادگیری تنوع ببخشید و از بازدید دانش‌آموزان از محیط‌های جغرافیایی، ابنیهٔ تاریخی، موزه‌ها، زیارتگاه‌ها و مساجد، فرهنگ‌سراها و مؤسسات اجتماعی و همچنین حضور در فعّالیت‌های فرهنگی و گروهی و نظایر آن غفلت نگردد.

ـ همچون گذشته مشارکت خانواده‌ها را جلب کنید و از همراهی آنها در تحقق اهداف تربیتی برنامه و حتی **ارزشیابی** استفاده کنید.

ـ اگرچه بخش اعظم کتاب به موضوعات ضروری برای همهٔ دانش‌آموزان کشور اختصاص دارد، اما این کتاب تنها کلیاتی را در اختیار شما می‌گذارد. از شما معلّم عزیز انتظار می‌رود در موارد مقتضی، تدریس موضوعات را با شرایط بومی و محلّی منطبق کنید و به نیازهای خاص منطقه خودتان پاسخ دهید.

ـ فعّالیت‌های مربوط به **نقشه** و **نمودار**، تنها در محدودهٔ کتاب و کاربرگه‌ها انجام می‌گیرد. لذا درخواست از دانش‌آموزان برای ترسیم نقشه‌های اضافی یا فعّالیت‌های بیش از این توصیه نمی‌گردد.

ـ فصول این کتاب باید به ترتیب، تدریس و در هر نوبت تقریباً نیمی از کتاب آموزش داده شود.

شیوهٔ ارزشیابی : با توجه به اهمیت تربیت اجتماعی و مهارت‌های زندگی و هدف والای آماده کردن دانش‌آموزان برای زندگی شایسته، ارزشیابی از این درس به هیچ عنوان نباید احساس سرخوردگی یا شکست در دانش‌آموزان پدید آورد.

ارزشیابی درس مطالعات اجتماعی، به‌صورت جمع ارزشیابی مستمر و ارزشیابی کتبی پایانی در هر نوبت تحصیلی صورت می‌گیرد و در هر نیمسال ۲۰ نمره به ارزشیابی مستمر و ۲۰ نمره به آزمون پایانی اختصاص می‌یابد. توجّه کنید که منظور از ارزشیابی مستمر، آزمون‌های مکرّر نیست. ارزشیابی مستمر، کلیه فعّالیت‌های خارج از کلاس و داخل کلاس نظیر انجام فعّالیت‌های محوله، شرکت در بحث و گفت‌وگو، درست کردن روزنامه دیواری و **مدل** و **نمونک**[1] (ماکت)، پرس‌وجو و تحقیق و نوشتن مطلب و گزارش، جمع‌آوری عکس یا نمونه‌ها و تکمیل کاربرگه‌ها و انجام فعّالیت‌های به‌کار ببندیم را دربر می‌گیرد. **شمارک**[2] (بارم‌بندی) مربوط به بخشی از فعّالیت‌ها در ارزشیابی مستمر اعلام شده است. به ارزشیابی مستمر بها بدهید. شایسته است به این منظور **بازبینه**[3] (چک لیست‌های) ثبت مشاهدات و بررسی فعّالیت‌ها و **پوشهٔ کار** را فراهم نمایید. نیک می‌دانید ارزشیابی باید به منظور اصلاح نواقص آموزش و یادگیری و ایجاد فرصت‌های بیشتر و مناسب‌تر برای یادگیری دانش‌آموزان صورت بگیرد.

در ارزشیابی کتبی پایانی، اهداف اصلی دروس را درنظر بگیرید و اصول طراحی سؤال‌های مناسب را رعایت کنید.

● در پایان هر فصل کتاب، بخش **واژه‌ها** وجود دارد. این بخش به منظور پرورش مهارت مراجعه دانش‌آموزان به اصطلاحات و تعاریف صورت گرفته است و درج عبارت **بیشتر بدانیم** بر روی آن، به این معنا است که **در ارزشیابی مستمر و کتبی نباید از این تعاریف سؤال طرح شود**. بنابراین، دانش‌آموزان را نباید مجبور به حفظ کردن آنها کرد.

● همچنین عبارت **بیشتر بدانیم** در بخش‌هایی از کتاب مشاهده می‌شود. این عبارت به معنای آن است **که این بخش‌ها، به منظور دانستن مطلب و انجام فعّالیتی در کلاس طراحی شده‌اند و در ارزشیابی مستمر مدنظر قرار می‌گیرند، اما در ارزشیابی‌های کتبی پایانی نباید از آنها سؤالی طرح شود.**

● از طرح سؤال از زیرنویس عکس‌ها و محتوای نقشه‌های کتاب و همچنین محتوای کاربرگ‌ها، پرهیز گردد. البته سؤال از نقشه‌های کاربرگه‌ها صرفاً در چارچوب مواردی که در هر کاربرگه خواسته شده بلامانع است. در صورت استفاده از نقشهٔ گنگ در آزمون، نقشه نباید به‌طور کامل گنگ باشد بلکه از نقشه‌های نیمه‌گنگ استفاده شود و نام برخی مکان‌ها روی آن نوشته شده باشد تا دانش‌آموز به کمک آنها موقعیت مکانی سایر پدیده‌ها را بیابد و بنویسد.

همکار گرامی رمزینه‌های سریع پاسخ به‌عنوان ابزاری برای دسترسی سریع به اطلاعات آموزشی می‌باشد. با هدایت دانش‌آموزان و اسکن نمودن رمزینه‌های هر فصل دانش‌آموزان را برای استفاده از محتوای آن یاری نمایید.

امید است شما معلّمان عزیز با استفاده از روش‌های فعّال، فضایی پرنشاط و دلپذیر در کلاس‌های درس مطالعات اجتماعی پدید آورید.

گروه مطالعات اجتماعی
دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری

نظرسنجی کتاب درسی

فصل ۱

تعاون

پیامبر گرامی اسلام حضرت محمّد صلی‌الله‌علیه‌وآله، اعضای جامعه را به اعضای بدن تشبیه کرده و فرموده‌اند : «جامعه با ایمان در دوستی و مهربانی و ترحم به یکدیگر مانند بدن واحد است که هرگاه عضوی از آن به درد آید، اعضای دیگر نیز با آن عضو از طریق بیداری و تب ابراز همدردی می‌کنند».

اعضای یک جامعه همه به همکاری و همیاری یکدیگر نیاز دارند و قرآن کریم از آن به تعاون در امور خیر یاد کرده است.

در این فصل با همکاری و اَشکال مختلف آن در خانه، مدرسه، محله و جامعه بیشتر آشنا می‌شوید.

شما با آموختن این فصل و انجام فعّالیت‌های آن، پی می‌برید :

۱ــ تعاون یعنی چه؟ اَشکال مختلف تعاون در خانه، مدرسه، محله و جامعه کدام‌اند؟

۲ــ قرآن کریم درباره تعاون چه فرموده است؟

۳ــ وقف و انفاق چیست؟

۴ــ شرکت‌های تعاونی چه ویژگی‌هایی دارند و چگونه تشکیل می‌شوند؟

۵ــ افراد نیکوکار و مؤسسات خیریه چه نقشی در همیاری اجتماعی دارند؟

درس ۱

تعاون (۱)

تعاون به زبان ساده یعنی همکاری و یاری رساندن به یکدیگر. حتماً شما تاکنون همکاری و کمک به دیگران را در زندگی خود تجربه کرده‌اید. اگر خاطره‌ای در این باره به یاد دارید، در کلاس بازگو کنید.

اکنون ماجراهای (۱) و (۲) را بخوانید و به پرسش‌ها پاسخ دهید.

ماجرای (۱)

... چند روزی از تصادف احمد آقا می‌گذشت. چند شب پیش که با لباس تیره از کنار جدول خیابان عبور می‌کرد، موتورسواری او را ندیده و با او برخورد کرده بود. حالا یک پا و یک دستش را گچ گرفته بودند. به گفته پزشک، درمانش سه ماه طول می‌کشید. نمی‌توانست سرکار برود. باید در خانه می‌ماند و به همین دلیل اندوهگین بود. آخر، او هر روز صبح قبل از رفتن به محل کار، نان تازه می‌گرفت. بچه‌ها را بیدار می‌کرد و موقع رفتن به محل کار، امیرعلی پسر کوچکش را به مدرسه می‌رساند. آنها به تازگی صاحب یک نوزاد هم شده بودند، مادر سخت مشغول مراقبت از نوزاد بود و به کمک احمدآقا نیاز داشت، او حالا نمی‌توانست هیچ‌یک از این کارها را انجام دهد. اما این وضع ادامه نیافت. طولی نکشید که فریده خانم، خواهر احمدآقا به برادرهایش تلفن زد و از آنها درخواست همکاری و کمک نمود. او گفت : ما وظیفه داریم حالا که شرایط سختی برای برادرمان به وجود آمده، به او کمک کنیم. برادرها و خواهر دور هم جمع شدند، با هم گفت‌وگو کردند و سرانجام به تصمیم خوبی رسیدند.

آنها کارها را بین خودشان تقسیم کردند. یک نفر مسئولیت بردن احمدآقا به درمانگاه برای کارهای پزشکی و یک نفر بردن امیرعلی به مدرسه را به عهده گرفت. دیگری مسئول خرید برای خانه آنها شد. خواهر نیز موظف شد برای مراقبت از نوزاد و کارهای خانه به همسر احمدآقا کمک کند و هر روز سری به خانه‌شان بزند...

با این تصمیم درست و همکاری و همدلی، حادثه‌ای که پیش آمده بود برای احمدآقا و خانواده‌اش قابل تحمل شد و آنها توانستند آن روزهای سخت را به‌خوبی سپری کنند....

ماجرای (۲)

در شهرکی دورافتاده که به‌تازگی شکل گرفته بود و هنوز امکانات و خدمات عمومی مناسب در آن وجود نداشت، بوی بد زباله‌ها و آلودگی، ساکنان را آزار می‌داد. زباله‌ها در زمین‌های گوشه و کنار شهرک انباشته می‌شدند و گاهی جلوی مسیر آب جوی‌ها را نیز می‌گرفتند.

روزی جلال، یکی از نوجوانان ساکن شهرک با دوستانش دربارهٔ این مشکل صحبت کرد. جلال دوستانش را به فکر کردن و چاره‌جویی تشویق می‌کرد و می‌گفت : ما باید تلاش کنیم و با همفکری و همکاری، چاره‌ای برای این مشکل پیدا کنیم.

آنها سرانجام راه‌حلی یافتند. پول‌هایشان را روی هم گذاشتند و با آن پول کیسه‌های پلاستیکی خریدند و به ساکنان شهرک دادند و آنها را قانع کردند که زباله‌هایشان را تفکیک کنند و زباله‌های قابل بازیافت را در کیسه‌های جداگانه بگذارند. آنها هر روز از راه فروش زباله‌های قابل بازیافت می‌توانستند درآمدی به‌دست بیاورند. با این درآمد کیسه زباله می‌خریدند و رایگان در اختیار خانواده‌ها قرار می‌دادند. به این ترتیب آنها موفق شدند تا حد زیادی مشکل آلودگی محیط زندگیشان و بوی بد و آزاردهندهٔ زباله‌ها را حل کنند.

فعّالیت

۱ــ گفت‌وگو کنید

الف) شباهت‌های این دو ماجرا چه مواردی بود؟

ب) در ماجراهایی که نقل شد، افرادی که پیشقدم شده بودند تا به دیگری کمک کنند، چه دلیلی برای کار خود آوردند؟ بیان کنید.

پ) اگر در این ماجراها احساس مسئولیت و همکاری وجود نداشت، چه اتفاقاتی می‌افتاد؟

ت) اگر در خانواده و فامیل برای کسی اتفاق ناخوشایندی پیش بیاید، آیا صحیح است ما بی‌تفاوت بمانیم؟ چرا؟

سال پیش، آموختید که همه ما انسان‌ها در مقابل خداوند متعال نسبت به خود، دیگران و محیطی که در آن زندگی می‌کنیم، مسئول هستیم.

از آنجایی که انسان هم موجودی اجتماعی و هم مسئول، آفریده شده است؛ هیچکس نمی‌تواند اعمال و رفتار و زندگی خود را از اجتماع جدا کند و بگوید من می‌خواهم زندگی آسوده‌ای داشته باشم، نسبت به آنچه در جامعه می‌گذرد و اتفاقاتی که برای دیگران می‌افتد، بی‌تفاوت بمانم و زندگی خود را از دیگران جدا کنم.

دین اسلام در زمینه رابطه فرد با اجتماع، پیام‌ها و دستوراتی دارد.

تَعاوَنوا عَلَی البِرِّ وَ التَّقویٰ وَ
لا تَعاوَنوا عَلَی الاِثمِ وَ العُدوانْ

در کارهای نیک و پرهیزکاری، یکدیگر را یاری کنید؛ و در گناه و ستمکاری همکاری نکنید.

سورهٔ مائده، آیهٔ ۲

امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام:

از پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله شنیدم که فرمود کسی که یک مشکل از مؤمنی رفع کند، مانند کسی است که تمام عمرش را به عبادت سپری کرده است.

«وسائل الشیعه، جلد ۱۱»

یکی از کارهایی که قرآن کریم به آن امر فرموده «تعاون» است.

آیهٔ قرآن کریم و معنی آن را بخوانید. همان‌طور که پی بردید خداوند از ما خواسته که در کارهای نیک به یکدیگر کمک کنیم، اما در امور ناپسند گناه و ستمکاری، همکاری نکنیم.

همکاری نکردن در گناه یعنی اینکه اگر کسی کار ناپسند یا گناهی انجام می‌دهد ما او را تشویق نکنیم یا طوری رفتار نکنیم که انگار با او موافق هستیم. همکاری نکردن در گناه، گاهی به این صورت است که مقدمهٔ انجام آن گناه را برای خود یا دیگران فراهم نکنیم.

تعاون جلوه‌ها و شکل‌های مختلفی دارد: اظهار دوستی و محبت، همدلی و خوشحال کردن یکدیگر، هدیه دادن، کوشش برای ایجاد صلح و آشتی میان انسان‌ها، عیادت از بیمار، قرض دادن، رفع مشکلات مردم و یاری رساندن به آنها در گرفتاری‌ها، مشارکت کردن برای رفع نیازهای مالی فقرا، امر به معروف و نهی از منکر و...

آنچه در ماجرای (۱) و (۲) خوانده‌اید، جلوه‌هایی از تعاون در کارهای نیک بود. تعاون ممکن است در سطح خانواده و خویشاوندان، مدرسه، محلّه، شهر و روستا یا اعضای جامعه صورت بگیرد.

تعاون در خانه و مدرسه

* همکاری و همدلی در خانواده باعث صمیمیت و محبت بیشتر بین اعضای خانواده می‌شود.

با تقسیم وظایف و مسئولیت‌ها، هر عضوی از خانواده احساس می‌کند که مفید است و همه کارهای خانه بر دوش یک نفر قرار نمی‌گیرد.

پیامبر اکرم ﷺ و امامان بزرگوار علیهم‌السلام با اعضای خانواده خود، کمال همکاری را داشتند و در کارهایی مانند دوشیدن شیر چهارپایان، آسیاب کردن گندم و جو و نظافت خانه، همکاری می‌کردند.

شایسته است علاوه بر اعضای خانواده، قوم و خویش‌ها نیز در کارهای نیک، احساس همدلی و همکاری داشته باشند، در زمان‌های لازم به یاری یکدیگر بشتابند و نسبت به گرفتاری‌ها و مشکلات هم بی‌تفاوت نباشند.

بیشتر بدانیم

• گاهی خویشاوندان برای رفع نیازهای مالی، صندوق قرض‌الحسنه خانوادگی درست می‌کنند. این صندوق مانند یک بانک کوچک است. اعضای داوطلب، از بین خود فرد یا افرادی را برای ادارهٔ صندوق انتخاب می‌کنند. هر یک از اعضا باید ماهانه مبلغی معین به این صندوق بپردازند. این پول در صندوق ذخیره می‌شود. سپس، سقف وام را تعیین می‌کنند و هر ماه از ذخیرهٔ صندوق، به نوبت به یک یا دو نفر از اعضا که نیاز مالی دارند پولی به صورت وام (قرض) داده می‌شود. فرد وام گیرنده موظف می‌شود پولی را که قرض گرفته در مدت معینی به صورت اقساط به صندوق برگرداند.

* حتماً شما تاکنون همکاری در مدرسه را نیز تجربه کرده‌اید. برای مثال همکاری در نظافت کلاس و مدرسه، کمک به هم‌کلاسی‌هایی که در درس ضعیف هستند، همکاری در مراسم صبحگاهی و از این قبیل. شما در مدرسه چگونه و در چه کارهایی با هم‌کلاسی‌ها یا کارکنان مدرسه، همکاری می‌کنید؟ توضیح دهید.

تعاون در مدرسه

تعاون در محله

* شایسته است افراد یک محله نیز با هم همکاری و همدلی داشته باشند. همدلی و همکاری بین افرادی که در یک محله زندگی می‌کنند، علاوه بر ایجاد صمیمیت و همبستگی، موجب می‌شود که کارها بهتر پیش برود.

در دین اسلام به محبت و توجه به همسایه سفارش بسیار شده است. عیادت از همسایه بیمار، کمک و خوشامدگویی به همسایه جدیدی که به محلّه نقل مکان نموده، همکاری در نظافت و پاکیزگی محله و مراقبت از اموال عمومی و همکاری در جشن‌ها یا مراسم مختلف از جلوه‌های تعاون در محله است.

امام صادق (علیه السلام) فرمودند:

با همسایه‌ات خوش‌رفتاری کن تا مسلمان راستین باشی.

«بحارالانوار، جلد ۷۴»

فعّالیت

۲ــ به نظر شما آیا صحیح است که در خانه، همهٔ کارها بر دوش یک نفر گذاشته شود؟ چرا؟

۳ــ شما در چه مواردی با اعضای خانواده‌تان همکاری می‌کنید؟ روی یک کاغذ بنویسید.

۴ــ چه نمونه‌هایی از همکاری در بین همسایه‌ها یا افراد محلّه خود سراغ دارید؟ بیان کنید.

۵ــ به نظر شما کدام مکان‌ها در محله می‌تواند به همبستگی و همکاری بیشتر بین افراد آن محله کمک کند؟

۶ــ به نظر شما چه عواملی مانع از همکاری و تعاون می‌شود؟ مثال بزنید.

درس ۲

تعاون (۲)

تعاون، تنها به خانه و مدرسه و محلّه، محدود نمی‌شود. گاهی افراد نیکوکار در سطح جامعه به صورت فردی و گاهی به‌صورت گروهی به دیگران یاری می‌رسانند و کمک می‌کنند. موقعیت‌های زیر را بخوانید.

۱ نرگس دانشجوی سال دوم دانشگاه است. او با مسئولان یک پرورشگاه که در آن کودکان بی‌سرپرست نگهداری می‌شوند، گفت‌وگو کرده و با هماهنگی آنها هفته‌ای چند ساعت به پرورشگاه می‌رود و در مراقبت از کودکان و انجام فعّالیت‌های گروهی و مسابقات ورزشی با مددکاران* همکاری می‌کند.

۲ خانم احسانی و همسرش یک کارگاه تولیدی لباس دارند، آنها هر چند ماه یکبار تعدادی از لباس‌هایی را که می‌دوزند به نیازمندان هدیه می‌دهند و بخشی از درآمد خود را نیز برای افراد بی‌بضاعت صرف می‌کنند.

۳ پروانه معلم است. او در ایام تابستان که مدارس تعطیل است هفته‌ای دو روز به روستای نزدیک محلّ زندگیشان می‌رود و برای بچه‌ها کلاس تشکیل می‌دهد. پروانه، هم به کودکانی که مشکل و ضعف درسی دارند آموزش می‌دهد و هم به آنها کارهای هنری یاد می‌دهد.

۴ آقای صدیقی، مردی چهل ساله و مهندس است. او نذر کرده که ماهی یکبار به آسایشگاه معلولان شهرشان برود و در حمام کردن افراد معلول به مددکاران آسایشگاه، کمک کند.

همان‌طور که پی بردید در این موقعیت‌ها، افراد از طریق بخشش مال، علم، توانایی‌ها و وقت خود به کسانی که نیازمند هستند، یاری می‌رسانند. به این بخشش «انفاق» می‌گویند. در قرآن کریم به انفاق، تأکید زیادی شده است و آیات فراوانی ما را به انفاق در راه خدا فرامی‌خوانند.

لَن تَنالُوا البِرَّ حَتّیٰ تُنفِقوا مِمّا تُحِبّونَ...

هرگز به نیکی نمی‌رسید مگر اینکه از آنچه دوست دارید، انفاق کنید...

سورهٔ آل عمران، آیهٔ ۹۲

فعّالیت

۱ــ انفاق کردن چه اثراتی در زندگی فرد انفاق‌کننده دارد؟

۲ــ دربارهٔ راه‌هایی که می‌توانید انفاق کنید، فکر کنید. چند مورد را روی کاغذی یادداشت کنید و سعی کنید آنها را انجام دهید.

● گاهی افراد نیکوکار در قالب سازمان‌های مردم‌نهاد* و مؤسسات خیریه* به یاری نیازمندان یا حل برخی از مشکلات جامعه می‌پردازند. از این قبیل مؤسسات می‌توان انجمن‌های حمایت از بیماران خاص، انجمن‌های نگهداری از معلولین و سالمندان، درمانگاه‌های خیریه، مؤسسات نگهداری و حمایت از ایتام* و خیّرین مدرسه‌ساز و کتابخانه‌ساز را نام برد.

البته همه این سازمان‌ها و مؤسسات باید برای فعّالیت‌های خود از وزارت کشور، مجوز بگیرند.

خیّرین مدرسه‌ساز

خیّرین مدرسه‌ساز با استفاده از توانمندی‌های خود و دیگر افراد یا نهادهای نیکوکار به ساختن یا تعمیر و نوسازی و تجهیز مدارس می‌پردازند و این مدارس را به صورت رایگان در اختیار وزارت آموزش و پرورش، قرار می‌دهند.

خیّرین مدرسه‌ساز می‌توانند نام خود یا پدر و مادر یا هر نامی را که بخواهند، روی مدرسه بگذارند. در یکی دو دهۀ اخیر، در کشور ما تعداد زیادی از خیّرین برای دانش‌آموزان مدرسه ساخته‌اند.

○ افتتاح یک مدرسه در سیستان و بلوچستان که به دست خیّرین مدرسه‌ساز ساخته شده است.

فعّالیت

۳ــ مکانی (مدرسه، بیمارستان، مسجد و...) در شهر، روستا یا استان محل زندگیتان که به دست خیّرین (مرد یا زن) ساخته شده، شناسایی و دربارۀ آن تحقیق کنید.

۴ــ متن صفحۀ روبه‌رو، زندگینامۀ سه تن از خیّرین مدرسه‌ساز را بخوانید. سپس در یک جمله بنویسید مهم‌ترین پیام یا نکته‌ای که از خواندن این متن گرفتید، چه بود؟ به نوبت جمله‌های خود را در کلاس بخوانید.

۵ ــ یکی از اقدامات ارزشمند مردم کشورما پس از پیروزی انقلاب اسلامی، تشکیل جهاد سازندگی و رفتن داوطلبانه آنها به مناطق محروم و روستاها برای عمران و آبادانی بود. دربارۀ نهاد جهاد سازندگی از بزرگترها پرس‌وجو کنید و چند مورد از اقدامات این نهاد را در منطقه یا استان محل زندگی‌تان در کلاس بیان کنید.

۶ــ کاربرگه شمارۀ (۱) تعاون را در منزل انجام دهید.

بیشتر بدانیم

خیّرین مدرسه‌ساز

جهادگر آسمانی حسین علیمرادی جوانی ۲۴ ساله بود که فعالیتش را از یک خیریه دانشجویی و ارسال کتاب برای دانش‌آموزان مناطق محروم شروع کرد و با تلاش بیشتر، تبدیل به خَیّر مدرسه‌ساز شد. وی با ثبت مؤسسه خیریه «دست یاری به دشتیاری» خدمات ارزنده‌ای به این منطقه ارائه نمود. جوانی که با سنّی کم، حاصل کارش تحویل ۵ مدرسه و تکمیل ۱۶ مدرسه دیگر در منطقه دشتیاری سیستان و بلوچستان می‌باشد.

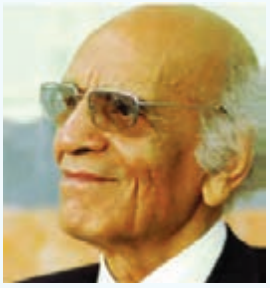

شادروان غلامرضا مردانی آذری در سال ۱۳۰۵ در تبریز به دنیا آمد و بعدها در تهران مشغول به کار شد. او فعّالیت‌های مدرسه‌سازی خود را در سال ۱۳۷۶ آغاز کرد و چند میلیارد تومان را به ساختن مدرسه و سایر امور خیریه اختصاص داد. برادر وی نیز از خیّرین مدرسه‌ساز بود و او را همراهی می‌کرد. مردانی آذری حدود ۲۷ مدرسه ساخت و همواره به خانواده دانش‌آموزان بی‌بضاعت نیز کمک می‌کرد.

به پاس خدمات غلامرضا مردانی آذری که عمری را در ساختن مدرسه برای فرزندان ایران سپری کرده بود، نخستین مراسم نکوداشت خیّرین مدرسه‌ساز به نام او نامگذاری شد و نشان «خورشید خَیّران» به بازماندگانش اعطا شد.

شادروان حسنعلی علی‌پور در سال ۱۳۱۷ در روستایی در اردبیل به دنیا آمد و با سختی توانست دوره دبیرستان را به پایان برساند زیرا که پدرش در آن هنگام ورشکست شده بود. بعدها نزد یکی از آشنایانش در آلمان رفت و با کار تجارت فرش آشنا شد و به‌تدریج از راه تجارت فرش، ثروت زیادی به دست آورد. او چهل سال در اروپا زندگی کرد، اما سرانجام همه دارایی‌هایش را فروخت و به ایران بازگشت و همه ثروت خود را در راه خدمت به جامعه خرج کرد.

علی‌پور به احترام ۷۲تن از یاران اباعبدالله، تعداد ۷۲ مدرسه ساخت و علاوه بر آن تعدادی مسجد، درمانگاه و حمام نیز در روستای محل زندگی خود بنا کرد و حتی خانه‌ای را که در تهران در آن زندگی می‌کرد، وقف سازمان نوسازی مدارس کرد.

در سال ۱۳۸۸ نشان«خورشید خیّران» از طرف رئیس‌جمهور به این مرد نیکوکار، اِعطا شد. تندیس او را در اداره آموزش و پرورش استان اردبیل نصب و میدانی را در شهر اردبیل به نام او نامگذاری کرده‌اند.

اگر چه امروز این مردان نیکوکار در قید حیات نیستند و از دنیا رفته‌اند اما تا روزگار باقی است کار نیک آنان برجای می‌ماند.

وقف

یکی دیگر از اقدامات بسیار مهم به منظور انفاق و تعاون در جامعه، وقف است.

وقف از روزگاران بسیار قدیم در ایران وجود داشته است. از دیرباز افراد نیکوکار بناهایی مانند مدرسه علمیه، پل، کاروانسرا، آب‌انبار و حمام عمومی می‌ساختند تا مردم بتوانند از آنها استفاده کنند. گاهی نیز دستور می‌دادند از منافع و درآمدی که از فعّالیتی در یک مکان حاصل می‌شود مثلاً از زمین کشاورزی یا کارگاه تولیدی، به افراد نیازمند کمک شود. برخی وقف‌ها آن‌چنان مهم هستند که گاهی می‌توانند جریان‌های فرهنگی، علمی، جغرافیایی یا سیاسی یک شهر را تغییر بدهند.

به اموال و دارایی‌هایی که وقف می‌شود، **موقوفات** می‌گویند و کسی حق تصرف در آنها را ندارد یعنی تا ابد باید به همان صورت که **واقف*** معین نموده است، استفاده شود.

یکی از انواع وقف، وقف گروهی یا خانوادگی است. در این نوع وقف‌ها، چند نفر یا اعضای یک خانواده که هریک به‌تنهایی توانایی کافی برای وقف ندارند، با مشارکت مالی یکدیگر، وقفی را انجام داده و به این ترتیب، همه در پاداش این کار نیک و خوشحال نمودن دیگران، شریک می‌شوند.

فعّالیت

مسجد محله ما، تازه ساخته شده است و آقای اکبری و رضایی، هر دو از واقفان این مسجد هستند. پس از اتمام کار، من و خواهرم فاطمه، متوجه شدیم که مسجد هنوز به وسایلی نیاز دارد. من با هم‌کلاسی‌هایم علی و امید و محمدتقی، پول‌هایمان را روی هم گذاشتیم و یک سماور بزرگ خریدیم و وقف مسجد کردیم. فاطمه هم با چند نفر از دوستانش، چند کتاب را وقف کتابخانه مسجد کردند. پدر و مادرم به همراه خانوادهٔ عمو و خاله‌ام، تصمیم گرفتند دو فرش زیبا را وقف مسجد کنند.

۷ــ یک مدرسه یا یک نمازخانه که تازه ساخته شده است را تصور کنید. با یکدیگر گفت‌وگو کنید که چه چیزهایی را می‌توانید با مشارکت دوستان یا خانواده‌تان، وقف آنجا کنید؟

۸ــ پرس‌وجو کنید. آیا در محل زندگی شما اثر یا بنای وقفی وجود دارد؟ واقف آن کیست؟

سازمان اوقاف و امور خیریه

سازمان اوقاف و امور خیریه مسئولیت اداره موقوفات هر منطقه را به‌عهده دارد.

یک آب‌انبار بزرگ و قدیمی در ایران: آب‌انبارها در کنار کاروانسراها و مساجد، از موقوفاتی هستند که در فرهنگ و پدیده‌های جغرافیایی شهرها تأثیرگذار بودند.

○ بیش از ۲۵۰۰ بیمارستان و درمانگاه وقفی در کشور ما وجود دارد.

○ در حال حاضر بسیاری از هزینه‌های پژوهشی در برخی از برترین دانشگاه‌های جهان و ایران، از طریق سرمایه‌های وقفی، تأمین می‌شود.

شرکت‌های تعاونی

حتماً تاکنون نام شرکت‌های تعاونی را شنیده یا خوانده‌اید. هرگاه گروهی از مردم برای رفع نیازهای معیشتی و شغلی خود دور هم جمع شوند و بر طبق قانون تعاونی‌ها، در فعّالیتی سرمایه‌گذاری و همکاری کنند و در سود و زیان آن شریک شوند، درواقع یک شرکت تعاونی، تأسیس کرده‌اند و هر یک از آنها را عضو شرکت تعاونی می‌نامند.

* در تعاونی، همهٔ افراد با هم برابر هستند یعنی هر کس با هر مقدار سرمایه (سهم) عضو شود، یک حق رأی دارد. درحالی که در شرکت‌های غیرتعاونی، هر کس سرمایه و سهامش بیشتر است، قدرت بیشتری در تصمیم‌گیری‌ها دارد.

در شرکت‌های تعاونی، گروهی از افراد به طور داوطلبانه برای یک هدف مشترک تلاش می‌کنند. هدف شرکت‌های تعاونی معمولاً حل مشکلات اقتصادی و ایجاد رفاه و زندگی بهتر برای اعضای آن است و منافعی نیز که از همکاری و فعّالیت گروهی (جمع) حاصل می‌شود، به‌طور برابر و یکسان بین همهٔ اعضا، توزیع می‌شود.

بیشتر بدانیم

بر طبق قانون اساسی، نظام اقتصادی جمهوری اسلامی ایران بر پایهٔ سه بخش استوار است :

۱ــ بخش دولتی : در این بخش ادارهٔ بنگاه‌های* اقتصادی بزرگ در دست دولت است مانند صنایع ذوب آهن وپتروشیمی که توسط دولت اداره می‌شود.

۲ــ بخش خصوصی : در این بخش، مالکیت و ادارهٔ بنگاه‌های اقتصادی کوچک در دست افراد است، مانند فردی که صاحب یک کارخانه یا مزرعه یا مغازه است.

۳ــ بخش تعاونی : در این بخش، بنگاه‌های اقتصادی به صورت شرکت تعاونی اداره می‌شوند.

بیشتر بدانیم

تعاونی‌ها ممکن است تولیدی، توزیعی یاخدماتی باشند.

تعاونی‌های تولیدی مانند تعاونی در و پنجره سازان، تعاونی تولیدکنندگان فرش‌دستباف، تعاونی قطعه‌سازان اتومبیل و...؛

تعاونی‌های توزیعی مانند تعاونی مصرف کارکنان ادارات، مؤسسات، شرکت‌ها و...؛

تعاونی‌های خدماتی مانند تعاونی حسابداران، تعاونی دندانپزشکان و....

فعّالیت

۹ــ متن مربوط به شرکت تعاونی را در این درس بخوانید و ویژگی‌ها و فواید مادی و معنوی را که در یک شرکت تعاونی وجود دارد، فهرست کنید. برای مثال : داوطلبانه بودن و...

بیشتر بدانیم

واژه‌ها

سازمان‌های مردم‌نهاد (NGO) : گروه‌هایی از افراد علاقه‌مند به رفع یک مشکل در جامعه که به صورت داوطلبانه، غیردولتی و غیرتجاری (بدون هدف سود بردن) در اموری مانند عمران و آبادانی، مقابله با آسیب‌های اجتماعی، حفظ محیط‌زیست و نظایر آنها، فعّالیت می‌کنند. «سَمَن» نام اختصاری «سازمان‌های مردم‌نهاد» است.

مؤسسات خیریه : مؤسساتی که در آنها گروهی از افراد نیکوکار برای تأمین نیازهای خانواده‌های نیازمند و آسیب‌دیدگان اجتماعی، فعّالیت می‌کنند. این مؤسسات عنوان‌هایی چون انجمن، جمعیت، نهاد و غیره دارند.

ایتام : جمع یتیم، کسانی که پدر یا مادر خود را در کودکی از دست داده باشند.

مددکار : فردی که در انجمن‌ها و مؤسسات خیریه به افراد نیازمند (مددجو) کمک و یاری می‌کند.

بنگاه اقتصادی : هر مکانی که در آن فعّالیتی اقتصادی انجام شود، از یک مغازه کوچک گرفته تا کارخانه‌ای بزرگ، بنگاه اقتصادی است.

واقف : کسی که چیزی را وقف می‌کند.

به کاربندیم

یکی از فعّالیت‌های زیر را انتخاب کنید و به دلخواه انجام دهید.

۱ــ با هم‌کلاسی‌هایتان یک انجمن نیکوکاری تشکیل دهید و وظایفی را برای اعضا معین کنید و با همکاری یکدیگر طیّ سال تحصیلی در کارهای خیر، مشارکت و اقدام کنید.

۲ــ با راهنمایی و کمک مسئولان مدرسه، یک تعاونی مصرف در مدرسه خود تشکیل دهید و اصول تعاونی را در آن به کار ببندید.

۳ــ الف) در صورتی که در آشنایان و خویشاوندان یا فامیل خود افرادی را می‌شناسید که در انجمن‌های نیکوکاری فعّالیت دارند، با هماهنگی مسئولان مدرسه از آنها دعوت کنید به کلاس شما بیایند و دربارهٔ کارها و اهداف آن انجمن برای شما صحبت کنند.

ب) یکی از افراد نیکوکار روستا، شهر یا استان محل زندگی خود (زن و مرد) را شناسایی و به کلاس معرفی کنید.

۴ــ تحقیق کنید سازمان تأمین اجتماعی چگونه نهادی است و کار آن چیست؟ نتیجه را به کلاس گزارش کنید.

فصل ۲

نقش دولت در ادارهٔ کشور

حتماً تاکنون واژهٔ دولت یا اخبار مربوط به دولت را از رادیو و تلویزیون شنیده و یا در روزنامه خوانده‌اید. در هر کشوری دولت، نقش مهمی در زندگی مردم و ادارهٔ امور آن کشور دارد.

بر طبق قانون اساسی جمهوری اسلامی، قوای حاکم در کشور ما که امور کشور را اداره می‌کنند، سه قوّهٔ مقننه، قضائیه و مجریّه هستند که هر سه زیر نظر مقام رهبری اداره می‌شوند. مهم‌ترین وظیفهٔ قوّهٔ مجریه، اجرای قانون اساسی و مصوبات قوّهٔ مقننه است. منظور از دولت همان قوّهٔ مجریه است.

شما در این فصل با ساختار و تشکیلات دولت و نقش و وظایف مهم قوّهٔ مجریه، آشنا می‌شوید.

شما با آموختن این فصل و انجام فعّالیت‌های آن، پی می‌برید :

۱ــ قوهٔ مجریّه از چه کسانی تشکیل می‌شود؟

۲ــ مراحل انتخاب و شروع به کار رئیس جمهور، کدام‌اند؟

۳ــ دولت و شهروندان یک کشور چه وظایفی در برابر یکدیگر دارند؟

۴ــ منظور از پیش‌بینی لایحهٔ بودجه چیست؟

۵ــ دولت و مجلس در چه اموری با هم همکاری می‌کنند؟

درس ۳

ساختار و تشکیلات دولت

حکومت کشور ما جمهوری اسلامی است که به وسیله سه قوّهٔ مقننه، قضائیه و مجریّه، زیر نظر مقام رهبری اداره می‌شود. سال گذشته با قوّهٔ مقننه آشنا شدید. در این فصل با نقش و وظایف قوّه مجریّه یعنی دولت و در فصل بعد نیز با وظایف قوهٔ قضائیه آشنا می‌شوید.

اخبار روزنامه‌ها را بخوانید. در این اخبار شما به واژه‌های **دولت**، **وزیر** و **وزارت** برمی‌خورید.

قوّهٔ مجریه همان دولت و سازمان‌های وابسته به دولت است. ریاست قوّه مجریه، بر عهده رئیس جمهور است که پس از مقام رهبری عالی‌ترین مقام رسمی کشور است و مسئولیت اجرای قانون اساسی و قوانین مصوّب مجلس را بر عهده دارد. نام رئیس جمهور را در اخبار شنیده و تصویر او را در تلویزیون و روزنامه‌ها دیده‌اید.

فعّالیت

۱ــ هم‌اکنون رئیس‌جمهور ایران کیست؟ او چگونه به این مقام انتخاب شده است؟ آیا می‌دانید در زمان انتخاب او چند نفر دیگر نامزد ریاست جمهوری بودند؟

رئیس جمهور چگونه انتخاب می‌شود؟

رئیس جمهور برای مدت چهار سال با رأی مستقیم مردم انتخاب می‌شود و تنها برای یک دورهٔ چهارسالهٔ دیگر به صورت متوالی انتخاب مجدد او مانعی ندارد.

کسانی که شرایط ریاست جمهوری را دارند، داوطلب می‌شوند و پس از آن که صلاحیتشان توسط شورای نگهبان تأیید شد، پیام‌ها و برنامه‌های خود را از طریق تبلیغات انتخاباتی در صدا و سیما، روزنامه‌ها و مجلات و اینترنت و سخنرانی‌های مختلف، به مردم می‌رسانند.

در روز رأی‌گیری، همهٔ کسانی که ایرانی و تبعهٔ جمهوری اسلامی ایران هستند ــ حتی افرادی که در خارج از کشور زندگی می‌کنند ــ می‌توانند در انتخابات شرکت کنند و به فرد مورد نظرشان رأی بدهند. حداقل سن رأی‌دهندگان هجده سال تعیین شده است.

رأی‌دهندگان باید تلاش کنند تا صالح‌ترین فرد را برای ریاست‌جمهوری در میان نامزدها شناسایی کنند، فردی که با داشتن برنامه‌ای مناسب، بیشترین میزان تعهد، کاردانی و دوری از فساد را داشته باشد و با جدیّت، به‌دنبال حل مشکلات مردم و جامعه باشد.

بیشتر بدانیم

شرایط رئیس‌جمهور

برطبق اصل ۱۱۵ قانون جمهوری اسلامی ایران رئیس جمهور باید از میان رجال* مذهبی و سیاسی که واجد شرایط زیر باشند، انتخاب گردد:

ایرانی‌الاصل، تابع ایران، مدیر و مدبّر، دارای حسن سابقه و امانت و تقوی، مؤمن و معتقد به مبانی جمهوری اسلامی ایران و مذهب رسمی کشور.

تنفیذ

پس از آنکه رئیس‌جمهور با حداکثر آرای مردم انتخاب شد، برای شروع به کار، حکم وی توسط رهبر امضا و تنفیذ می‌شود.

تحلیف (سوگند)

در مرحلهٔ بعد، رئیس جمهور در مجلس شورای اسلامی با حضور نمایندگان مجلس و شورای نگهبان و رئیس قوّهٔ قضائیه در پیشگاه قرآن کریم سوگند یاد می‌کند که وظایف خود را مانند ترویج دین و اخلاق، پشتیبانی از حق، گسترش عدالت، پاسداری از قانون اساسی و... به درستی انجام دهد. رئیس‌جمهور و دولتی که تشکیل می‌دهد در برابر ملت ایران، رهبر و مجلس شورای اسلامی مسئول هستند و باید پاسخگو باشند.

تشکیل کابینه* (دولت[1])

رئیس جمهور برای خود معاونانی انتخاب می‌کند. هیئت دولت از رئیس جمهور، معاونان و وزیران تشکیل می‌شود. رئیس‌جمهور در شروع کار خود، افرادی را به‌عنوان وزیر انتخاب و به مجلس معرفی می‌کند. هر وزیر در برابر نمایندگان ملت در مجلس، برنامه‌های خود را ارائه می‌دهد. سپس نمایندگان دربارهٔ صلاحیت او برای وزارت، اظهارنظر می‌کنند و دربارهٔ هر وزیر رأی‌گیری می‌شود. درصورتی که اکثریت نمایندگان مجلس به وزیری رأی اعتماد* بدهند، او می‌تواند به‌عنوان وزیر، کار خود را شروع کند.

یک بار دیگر بریدهٔ روزنامه‌ها را بخوانید. دولت در چه اموری فعّالیت می‌کند؟ همان طور که مشاهده می‌کنید، دولت‌ها با امور گوناگونی سروکار دارند. به همین دلیل امور مختلف کشور را به بخش‌هایی تقسیم کرده‌اند و هر بخش را برعهده یک مسئول به نام وزیر گذارده‌اند. هر وزیر مسئول یک وزارتخانه است و ساختمانی که دفتر وزیر در آنجا قرار دارد، وزارتخانه نامیده می‌شود.

بیشتر بدانیم

وزارتخانه‌های جمهوری اسلامی ایران

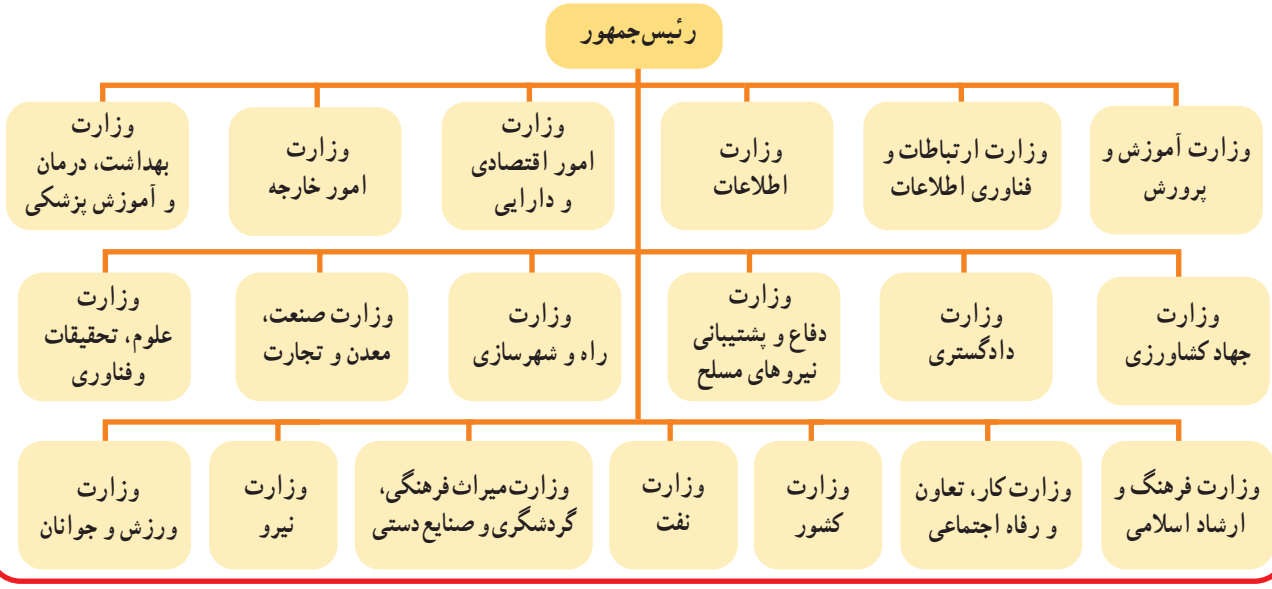

تعداد وزارتخانه‌های کشور ما نوزده وزارتخانه است.

۱ــ مصوب فرهنگستان

هیئت دولت در طی سال، جلسات متعددی برگزار می‌کند و رئیس جمهور و وزیران در مورد مسائل مهم کشور و جهان به گفت‌وگو می‌پردازند و با مشورت یکدیگر، به راه‌حل‌هایی می‌رسند و در مورد مسائل تصمیم‌گیری می‌کنند.

مقرّ هیئت دولت و وزارتخانه‌ها در تهران پایتخت کشور است. وزارتخانه‌ها در همهٔ استان‌های کشور، سازمان‌ها و اداراتی دارند که برنامه‌های آنها را اجرا می‌کنند.

جلسهٔ هیئت دولت (رئیس‌جمهور و معاونان و وزیران)

فعّالیت

۲ــ آخرین انتخابات ریاست جمهوری در چه سالی برگزار شد؟ انتخابات بعدی در چه سالی خواهد بود؟ در آن زمان شما چند سال دارید؟ آیا شرط سنّی شرکت در انتخابات را خواهید داشت؟

۳ــ بنویسید هر یک از موضوعات زیر که در زندگی روزمره با آن سروکار دارید، به کدام وزارتخانه مربوط می‌شود :

- درس خواندن در مدرسه ← (وزارت آموزش و پرورش)
- استفاده از اتوبان، بزرگراه‌ها و جاده‌های بین‌شهرها در مسافرت ← ( )
- رفتن به سینما و کتابخانه ← ( )
- مراجعه به پزشک و بیمارستان ← ( )
- مصرف آب و برق ← ( )

وزارت آموزش و پرورش در تهران

اداره کل آموزش و پرورش استان ایلام

آموزش و پرورش شهرستان ایلام

یک مدرسه در شهر ایلام

درس ٤

وظایف دولت

دولت و شهروندان

منظور از شهروندان، اَتباع یک کشوراند. سال گذشته با مفهوم «تبعه» و «اَتباع» آشنا شدید. همهٔ کسانی که تابعیت دولت جمهوری اسلامی ایران را دارند، چه شهری باشند، چه روستایی و عشایر، چه در داخل کشور زندگی کنند و چه در خارج از کشور، شهروند ایران محسوب می‌شوند.

شهروندان در رابطه با دولت، حقوق و مسئولیت‌هایی دارند؛ برای مثال :

آنها حق دارند از خدمات دولت در زمینه‌های مختلف بهره‌مند شوند، و حق دارند آزادی بیان، اظهار نظر و انتقاد داشته باشند.

در عین حال، شهروندان وظیفه دارند به قوانین و مقررات کشور احترام بگذارند و آنها را رعایت کنند، با دولت مشارکت و همکاری صمیمانه داشته باشند، مالیات خود را بپردازند و در هنگام جنگ از کشور دفاع کنند.

مهم‌ترین وظایف دولت و رئیس جمهور

رئیس جمهور و وزرا، مسئولیت‌ها و وظایف متعددی دارند.

بر طبق قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، دولت موظف است شرایط و لوازم سواد و آموزش، بهداشت، شغل مناسب، رفاه، امنیت، فرهنگ و اخلاق اسلامی را در جامعه فراهم کند. دولت، همچنین وظیفه دارد تجهیزات زیربنایی و خدمات عمومی مانند ساختن راه و جاده، پل، بیمارستان، مسکن، مدرسه، سد، مخابرات، آب، برق و گاز و ... را در کشور، گسترش دهد.

اجرای قوانین و مصوّبات مجلس (پس از تصویب مجلس شورای اسلامی) از وظایف مهم دولت است. رئیس جمهور علاوه بر آنکه وزیران را هدایت و بین آنها هماهنگی ایجاد می‌کند، وظایف و اختیارات دیگری نیز دارد؛ برای مثال، امضای قراردادهایی که بین ایران و کشورهای دیگر بسته می‌شود، امضای استوارنامهٔ* سفیران کشور ما و پذیرش استوارنامهٔ سفیران سایر کشورها، اعطای نشان‌های دولتی و... .

دولت و مجلس

دانستید که بین دولت و مجلس، روابطی وجود دارد.

یکی از اقدامات دولت‌ها، تنظیم لایحه* در امور مختلف است. این لوایح برای تصویب و قانونی شدن به مجلس شورای اسلامی فرستاده می‌شود.

همچنین نمایندگان مجلس بر فعّالیت‌های دولت نظارت می‌کنند و حق سؤال‌کردن از رئیس‌جمهور و وزرا را دارند. گاهی نیز ممکن است مجلس، وزیری را استیضاح* کند.

ریاست جمهوری از پرمشغله‌ترین امور کشور است. یک رئیس‌جمهور از بامداد تا شامگاه و حتی روزهای تعطیل مشغول به انجام وظایف و رسیدگی به امور مختلف کشور است.

حضور رئیس‌جمهور در مراسم آغاز سال تحصیلی جدید

رئیس‌جمهور در تاجیکستان

دیدار رئیس‌جمهور با مردم

دیدار رئیس‌جمهور با جانبازان

فعّالیت

۱ــ فرض کنید رئیس جمهور می‌خواهد از منطقه‌ای که شما در آن زندگی می‌کنید (شهر، روستا یا استان) بازدید یک‌روزه داشته باشد و از شما خواسته‌اند که برنامهٔ زمانی این بازدید را بنویسید. به طور گروهی همفکری کنید و برنامه‌ای برای این بازدید بنویسید. در برنامهٔ خود معین کنید رئیس‌جمهور از کدام مناطق دیدن کند. با چه کسانی ملاقات و گفت‌وگو کند و...، برای هر کار زمانی را درنظر بگیرید.

۲ــ با استفاده از منابع مختلف (روزنامه‌ها، پایگاه اینترنتی دولت و...) دربارهٔ یکی از فعّالیت‌های رئیس‌جمهور یا هیئت‌دولت، خبر و عکس تهیه کنید و به کلاس بیاورید.

درآمدها و هزینه‌های دولت

دانستید که دولت با امور گوناگونی سروکار دارد. دولت در این امور باید پول‌هایی را هزینه (خرج) کند.

هزینه‌ها

دولت فعّالیت‌های مختلفی را در زمینه آموزش، بهداشت، اوقات‌فراغت، حفاظت از محیط زیست، مسکن، کشاورزی، صنعت و... انجام می‌دهد. همچنین دولت برای اقدامات عمرانی مثل ساختن پل، جاده، فرودگاه، نیروگاه برق و... باید سرمایه‌گذاری کند.

فعّالیت یک وزارتخانه مانند آموزش و پرورش را در نظر بگیرید. دولت برای ساختن مدرسه و ادارهٔ آن، پرداخت هزینه‌های آب، برق، حقوق و دستمزد معلمان، مدیران و حقوق کارمندان ادارات آموزش و پرورش، تهیه و تولید کتاب‌های درسی و نظایر آن، باید مبالغی (پول‌هایی) هزینه کند.

درآمدها

دولت برای ادارهٔ امور کشور باید درآمد داشته باشد تا بتواند هزینه کند. به طور کلی در کشور ما درآمدهای دولت را می‌توان به سه بخش تقسیم نمود :

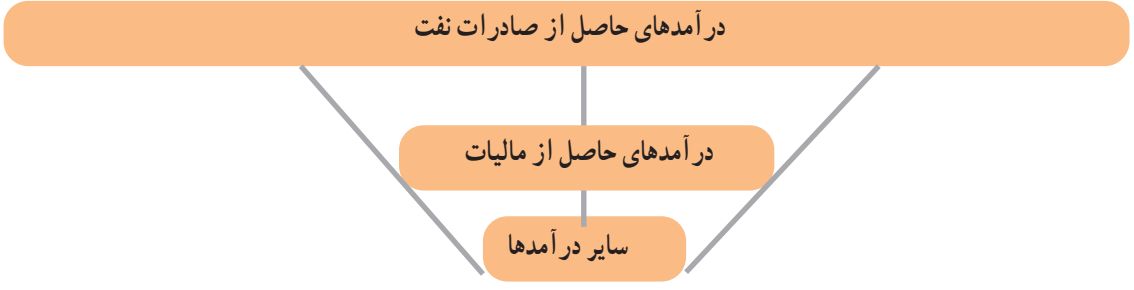

* اکنون با توجه به شکل بگویید دولت بیشتر درآمدهای خود را از چه راهی به‌دست می‌آورد؟

* بخشی از درآمدهای دولت نیز از راه «مالیات» تأمین می‌شود. مالیات پولی است که بر طبق قانون، افراد و مؤسسات به دولت می‌پردازند تا در جهت ادارهٔ امور کشور، مورد استفاده قرار بگیرد.

* بخش دیگری از درآمدهای دولت که در مقایسه با موارد دیگر کوچک‌تر است از سایر منابع، تأمین می‌شود. برای مثال درآمدی که دولت از بابت ارائه خدمات برق، آب، گاز و تلفن به مردم، به‌دست می‌آورد یا درآمدهای مربوط به خدماتی مانند صدور گواهینامهٔ رانندگی، سند مالکیت، گذرنامه و نظایر آن، یا درآمدهای ناشی از سرمایه‌گذاری در صنایع بزرگ از دیگر درآمدهای دولت هستند.

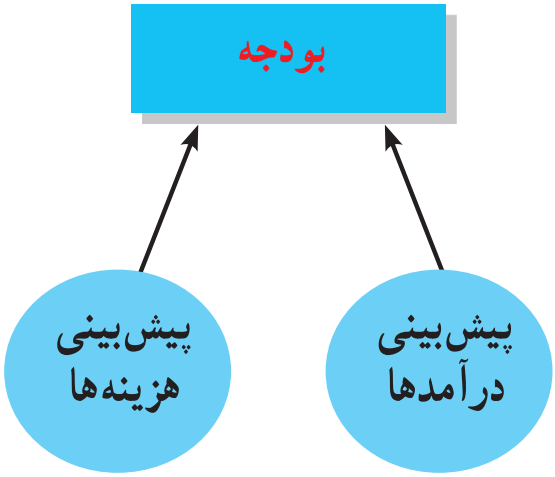

بودجه

بودجه به زبان ساده یعنی پیش‌بینی دخل و خرج دولت یا همان درآمدها و هزینه‌ها. بودجه‌سندی است که دولت در آن درآمدها و هزینه‌های یک کشور را برای یک سال، معین می‌کند. یکی از وظایف مهم دولت‌ها، تنظیم «**لایحهٔ بودجه**» است.

این سند باید در مجلس شورای اسلامی تصویب شود. علاوه بر آن، مجلس بر درآمدها و هزینه‌های دولت نظارت می‌کند.

فعّالیت

۳ــ کاربرگهٔ شمارهٔ (۲) دولت را انجام دهید.

۴ــ گفت‌وگو کنید: به نظر شما متکی بودن درآمد یک کشور به صادرات نفت چه معایبی دارد؟ برای حل این مشکل چه راه‌هایی را باید در نظر گرفت؟

بیشتر بدانیم

واژه‌ها

کابینه (دولت) : رئیس جمهور، معاونان و وزیران وی.

رجال : مردان، بزرگان، مردان نامی

رأی اعتماد : اصطلاحی مربوط به مجلس است. منظور رأیی است که در آن نمایندگان مجلس، صلاحیت دولت یا وزیری را برای آن سمت تأیید کنند و به آن رأی مثبت دهند.

استوارنامه : هر سفیری که مأمور می‌شود برای خدمت به کشور دیگری برود، معرفی‌نامه‌ای از رئیس کشور خود (رئیس جمهور، پادشاه و . . .) برای رئیس کشور میزبان می‌برد و به وی تسلیم می‌کند که آن را استوارنامه می‌گویند.

لایحه : پیشنهادی است که از سوی دولت به مجلس ارائه می‌شود. این پیشنهاد دربارهٔ موضوعی است که ابتدا در هیئت دولت تصویب شده و سپس برای تبدیل شدن به قانون به مجلس ارائه می‌شود تا نمایندگان مجلس آن را تأیید کنند.

استیضاح : یعنی توضیح خواستن. وقتی نمایندگان، وزیری را استیضاح می‌کنند، او باید در مجلس حاضر شود و دربارهٔ موضوع مورد نظر نمایندگان توضیح دهد. سپس باید دوباره برای ادامهٔ کار از مجلس، رأی اعتماد بگیرد.

به کار ببندیم

۱ــ نامه‌ای به رئیس جمهور بنویسید و در آن انتظارات خود را به عنوان یک شهروند از دولت فهرست کنید. در این فهرست، حداقل پنج چیزی را که انتظار دارید دولت دربارهٔ آن اقدام کند، به ترتیب اولویت و اهمیت بنویسید.

۲ــ مردم می‌توانند نظرات و پیشنهادهای خود را با دفتر ریاست جمهوری یا دفتر روابط عمومی وزارتخانه‌ها (وزیران) از طریق مراجعه، مکاتبه یا تلفن بیان کنند. پرس وجو کنید و شماره تلفن یکی دو مورد از آنها را به‌دست آورید و اگر پیشنهاد و نظری دارید به آنها بگویید.

۳ــ در صورتی که به اینترنت دسترسی دارید به نشانی : «www.dolat.ir» که پایگاه اطلاع‌رسانی دولت است، مراجعه کنید و با راهنمایی معلم، فعّالیتی مثلاً استخراج اخبار، عکس و... انجام دهید.

فصل ۳

نوجوانان و قانون

شما نوجوانان، سرمایه‌ای بزرگ هم برای خانواده‌تان و هم برای کشور عزیز ما ایران هستید.

تا چشم به هم بگذارید، نوجوانی تمام می‌شود، وارد مرحلهٔ جوانی می‌شوید، خانواده تشکیل می‌دهید و به نوبهٔ خود، باید فرزندانی شایسته و نیکوکار، تربیت کنید.

شما در آینده با انتخاب شغلی مناسب علاوه بر تأمین معاش، بخشی از نیازهای جامعه را برآورده می‌سازید. مدیریت امور و تصمیم‌گیری‌ها در پیشرفت‌های علمی، مدیون و محصول تلاش شما خواهد بود؛ پس آیندهٔ ایران عزیز به دست شما سپرده می‌شود.

اگرچه نوجوانی دوره‌ای ارزشمند و گرانبهاست اما خالی از تهدید نیست. در این فصل شما با برخی آسیب‌های اجتماعی که نوجوانان را تهدید می‌کند آشنا می‌شوید و دربارهٔ نقش قانون و قوهٔ قضائیه در محافظت از افراد در برابر آسیب‌های اجتماعی و پشتیبانی از حقوق فردی و اجتماعی آنها مطالبی می‌آموزید.

شما با آموختن این فصل و انجام فعّالیت‌های آن، پی می‌برید :

۱ــ چرا نوجوانی، دوره‌ای حساس است؟

۲ــ نوجوانان چه فرصت‌هایی برای رشد و شکوفایی استعدادهای خود دارند؟

۳ــ کدام آسیب‌های اجتماعی نوجوانان را تهدید می‌کند؟ چگونه باید با این آسیب‌ها مقابله کنند؟

۴ــ نقش و وظایف قوه قضائیه در کشور چیست؟

۵ــ انواع شکایات کدام‌اند و اختلافات چگونه حل و فصل می‌شوند؟

درس ۵ آسیب‌های اجتماعی* و پیشگیری از آنها

دورهٔ نوجوانی

نوجوانان، گروه سنی دوازده تا هجده سال را تشکیل می‌دهند. شما یک نوجوان هستید. در این دوره، افراد از نظر جسمانی دچار تغییراتی می‌شوند که به این تغییرات «بلوغ» می‌گویند. نوجوانان علاوه بر تغییرات جسمانی از نظر ذهنی و اجتماعی نیز تغییر می‌کنند. آنها در حال پشت سر گذاشتن کودکی و رسیدن به جوانی و بزرگسالی هستند. تغییرات این دوره، اغلب باعث بروز مسائل مختلف عاطفی و احساسی در نوجوانان می‌شود.

فعّالیت

۱ــ متن زیر را بخوانید و دربارهٔ آن گفت‌وگو کنید :

* کدام‌یک از این خصوصیات، در شما وجود دارد؟
* آیا این خصوصیات، مسائلی هم برای شما ایجاد کرده است؟ چطور؟
* شما با این خصوصیات یا مسائلی که پیش آمده چگونه برخورد می‌کنید؟
* راه حل منطقی و درست برخورد با هر یک از آنها چیست؟

بیشتر بدانیم

برخی از خصوصیاتی که در دورهٔ بلوغ و نوجوانی، در افراد ظهور می‌کند :

- **هویت*جویی** : نوجوان می‌خواهد خودش را بشناسد. بداند کیست؟ چه جایگاهی دارد؟ هدفش در زندگی چیست؟ و به کدام سمت باید حرکت کند؟ . . .
- **هیجان‌طلبی و میل به تجربه کردن** : نوجوان سرشار از انرژی و هیجانات مختلف است و دوست دارد که با پدیده‌های تازه، آشنا شود و آنها را تجربه کند . . .
- **استقلال‌طلبی** : نوجوان دوست دارد وابستگی‌اش را به دیگران کم کند، می‌خواهد خودش تصمیم‌گیری، انتخاب و در مورد مسائل اظهارنظر کند . . .
- **حساس‌شدن نسبت به خود** : نوجوان توجه و حساسیت بیشتری به ظاهر خود پیدا می‌کند. او دوست دارد که مورد قبول و تأیید همسالانش قرار بگیرد . . .
- **شک و تردید** : نوجوان گاه با شک و تردید نسبت به دانسته‌ها و آموخته‌های قبلی خود نگاه می‌کند. می‌خواهد تحقیق کند و خودش حقیقت را کشف کند.

ما نوجوانان، سرشار از نیرو و توانایی هستیم. ما حق داریم درس بخوانیم، مطالعه کنیم، حرفه و مهارت بیاموزیم، به ورزش و هنر بپردازیم، استعدادهای خود را بشناسیم و شکوفا کنیم، تفریح و شادی کنیم و از زندگی لذت ببریم. ما وظیفه داریم از این دورهٔ زندگی خود که هنوز مسئولیت ادارهٔ یک خانواده را بر عهده نگرفته‌ایم، به خوبی استفاده کنیم و قدر امکاناتی را که خانواده و مدرسه در اختیار ما می‌گذارند، بدانیم. ما نوجوانان رو به جوانی و بزرگسالی حرکت می‌کنیم و باید هدف‌هایی برای زندگی خود داشته باشیم.

فعّالیت

۲ــ هر یک از شما فکر کنید و پاسخ‌ها را روی برگه کاغذ بنویسید.

الف) چه هدف‌هایی برای زندگی خود دارید؟ سه هدف کوتاه‌مدت (یعنی هدفی که در یکی دو سال آینده می‌خواهید به آن برسید) و سه هدف بلندمدت (برای آیندهٔ دورتر) خود را بنویسید.

ب) آیا هدف‌هایی که برای خودتان در نظر گرفته‌اید، قابل دسترسی هستند؟ چگونه می‌توان به این خواسته‌ها و هدف‌ها رسید؟

پ) چه کسانی می‌توانند در رسیدن شما به این هدف‌ها کمکتان کنند؟ (به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم)

آسیب‌های اجتماعی

نوجوانی، فرصتی برای کسب شایستگی‌ها و مهارت‌های زندگی است و این فرصت کوتاه را باید غنیمت شمرد، اما در این دوره به دلیل برخی خصوصیاتی که در دوران بلوغ به وجود می‌آید، افراد حساس‌ترند و ممکن است روحیهٔ هیجانی و کنجکاوی آنها باعث شود که بیشتر در معرض آسیب‌های اجتماعی قرار بگیرند.

از جمله آسیب‌های اجتماعی که مشکلات زیادی برای افراد یک جامعه به‌وجود می‌آورد، پرخاشگری و نزاع و اعتیاد است.

• پرخاشگری و نزاع

پرخاشگری و نزاع، نتیجهٔ کنترل (مهار) نکردن خشم است. سال گذشته در کتاب تفکّر و سبک زندگی تا حدی با موضوع خشم آشنا شدید و به لزوم کنترل (مهار) خشم، پی بردید.

خشم و عصبانیت، احساسی طبیعی است و هرکس در زندگی خود در مواقعی عصبانی می‌شود. اما مهم این است که در موقع خشم، رفتاری مناسب از خودمان بروز بدهیم.

راه‌های مختلفی برای بیان عصبانیت وجود دارد. برخی از این راه‌ها درست و مفید و برخی از آنها مضرند.

افرادی که راه‌های درست ابراز خشم را یاد نگرفته و نمی‌توانند به طور معمول خشم خود را کنترل (مهار) کنند، به افراد پرخاشگر تبدیل می‌شوند و ممکن است در بزرگسالی نیز به این رفتار ادامه دهند.

رفتارهای پرخاشگرانه درجات گوناگون دارد و ممکن است به شکل‌های مختلفی مانند آزار و اذیت، کتک زدن، مسخره کردن و تحقیر دیگران، بی‌ادبی نمودن و ناسزا گفتن و شکستن و تخریب وسایل، بروز کنند.

نوجوانان پرخاشگر، تحمل کمی دارند. پرخاشگری همچنین مشکلاتی را در یادگیری و تحصیل به وجود می‌آورد و زمینه را برای سایر آسیب‌های اجتماعی فراهم می‌کند.

گاهی پرخاشگری ممکن است اثرات جبران‌ناپذیری در زندگی فرد به وجود بیاورد. ماجرای روبه‌رو را بخوانید.

عصر بود. حامد جلوی تلویزیون دراز کشیده و فیلمی را تماشا می‌کرد. صدای بچه‌ها را در کوچه می‌شنید که بازی می‌کردند، ولی حوصلهٔ بیرون رفتن نداشت. صدای زنگ خانه به صدا درآمد. حامد در را باز کرد. بهرام بود که به او لبخند زد و گفت : توپ ما در حیاط شما افتاده است. لطفاً آن را بیاور. حامد رفت و توپ را آورد. بچه‌ها در کوچه فوتبال بازی می‌کردند. حامد گفت : اگر یک بار دیگر توپتان به خانهٔ ما بیفتد، آن را به شما نمی‌دهم.

اما پنج دقیقه بعد، دوباره صدای زنگ خانه به صدا درآمد. حامد عصبانی شده بود. در را باز کرد و گفت : مگر نگفتم دیگر توپ را به شما نمی‌دهم. بهرام هم جواب داد : حالا مگر چه شده؟ چرا این‌قدر عصبانی هستی؟ حامد رفت و توپ را از باغچه برداشت و به آشپزخانه برد و با چاقو ضربه‌ای به آن زد و توپ پاره‌شده را آورد و به بهرام داد و گفت : بفرما. بهرام نگاهی به توپ انداخت و رو به حامد فریاد زد : این چه کاری بود که کردی؟ باید خسارتش را بدهی. پدرت کجاست؟ بگو بیاد دم در؛ و می‌خواست داخل خانه شود که حامد او را به سمت بیرون، هل داد. ناگهان بهرام روی زمین افتاد و . . .

فعّالیت

۳ــ الف) ماجرای حامد را بخوانید و به سلیقهٔ خود کامل و در کلاس تعریف کنید. مجسم کنید و حدس بزنید پیامدهای این ماجرا چه می‌تواند باشد؟

ب) چه مشکلاتی برای خانواده حامد و چه دردسرهایی برای خانواده بهرام به وجود می‌آید؟

پ) به نظر شما حامد از چه راه‌های دیگری می‌توانست عصبانیت خود را به طور صحیح ابراز کند؟

۴ــ گفت‌وگو کنید : در هنگام عصبانیت چه اتفاقاتی در بدن می‌افتد؟ آیا فرد در هنگام عصبانیت می‌تواند خوب فکر کند؟ چرا؟

● گاهی اوقات ما از یک موضوع یا رفتار دیگران، عصبانی می‌شویم. در اینجا باید یاد بگیریم که خشم خود را کنترل (مهار) و از راه‌های صحیح، عصبانیت خود را ابراز کنیم.

● گاهی اوقات ما در معرض عصبانیت دیگران قرار می‌گیریم، یعنی با فردی مواجه می‌شویم که از دست ما خشمگین است. در اینجا نیز باید یاد بگیریم چگونه برخورد مناسب داشته باشیم.

بچه‌ها!
این سه قاعده را در هنگام خشم و عصبانیت به خاطر بسپارید :
۱ــ نباید به وسایل یا اموال خودم و دیگران، صدمه بزنم.
۲ــ نباید به دیگران صدمه بزنم.
۳ــ نباید به خودم صدمه بزنم.

وقتی ما از دست کسی عصبانی هستیم :

● به خدا پناه ببریم و با گفتن ذکر و نام و یاد خدا خود را آرام کنیم.
● نفس‌های عمیق بکشیم و از یک تا ده بشماریم.
● با رعایت سه قاعده‌ای که در بالا گفته شد، علت عصبانیت خود را مؤدبانه و آرام بیان کنیم.
● اگر نمی‌توانیم خود را آرام کنیم، محیط ناراحت‌کننده را ترک کنیم.
● برای آرام کردن خود از گفت‌وگو و مشورت با بزرگ‌ترها کمک بگیریم.
● خوبی‌های طرف مقابل را به یاد بیاوریم.

وقتی دیگری از دست ما عصبانی است :

● به آرامی از او سؤال کنیم چرا از دست ما عصبانی است و علت چیست؟
● به حرف‌های طرف مقابل، خوب گوش کنیم و حرف‌های او را قطع نکنیم.
● اگر اشتباهی مرتکب نشده‌ایم، با آرامش توضیح دهیم و اگر اشتباهی کرده‌ایم عذرخواهی کنیم و راهی برای جبران اشتباه، پیدا کنیم.
● اگر کسی از دست ما خیلی عصبانی است، به طوری که حاضر به شنیدن حرف‌های ما نیست و ممکن است به ما صدمه بزند، فوراً صحنه را ترک کنیم و از بزرگ‌ترها کمک بخواهیم.

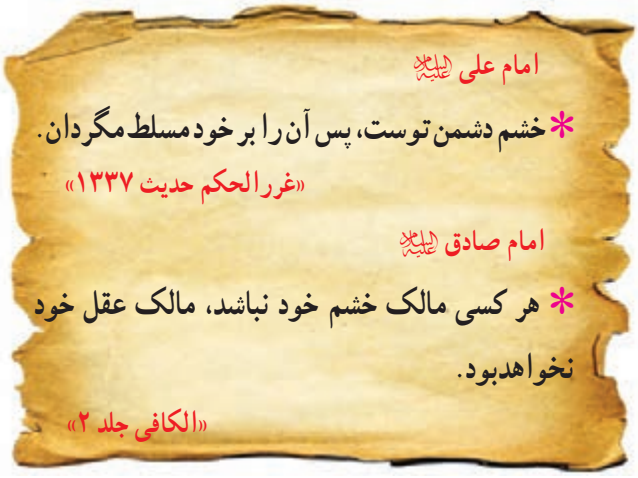

فعّالیت

۵ــ یکی از سخنان گوهربار پیامبراکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله یا امامان بزرگوار علیهم‌السلام را دربارهٔ غلبهٔ بر خشم، انتخاب کنید. آن را با خط خوش بنویسید و تزیین کنید و سپس به دیوار منزل یا کلاس نصب نمایید.

۶ــ کاربرگه شمارهٔ (۳) راه‌های ابراز صحیح خشم را در کلاس، اجرا کنید.

• موادّ مخدّر، تجربه‌ای خطرناک

یکی دیگر از آسیب‌هایی که در هر کشوری افراد و به‌ویژه جوانان را تهدید می‌کند، اعتیاد* به موادّ مخدّر است. شاید شما از طریق آشنایان و دوستان، روزنامه‌ها و مجلات یا فیلم‌های تلویزیون درباره موادّ مخدّر چیزهایی خوانده یا شنیده باشید.

آیا تاکنون نام انواع موادّ مخدّر را شنیده‌اید؟ دربارهٔ موادّ مخدّر چه اطلاعاتی دارید؟

موادّ مخدّر، موادی هستند که مصرف آنها تغییراتی روی دستگاه عصبی ایجاد می‌کند و باعث کم شدن هوشیاری و بی‌حسی و بی‌حالی می‌شوند اما پس از تمام شدن اثر آن روی مغز، فرد حال بسیار بدی پیدا می‌کند و مجبور است دوباره به سمت آن ماده برود. به عبارت دیگر فرد به آن وابستگی پیدا می‌کند و حاضر است برای به دست آوردن آن ماده، هر کاری بکند.

اکنون مطالبی را که در کادر صفحهٔ بعد درباره آثار موادّ مخدّر نوشته شده، بخوانید.

شاید شما از خود بپرسید چرا برخی افراد، گول می‌خورند و به سمت چنین موادی گرایش پیدا می‌کنند؟

بعضی از افراد ادعا می‌کنند برای فرار از مشکلات به این سمت کشیده شده‌اند. برخی از نوجوانان و جوانان که جرأت و مهارت «نه گفتن» را ندارند، تحت‌تأثیر دیگران قرار می‌گیرند و به خواسته‌های آنها پاسخ مثبت می‌دهند و فریب می‌خورند. بعضی دیگر از افراد از روی کنجکاوی یا خودنمایی و اینکه نشان دهند، دیگر بچه نیستند، سیگار و موادّ مخدّر را تجربه (آزمایش) می‌کنند. در حالی که تجربه موادّ مخدّر، خطرناک است و حتی با یک‌بار استفاده، فرد به دام آنها می‌افتد و به سادگی نمی‌تواند از شرّ آنها خلاص شود.

فعّالیت

گفت‌وگو کنید :

۷ــ آیا فردی که مشکلاتی در زندگی دارد، عاقلانه است به موادّ مخدّر پناه ببرد؟ چرا؟

۸ــ در سال‌های قبل مطالبی دربارهٔ مهارت «نه گفتن» آموختید. توضیح دهید منظور از این مهارت چیست؟

۹ــ علل گرایش افراد به موادّ مخدّر کدام‌اند؟ راه‌حل درست برخورد با هریک از آنها چیست؟

بیشتر بدانیم

- مادهٔ نیکوتین در سیگار و تنباکو در قلیان به قلب و شش‌ها آسیب می‌رسانند. این مواد همچنین باعث بروز بیماری سرطان می‌شوند.
- تریاک، هروئین، حشیش، شیشه، کِراک، و قرص‌های اِکستازی (وجدزدگی[1])، از جمله موادمخدر و افیونی هستند که آسیب‌های شدیدی به جسم و روان افراد وارد می‌کنند. این مواد اثراتی مخرّب بر مغز و سیستم (دستگاه) اعصاب مرکزی انسان می‌گذارند. ضعیف و رنجور شدن، لرزش و سرگیجه، خواب نامنظم، از دست دادن کنترل خود و تغییر در شخصیت و رفتار فرد، از جملهٔ این تأثیرات است. برخی از موادمخدر، محرک یا توهم‌زا هستند و به آنها «روان‌گردان» هم می‌گویند. افراد با مصرف این مواد، دچار هیجان یا توهم (خیال) می‌شوند و نمی‌توانند واقعیت را تشخیص دهند. بنابراین با مصرف این مواد از حال طبیعی خارج شده و عقل خود را از دست می‌دهند و دست به اعمال خلاف و خطرناک می‌زنند و معمولاً به خود یا دیگران صدمه وارد می‌کنند.

به‌طور کلی همهٔ افراد معتاد نسبت به زندگی خود بی‌توجه می‌شوند. آنها به تدریج دوستان سالم خود را از دست می‌دهند، در رابطه با اعضای خانواده‌شان دچار مشکل می‌شوند و نمی‌توانند به تحصیل یا کار خود ادامه دهند. همچنین، افراد معتاد دچار مشکلات قانونی می‌شوند و جامعه آنان را از خود طرد می‌کند.

مواد مخدّر که از قاچاقچیان کشف شده است.

نوجوانان عزیز، مراقب باشند و بدانند :

بر طبق قانون، نگهداری و مخفی نمودن، خرید و فروش و پخش، مصرف و واردات و صادرات موادّ مخدّر، **جُرم*** است و افرادی که موادّ مخدّر را در جامعه پخش یا خرید و فروش کنند با شدیدترین مجازات‌ها روبه‌رو می‌شوند. گاهی ممکن است قاچاقچیان* موادّ مخدّر، کودکان و نوجوانان را فریب دهند و از آنها سوءاستفاده کنند و بخواهند در مقابل دریافت پولی، مقداری از این مواد را برایشان جابه‌جا کنند. اگر نوجوانی این کار خطا را بکند، حتی اگر فریب خورده و مجبور شده باشد، مجرم شناخته شده و به زندان منتقل می‌شود، چون عمل مجرمانه‌ای انجام داده است.

فعّالیت

۱۰ــ با توجه به مطالبی که در این صفحات خواندید و دانسته‌های قبلی خود، به‌طور گروهی، پیامدهای مصرف موادّ مخدّر را در زندگی یک فرد، روی کاغذ فهرست کنید و به معلم بدهید.

۱۱ــ چرا بیشتر کشورها با قاچاقچیان و مصرف‌کنندگان موادّ مخدّر مبارزه می‌کنند؟

۱ــ مصوب فرهنگستان

درس ٦

قوّهٔ قضائیه

در درس قبل با نمونه‌هایی از آسیب‌های اجتماعی که افراد را تهدید می‌کند، آشنا شدید. این سؤال پیش می‌آید که چه کسانی از نوجوانان در برابر آسیب‌ها و تهدیدات، محافظت می‌کنند؟

● خود

نخست، هر نوجوانی باید خودش از خود مراقبت کند. سال گذشته خواندید که هر فرد نسبت به بدن و روح و روان خود مسئول است و باید از اعمال و رفتاری که به سلامتی بدنی و روانی او لطمه می‌زند، پرهیز کند.

البته در این راه باید همیشه از خداوند متعال و ائمّهٔ معصومین علیهم‌السلام که بهترین وسیله و راه نجات هستند کمک بگیریم و از طریق نماز و دعا و نیایش از خدا و واسطه‌های فیض الهی بخواهیم تا ما را یاری کنند که در راه راست حرکت کنیم و در مقابل وسوسه‌های شیطانی تسلیم نشویم.

● خانواده

پدر و مادر، مسئولیت مراقبت از فرزندان و فراهم کردن امکانات زندگی برای آنها را دارند.

پدر و مادر در تربیت و مراقبت فرزندان، حق قانونی دارند. آنها حق دارند تا زمانی که فرزندانشان مستقل نشده‌اند، بر فعّالیت‌های آنها نظارت دقیق داشته باشند.

● مدرسه

نوجوانان، بخش زیادی از زندگی خود را در مدرسه می‌گذرانند. معلمان و مسئولان مدرسه نیز مانند پدر و مادر، مسئولیت مهم و قانونی مراقبت از نوجوانان را در برابر آسیب‌های اجتماعی به عهده دارند. آنها نوجوانان را برای داشتن زندگی شایسته، تربیت می‌کنند.

● قانون

قانون از حقوق همهٔ افراد از جمله نوجوانان حمایت می‌کند.

نیروی انتظامی (پلیس) برای برقراری امنیت و حفاظت از مردم تلاش و با کسانی که قوانین را نقض کنند، برخورد می‌کند.

البته، پلیس قانون وضع نمی‌کند و قدرت نامحدود هم ندارد، بلکه پلیس نیز در چارچوب قوانین و تا جایی که قانون به او اجازه می‌دهد، باید با اقتدار عمل کند.

فعّالیت

۱ــ چرا والدین حق دارند از فرزندانشان بپرسند به کجا می‌روند؟ با چه کسانی دوست هستند؟ چه موقع به خانه برمی‌گردند؟ و سؤالاتی از این قبیل ...

۲ــ به نظر شما ارتباط با خدا از طریق نماز و دعا، چگونه ما را از افتادن به دام آسیب‌ها، حفظ می‌کند؟ توضیح دهید.

۳ــ دربارهٔ چگونگی تقویت اراده و تسلط بر تمایلات خود فکر کنید و چند تمرین پیشنهاد کنید.

سال گذشته، شما با برخی وظایف قوّهٔ مقننه، آشنا شدید. دانستید که قانون از حقوق همهٔ مردم حمایت می‌کند و همهٔ مردم در برابر قانون، مساوی هستند. اما اگر قانون رعایت نشود، چه باید کرد؟ هر چند بسیار خوب است که همهٔ مردم در کنار هم به‌گونه‌ای زندگی کنند که هیچ‌وقت اختلافی بین آنها پیش نیاید، همه وظایف خود را به‌خوبی انجام دهند، به حقوق یکدیگر احترام بگذارند و قوانین را رعایت کنند، اما به هر حال در هر جامعه‌ای افرادی وجود دارند که با زیر پا گذاشتن قانون تخلّف می‌کنند. همچنین در هر جامعه‌ای اختلافاتی بین افراد، به وجود می‌آید. این اختلافات ممکن است در اثر آگاه نبودن و ندانستن قانون پیش بیاید و یا افرادی عمداً از قانون سرپیچی کنند.

قوّهٔ قضائیه

در هر جامعه‌ای باید نهادی وجود داشته باشد که عدالت اجتماعی را برقرار سازد، بر اجرای قوانین نظارت کند، با تخلفات برخورد کند و متخلفان را به مجازات برساند.

این نهاد، «قوّهٔ قضائیه» است که پشتیبان حقوق فردی و اجتماعی افراد است.

بر طبق قانون اساسی، رئیس قوّهٔ قضائیه از سوی رهبر جمهوری اسلامی به مدت پنج سال انتخاب می‌شود. رئیس قوّهٔ قضائیه باید فردی مجتهد، عادل، آگاه به امور قضایی و مدیر و مدبّر باشد.

بیشتر بدانیم

قوّهٔ قضائیه وظایف زیر را برعهده دارد :

۱ــ رسیدگی به شکایت‌های مردم و حل اختلافات آنها

۲ــ کشف جرم، تعقیب و مجازات مجرمان

۳ــ اقدامات مناسب برای پیشگیری از وقوع جرم

۴ــ گسترش عدل و آزادی‌های مشروع در جامعه

۵ــ نظارت بر حسن اجرای قوانین در سازمان‌ها و دستگاه‌های اداری

قوّهٔ قضائیه وظایف قانونی خود را از طریق ارکان و سازمان‌های مختلفی که دارد، انجام می‌دهد.

برخی ارکان و سازمان‌های وابسته به قوّهٔ قضائیه

- دادگاه‌ها و دادسراها
- دیوان عالی کشور
- دیوان عدالت اداری
- سازمان بازرسی کل کشور
- سازمان قضایی نیروهای مسلح
- سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی
- سازمان ثبت اسناد و املاک
- سازمان پزشکی قانونی

رسیدگی به شکایت‌های مردم و حل اختلافات

یکی از مهم‌ترین وظایف قوّهٔ قضائیه، حل کردن اختلافات مردم است. البته در هر اختلافی بهتر است افراد سعی کنند در درجه اوّل از راه مسالمت‌آمیز و با گفت‌وگو موضوع را حل کنند و در این راه از افراد باتجربه‌تر و ریش‌سفیدان فامیل و **شورای حل اختلاف محلّه** کمک بگیرند و در صورتی که نتیجه‌ای حاصل نشد برای حل اختلاف به دادگاه مراجعه نمایند. دادگاه‌ها انواع گوناگون دارند. همچنین، هیچ‌گاه افراد نباید برای گرفتن حق خود، به طور خودسرانه یا از راه زد و خورد و نزاع، عمل کنند.

انواع دَعاوی (اختلافات)

به‌طور کلی دَعاوی‌ای که در دادگاه‌ها طرح می‌شوند، به دو دسته تقسیم می‌شوند :

دعاوی (اختلافات) کیفری : مربوط به اعمالی است که دادگاه برای فردی که مرتکب جرمی شده است، مجازات تعیین می‌کند.

موقعیت‌های ۱ و ۲، نمونه‌هایی از دعاوی کیفری است :

در موقعیت (۱) به موجب قانون، فحاشی و افترا یا قدرت‌نمایی، جرم است و مجازات زندان دارد.

در موقعیت (۲) نیز به موجب قانون، اگر کسی بدون داشتن مدرک، خود را پزشک، مهندس، وکیل و...، معرفی کند و بخواهد از راه فریب دیگران، منافعی را به دست آورد. «غصب عنوان» نموده و این کار، جرم است و مجازات زندان دارد.

دعاوی (اختلافات) حقوقی : مربوط به اعمالی است که دادگاه مجازاتی تعیین نمی‌کند بلکه افراد را ملزم می‌کند که تکالیفشان را انجام دهند یا حقوق قانونی دیگران را بدهند.

موقعیت‌های ۳ و ۴، نمونه‌هایی از دعاوی حقوقی است :

در موقعیت (۳) دادگاه، میزان ضرر و زیان را تعیین می‌کند و فرد باید خسارات را بپردازد.

در موقعیت (۴) نیز پس از رأی دادگاه، فردی که خطا کرده، باید حقوق دیگری را به او پس دهد.

● موقعیت (۱)

در یک مغازه، فردی به هنگام اختلاف بر سر موضوعی با یک مشتری دیگر شروع به توهین و فحاشی و افترا زدن به او نمود و او را با قدرت‌نمایی تهدید کرد.

● موقعیت (۲)

در محلهٔ آقای صادقی فردی در منزل شخصی‌اش افراد بیمار را می‌پذیرد و از آنها حق ویزیت دریافت می‌کند. این فرد مجوز نظام پزشکی ندارد.

● موقعیت (۳)

یکی از همسایگان خانم شریفی در هنگام ساختمان‌سازی به طور ناخواسته، قسمتی از خانه او را با خاک بردار[1] (لودر) خراب کرده است.

● موقعیت (۴)

آقای سعیدی ادعا می‌کند بخشی از زمین کشاورزی آقای محسنی را خریده و در آن درخت‌کاری نموده است اما آقای محسنی می‌گوید مقدار زمین تصرف شده مطابق با سندی که تنظیم شده، نیست.

۱ــ مصوب فرهنگستان

در دادگاه، قاضی مدارک خواهان (شاکی)* و خوانده* را مطالعه می‌کند و از آنها می‌خواهد تا دلایل خود را بیان کنند. قاضی باید فردی عادل و آشنا با قوانین باشد.

در همهٔ دادگاه‌ها، افراد حق دارند فردی را به عنوان «وکیل» انتخاب کنند تا از حقوق آنها دفاع کند.

وکیل کسی است که در رشتهٔ حقوق درس خوانده و به قوانین آشناست و پروانهٔ (اجازه‌نامه) وکالت دارد.

اگر کسی توانایی مالی نداشته باشد که وکیل بگیرد، می‌تواند از دادگاه درخواست وکیل کند. همچنین افراد می‌توانند قبل از نوشتن شکایت در مجتمع‌های قضایی، با مشاور حقوقی در آن مجتمع مشورت کنند تا بدانند چگونه شکایت خود را مطرح کنند.

فعّالیت

۴ــ فردی بابت فروش چند تخته فرش، از مشتری چک دریافت کرده است اما وقتی به بانک مراجعه کرده، پی برده که آن چک موجودی ندارد. او نه قوانین مربوط به چک را می‌داند و نه چگونگی طرح شکایت را. چه باید بکند؟

۵ــ در موقعیت‌های ۱ تا ۴ صفحهٔ قبل دو مورد جرم وجود دارد. این جرم‌ها را بیان کنید.

۶ــ چرا افراد نباید خودسرانه یا از راه دعوا و زدوخورد به حل اختلافات بپردازند؟ مثالی بیاورید.

دادگستری مرجع رسمی رسیدگی به شکایات مردم و سازمان‌هاست و زیرنظر رئیس قوّه قضائیه اداره می‌شود.

بیشتر بدانیم

واژه‌ها

آسیب اجتماعی : آسیب اجتماعی معنا و مفهوم گسترده‌ای دارد اما به طور کلی به هر پدیده و مسئلهٔ نامطلوب و مضرّ در سلامت اجتماعی و هر شرایطی که برای جامعه اختلال ایجاد کند، آسیب اجتماعی می‌گویند، مثل جنایت، طلاق، پرخاشگری و نزاع، سرقت، فقر، بی‌سوادی، اعتیاد.

هویت : احساس و آگاهی و شناخت نسبت به خود

اعتیاد : وابستگی جسمی و روانی به یک ماده [مخدّر] به طوری که اگر فرد آن ماده را مصرف نکند دچار بی‌قراری، پریشانی و درد می‌شود و برای به دست آوردن آن ماده به هر کاری دست می‌زند.

جرم : هر عملی که قانون را نقض کند و برای آن مجازاتی تعیین شده باشد (مجازاتی در پی داشته باشد).

قاچاقچی : فردی که مواد یا کالاهایی را به طور غیرقانونی از جایی به جای دیگر حمل کند یا به فروش برساند.

خواهان (شاکی) : کسی که شکایتی را در دادگاه علیه فردی یا مؤسسه‌ای طرح می‌کند.

خوانده : کسی که از او شکایت شده است.

به کار ببندیم

۱ــ با راهنمایی معلم و همفکری دوستانتان یکی از آسیب‌های اجتماعی را که در محیط زندگی شما وجود دارد درنظر بگیرید و انجمنی برای مبارزه با آن آسیب پیشنهاد بدهید. بگویید این انجمن چه فعّالیت‌هایی می‌تواند انجام دهد؟

۲ــ یک دماسنج خشم درست کنید. در طی هفته، چیزهایی که شما را عصبانی کرده و علت آن را بنویسید و روی دماسنج نشان دهید عصبانیت شما در هر موقعیت در چه درجه‌ای قرار داشته است. بعد فکر کنید در هر مورد چگونه می‌توانید خود را کنترل و مسئله را حل کنید. کدام موارد مرتباً تکرار شده است؟

شنبه ۲۰ آبان ماه		میزان عصبانیت	درجه
امروز		خیلی زیاد	۱۰۰
		زیاد	۷۰
		متوسط	۴۰
		کم	۲۰
		اصلاً	۰

۳ــ در مواقعی که به مشکلی برمی‌خوریم، چگونه با پلیس تماس می‌گیریم؟ با چه شماره‌ای؟

۴ــ دربارهٔ کار یک وکیل، پرس‌وجو کنید و نتیجه را در یک بند[1] (پاراگراف) در کلاس بیان نمایید.

۱ــ مصوب فرهنگستان

فصل ۴

عصر ارتباطات

امروزه ما در دنیایی زندگی می‌کنیم که می‌توانیم با دیگران در هر جای دنیا که باشند به راحتی ارتباط برقرار کنیم، به کمک ابزارهای ارتباطی مانند کتاب، مطبوعات، رادیو، تلویزیون، تلفن و اینترنت و... اخبار را همزمان یا اندک‌زمانی پس از وقوع بشنویم یا ببینیم و هر لحظه انبوهی از اطلاعات در مورد مسائل مختلف را به‌دست آوریم یا به دیگران منتقل کنیم. امروزه با پیشرفت در فناوری ارتباطات، تأثیر مرزهای زمانی و مکانی کاهش یافته است و گروهی از صاحب‌نظران را بر آن داشته به دوره‌ای که در آن زندگی می‌کنیم، عصر ارتباطات و اطلاعات، لقب بدهند.

شما با آموختن این فصل و انجام فعّالیت‌های آن، پی می‌برید :

۱ــ ارتباط چیست و عناصر آن کدام است؟

۲ــ رسانه چیست و وسایل ارتباطی در طی زمان چه سیر تحولی را طی کرده‌اند؟

۳ــ فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی چه نقشی در زندگی روزمرهٔ ما دارند؟

۴ــ رسانه‌های جمعی چگونه بر فرهنگ عمومی تأثیر می‌گذارند؟

۵ــ برای مقابله با اثرات منفی رسانه‌ها چه باید بکنیم؟

درس ۷

ارتباط و رسانه

نیاز به ارتباط

ارتباط برقرار کردن یکی از نیازهای مهم بشر است. بدون ارتباط ما نمی‌توانیم زندگی کنیم. دنیایی را تصوّر کنید که در آن همه چیز داشته باشیم اما با کسی ارتباط نداشته باشیم. به راستی در چنین دنیایی ادامهٔ زندگی ممکن نیست. ارتباط، انسان را قادر می‌کند تا خواسته‌ها و نیازهای خود را به دیگران منتقل کند. محبت کردن، تبادل افکار و اعتقادات، تبادل اطلاعات، در میان گذاشتن احساسات (اندوه و خوشحالی و...)، حل کردن مسائل، درک کردن دیگران، همه و همه از طریق ارتباط بین انسان‌ها میسّر می‌شود.

ما در شبکه‌ای از ارتباطات به سر می‌بریم. این شبکه از خانواده و دوستان و محله و مدرسه شروع می‌شود و سپس به کمک وسایل ارتباط جمعی* می‌توانیم حتی در سطح ملی* و فراملی* ارتباط برقرار کنیم.

عناصر ارتباط

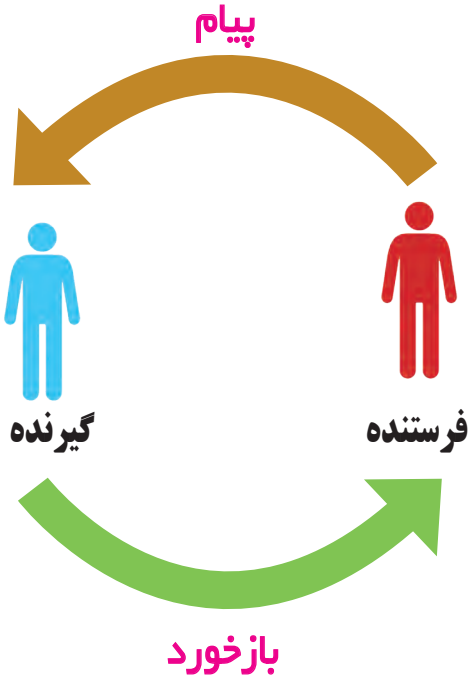

ارتباط یعنی جریان ارسال و دریافت پیام.

بنابراین هر ارتباطی چهار عنصر اصلی دارد :

۱ــ فرستنده (ارسال‌کننده پیام)

۲ــ گیرنده (دریافت‌کننده پیام)

۳ــ پیام

۴ــ بازخورد

برای مثال وقتی به دوستی سلام می‌کنیم یا به او لبخند می‌زنیم، ما فرستندهٔ یک پیام و دوستمان گیرندهٔ آن است. پیام هم سلام یا لبخند ماست.

اگر گیرنده نیز به فرستنده پیامی بفرستد و او را متوجه کند که معنی پیام را دریافت کرده به این عمل «بازخورد» می‌گویند.

هر یک از ما در طی روز، پیام‌های زیادی را ارسال و دریافت می‌کنیم. این پیام‌ها به روش‌های مختلف و با ابزار متفاوت فرستاده می‌شوند، ممکن است با کلام باشد یا با رفتار و حرکات، از طریق نوشته باشد یا تلفن و... .

رسانه

هر وسیله‌ای که پیامی را از فرستنده به گیرنده منتقل کند، رسانه نام دارد. در یک ارتباط کلامی، زبان یک رسانه است. بنابراین رسانه از ابزاری مانند زبان تا ابزارهای چاپی (علائم، کتاب‌ها، روزنامه‌ها و مجلّات و...) و ابزارهای الکترونیکی (تلفن، رادیو، تلویزیون، اینترنت و...) را دربر می‌گیرد.

فعّالیت

۱ــ هر یک از شما به نوبت چند پیام را که از منابع مختلف در دو روز گذشته دریافت کرده‌اید، بیان کنید و بگویید برای انتقال هر کدام، از چه رسانه‌ای استفاده شده بود.

مطالعه برای انجام فعالیت

سیر تحوّل رسانه‌ها (وسایل ارتباطی)

بشر در طول حیاتش و از اولین روزهایی که زندگی اجتماعی خود را آغاز کرد از اصوات و سپس کلمات برای برقراری ارتباط با همنوعانش استفاده کرد و سرانجام با ابداع الفبا و خط توانست، بهتر افکار خود را به دیگران انتقال دهد.

● در گذشته، انسان‌ها برای برقراری ارتباط با سایر آدمیان در فواصل دور، از وسایلی چون کبوتران پیغام‌بر، دوندگان تیزپا، اسب‌سواران تندرو، اعلام خبر با آتش و دود، و نظایر آن استفاده می‌کردند. با این حال اکثر مردم از آنچه در مکان‌های دورتر رخ می‌داد و از اوضاع و احوال مردم سایر نقاط بی‌اطلاع بودند.

یکی از ابتکارات مهم ایرانیان باستان، به‌وجود آوردن چاپارخانه‌ها بود که در مسیر راه‌های ارتباطی ساخته می‌شد. در این چاپارخانه‌ها همیشه اسب‌های تازه‌نفس نگهداری می‌شدند که نامه‌ها و پیام‌ها را از جایی به جای دیگر در فاصله‌های دور انتقال می‌دادند.

بیشتر بدانیم

● شاید بتوان گفت اولین تحول مهم در ارتباطات، اختراع **ماشین چاپ** در قرن پانزدهم میلادی بود. هر چند چاپ در گذشته به خصوص در چین و ایران اسلامی نیز وجود داشت اما شکل و روش جدید آن توسط **گوتنبرگ** آلمانی ابداع شد و او توانست روشی به وجود بیاورد که مطالب با سرعت و دقت بیشتر به چاپ برسد. با پیشرفت صنعت چاپ، تحول بزرگی در تولید کتاب و انتشار علوم و فنون در همه جا پدید آمد.

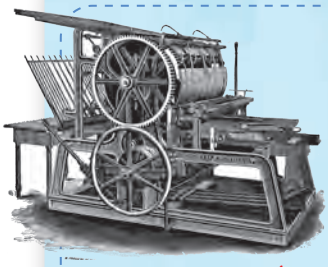

دستگاه چاپ

● تحول بعدی استفاده از **الکتریسیته** بود. در سال ۱۸۴۰ میلادی «**مورس**» دستگاه تلگراف را اختراع کرد و توانست با استفاده از الکتریسیته و ارسال کدهای نقطه و خط، پایه‌های ارتباط الکتریکی از راه دور را بنا کند. اما اتفاق مهم‌تر مربوط به سال ۱۸۷۶ میلادی بود. زمانی که «**گراهام بل**» تلفن را اختراع کرد و این امکان را برای بشر به وجود آورد که بتواند با فاصلهٔ بسیار دور ارتباط کلامی برقرار کند و صدای انسان در کیلومترها دورتر شنیده شود.

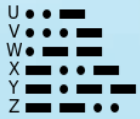

تلگراف

البته در آن زمان و برای مدتی طولانی، تلفن‌ها با استفاده از سیم به هم وصل می‌شدند.

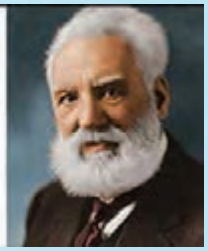

گراهام بل، تلفن

● تحول بعدی به وجود آمدن ارتباطات **بی‌سیم** بود. در سال ۱۸۹۵ «**مارکنی**» ایتالیایی، رادیو را اختراع کرد و ارسال علائم (سیگنال‌ها) با استفاده از امواج رادیویی (بدون سیم) در فضا، صورت گرفت. اولین ایستگاه‌های رادیویی آغاز به کار کردند. پس از آن با اختراع سینما و تلویزیون و به راه افتادن شبکه‌ها و ایستگاه‌های تلویزیونی دورهٔ جدیدی در زندگی اجتماعی پدید آمد. در سال ۱۹۵۷ روس‌ها نخستین قمر مصنوعی یا ماهواره‌ای به نام «**اسپوتنیک ۱**» را به مدار زمین فرستادند و زمینه برای استفاده از ارتباطات بی‌سیم در سطح جهان فراهم شد.

مارکنی

رادیو

بیشتر بدانیم

● با این وجود، مهم‌ترین و عظیم‌ترین تحوّل در ارتباطات در چهار دههٔ اخیر به وقوع پیوست:

* با **ورود رایانه** به زندگی بشر، انقلابی در ذخیرهٔ اطلاعات به وجود آمده است. رایانه‌ها می‌توانند حجم زیادی از اطلاعات را در خود ذخیره کنند. برای مثال، متون صدها کتاب یک کتابخانه بزرگ را می‌توان در یک لوح فشرده (DVD) ذخیره کرد.

از سوی دیگر، فناوری اطلاعات با پیشرفت در وسایل ارتباطی یعنی وسایلی که اطلاعات را از جایی به جایی منتقل می‌کنند، همراه شده است. سال گذشته در کتاب کار و فناوری با (ICT) «آی سی تی» آشنا شدید و دانستید «**فناوری اطلاعات و ارتباطات**، فرایندهای گردآوری، ذخیره‌سازی، پردازش و مبادله و انتقال اطلاعات است». امروزه در یک لحظه می‌توان حجم وسیعی از اطلاعات را از جایی به جای دیگر جهان منتقل کرد.

* **ماهواره‌ها** حجم زیادی از اطلاعات و پیام‌ها را بدون آنکه به سیم نیاز باشد از جایی به جای دیگر کرهٔ زمین منتقل می‌کنند. ماهواره‌ها امکان استفاده از تلفن همراه، شبکه‌های تلویزیونی و اینترنت را به صورت فراملی، فراهم می‌کنند. شبکهٔ «**اینترنت**» از اتصال هزاران رایانه تشکیل شده که افراد در سراسر جهان می‌توانند به راحتی با یکدیگر ارتباط برقرار کنند، گفت‌وگو کنند، وارد کتابخانه‌ها شوند، اطلاعات سیاسی، اقتصادی، هنری و... به دست آورند و مطالب و اطلاعات خود را با صدها نفر در جهان در یک لحظه به اشتراک بگذارند.

فعّالیت

۲ــ الف) متن سیر تحول رسانه‌ها را بخوانید و چهار تحول مهم در ارتباطات را به‌ترتیب و مختصر، بیان کنید.

ب) دو وسیلهٔ مهم که به انقلاب در فناوری اطلاعات و ارتباطات کمک کردند، چه بود؟

۳ــ مجسم کنید هیچ‌یک از رسانه‌های امروزی مانند رادیو، تلویزیون، اینترنت، تلفن و... نبودند. سپس فکر کنید که در این صورت چه مزایا و فواید و یا چه مشکلات و کمبودهایی وجود می‌داشت؟ نظر خود را در کلاس به بحث بگذارید.

۴ــ آیا تاکنون از پست الکترونیک (ایمیل) استفاده کرده‌اید؟ اگر پاسخ شما، آری است، برای بقیهٔ هم‌کلاسی‌هایتان چگونگی کار را توضیح دهید و آن را با پست معمولی مقایسه کنید.

وزارتخانه «ارتباطات و فناوری اطّلاعات» خدمات پستی، مخابراتی، رادیویی، صدا و تصویر را به مردم ارائه می‌کند و مسئولیت توسعهٔ وسایل ارتباطی در کشور را به‌عهده دارد.

برخی از شرکت‌ها، سازمان‌ها و مراکز تابعهٔ وزارت ارتباطات و فناوری اطّلاعات، عبارت‌اند از :

بیشتر بدانیم

- سازمان فضایی ایران
- سازمان فناوری اطّلاعات ایران
- شرکت مخابرات ایران
- شرکت پُست
- موزهٔ ارتباطات
- پُست بانک ایران (پست مالی)

فعّالیت

۵ــ درسال ۱۳۹۰ و به فرمان مقام معظم رهبری، شورایی به‌نام «شورای عالی فضای مجازی»، به منظور سیاست‌گذاری، تصمیم‌گیری و هماهنگی در فضای مجازی کشور تأسیس شد. می‌توانید با مراجعه به سایت مرکز ملی فضای مجازی (majazi.ir) ببینید کدام یک از مسئولین کشور، در این شورا عضو هستند.

- چند مورد از وظایف این شورا را پرس‌وجو و فهرست کنید.

بیشتر بدانیم

موزهٔ ارتباطات (پُست و مخابرات) در خیابان امام خمینی رحمه‌الله تهران قرار دارد. در این موزه که یک موزهٔ قدیمی است، برخی ابزارها و پیام‌رسان‌های قدیمی، سیر تحول ارتباطات در کشور ایران و همچنین فعّالیت‌های برخی کشورهای دیگر در زمینهٔ پست و مخابرات به نمایش گذاشته شده است.

درس ۸

رسانه‌ها در زندگی ما

دانستید که امروزه همهٔ جوامع با انقلاب بزرگی در فناوری اطلاعات و ارتباطات روبه‌رو شده و این فناوری بر همهٔ جنبه‌های زندگی آنان اثر گذاشته است. به نمونه‌هایی از کاربردهای فناوری اطلاعات و ارتباطات در زندگی روزمره توجه کنید :

تبلیغات

فضای مجازی به علت مخاطبان فراوان، محیط مناسبی برای تبلیغ است؛ از جمله تبلیغ برای محصولات یک کارخانه ایرانی یا تبلیغ برای یک فکر و باور درست.

مکاتبه و ارتباط سریع با دیگران

با پست الکترونیک (ایمیل) می‌توان نامه‌نگاری کرد و فایل‌های متنی یا صوتی و تصویری را به همراه نامه ارسال نمود. با تلفن‌همراه نیز می‌توان به‌راحتی با دیگران مکالمه کرد یا برای آنها پیام فرستاد.

فعّالیت‌های علمی

گاهی ممکن است برای جست‌وجوی معنی یک لغت در دایرةالمعارف‌ها یا پیداکردن مطلبی، وقت زیادی صرف کنیم، در حالی که با جست‌وجو در اینترنت به‌راحتی و سرعت می‌توان مطلب مورد نظر را پیدا نمود.

البته باید بدانیم که استفاده از اینترنت، همیشه نمی‌تواند جایگزین مطالعه و استفاده از کتاب باشد و گاهی استفاده فراوان از اینترنت، عمق و دقت پژوهش‌های ما را کاهش می‌دهد.

کسب و کار

از طریق اینترنت، می‌توانیم ویژگی‌های کالای موردنیاز خود را بررسی کنیم، تصویر کالاها را ببینیم و قیمت آنها را با هم مقایسه کنیم.

پس از انتخاب، از طریق پایانه‌های فروش و با کارت اعتباری، می‌توانیم به‌صورت اینترنتی خرید کنیم. علاوه بر این، فضای مجازی می‌تواند به‌عنوان بستری برای کالاهایی که قصد فروش آن را داریم، مورد استفاده قرار گیرد.

البته همیشه هنگام خرید یا سفارش اینترنتی از یک فروشگاه، باید اصول امنیتی را رعایت کنیم تا برخی افراد سودجو نتوانند برای ما مشکلاتی را به‌وجود بیاورند.

بهره‌گیری از خدمات دولت الکترونیکی[1]*

- پرداخت قبض آب و برق و تلفن و ... به وسیلهٔ تلفن یا اینترنت از داخل منزل
- ثبت نام حج و زیارت
- ثبت نام کنکور، آگاهی از نتایج آزمون‌ها
- صدور گواهینامه‌ها
- رزرو یا خرید بلیت هواپیما، قطار و ...
- آگاهی از میزان مالیات تعیین شده و پرداخت آن و...

آموزش

اُستاد می‌تواند با استفاده از وسایل ارتباطی نوین، از راه دور در چند کلاس تدریس کند و یا با دانشجویانش، همان‌طور که در کلاس به‌طور حضوری صحبت می‌کند، ارتباط برقرار کند.

در این آموزش، استاد و دانشجو، صدا و تصویر یکدیگر را دریافت می‌کنند و نیازی به سفر اُستاد به شهری که دانشجویان در آن زندگی می‌کنند و تشکیل کلاس در آنجا، نیست. به این نوع آموزش، آموزش از طریق ویدئو کنفرانس (دور سخنی[2]) می‌گویند.

امنیت و نظارت

با استفاده از تلویزیون‌های مدار بسته، تلفن همراه و اینترنت، می‌توان مکان‌های مهم مثل فرودگاه‌ها، موزه‌ها، فروشگاه‌های بزرگ و... را واپایش[3] (کنترل) کرد و جلوی اعمال خلاف یا سرقت را گرفت. برای مثال افراد می‌توانند با استفاده از این وسایل از منزل خود، محل کارشان را مشاهده کنند و بالعکس.

با استفاده از دوربین‌ها و رایانه‌ها، کنترل ترافیک نیز انجام می‌گیرد و تخلفات رانندگی ثبت می‌شود.

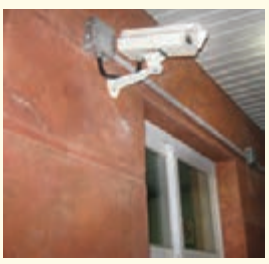

عملیات بانکی

افراد از طریق تلفن، دستگاه خودپرداز و اینترنت می‌توانند به شبکه بانکی متصل شوند و کارهایی مانند واریز کردن پول به حساب دیگران، گرفتن موجودی، دریافت صورت‌حساب یا برداشتن پول از حساب خودشان را انجام دهند.

۱، ۲ و ۳ــ مصوب فرهنگستان

دسترسی به اخبار

رسانه یکی از وسایل تولید و پخش خبر است و نگاه بسیاری از مخاطبان به وقایع و افکار مختلف، براساس همین اخبار و اطلاعاتِ تولید شده توسط رسانه‌ها شکل می‌گیرد. توجه نکردن به منابع تولید و نشر خبر، گاهی می‌تواند سبب تغییر یا انحراف در ذهن و افکار عمومی شود.

همان‌طور که ملاحظه کردید بسیاری از این فناوری‌ها موجب می‌شوند که در وقت و هزینه‌ها صرفه‌جویی شود، رفت و آمدها در شهرها کمتر شود و به علاوه بتوانیم در ۲۴ ساعت شبانه روز، و نه فقط در ساعاتی معین، از این خدمات بهره‌مند شویم.

البته تحول در فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی همچنان ادامه دارد و در آینده نیز ادامه پیدا خواهد کرد. برای مثال هم اکنون فناوران در حال ابداع روشی هستند که در آن افراد بتوانند با تلفن همراه خود و از راه دور، وسایل خانه را روشن و خاموش کنند یا مأموران آب و برق و گاز و... بتوانند بدون مراجعه به منازل، میزان مصرف آنها را ثبت کنند و قبض را ارسال نمایند.

فعّالیت

۱ــ شما یا اعضای خانواده‌تان تاکنون از کدام یک از فناوری‌های ارتباطی که در دو صفحه قبل آمده استفاده کرده‌اید؟ فهرست کنید.

۲ــ آیا می‌دانید پلیس فتا چیست؟ در این باره تحقیق کنید و برخی خدمات این مرکز را در کلاس مطرح کنید. (برای این کار می‌توانید به سایت پلیس فتا مراجعه کنید.)

۳ــ کاربرگهٔ شمارهٔ (۴) پیش‌بینی آینده را در منزل کامل کنید. شما چند هفته وقت دارید دربارهٔ موضوع فعّالیت فکر کنید.

تأثیر وسایل ارتباط‌جمعی (رسانه‌های ارتباط جمعی) بر فرهنگ عمومی

امروزه صاحب‌نظران معتقدند که رسانه‌های ارتباط‌جمعی، با تولید انبوه اخبار و اطلاعات و طراحی برنامه‌های سرگرم‌کننده، تأثیر زیادی بر سبک زندگی و هویت افراد می‌گذارند. آنها چنین بحث می‌کنند که رسانه‌ها می‌توانند موجب شوند که مردم به شیوه‌های خاصی فکر کنند و یا وقایع را همان طور که آنها می‌خواهند ببینند. به عبارت دیگر رسانه‌ها روی باورها و افکار و رفتار انسان‌ها اثر می‌گذارند. این اثرات ممکن است مثبت یا منفی باشند.

صاحب نظران درباره اثرات منفی رسانه‌های ارتباط‌جمعی مطالبی را بیان کرده‌اند :

* بعضی از آنها می‌گویند امروزه بخش زیادی از وقت مردم جهان صرف تماشای تلویزیون یا استفاده از اینترنت می‌شود. در اغلب فیلم‌ها زد و خورد و خشونت به نمایش گذاشته می‌شود. در این فیلم‌ها کمتر انسان‌ها را در حال حل کردن مسائل به‌طور صلح‌آمیز نشان می‌دهند. بسیاری از افراد و به‌خصوص نوجوانان ممکن است تحت تأثیر این صحنه‌ها قرار بگیرند و در آینده، در زندگی روش‌های خشونت‌آمیز را به کار ببرند؛ همچنین برخی از پایگاه‌های اینترنتی ممکن است، بی‌بند و باری‌های اخلاقی را در کاربران* ترویج کنند و از این طریق بر فرهنگ جامعه اثر منفی بگذارند.

* از دیگر آثار منفی که صاحب‌نظران برای رسانه‌های جمعی، بیان می‌کنند آگهی‌های بازرگانی است که مصرف‌گرایی در جامعه را تشویق می‌کند.

آگهی‌های بازرگانی ممکن است از رادیو و تلویزیون پخش شوند یا در مجلات و روزنامه‌ها به چاپ برسند، به صورت پیامک به تلفن‌های همراه ارسال شوند، از طریق رسانه‌های محیطی* در خیابان‌ها و میادین به نمایش گذاشته یا در اینترنت ارائه شوند. معمولاً کسانی که برای کالاهای خود تبلیغ می‌کنند به دنبال فروش کالا و سودشان هستند. اما اثر تبلیغات از این نظر مهم است که آنها سعی می‌کنند راه و روش‌های مخصوصی برای لباس پوشیدن، غذاخوردن، خریدن اتومبیل، سرگرمی و... را به همه افراد جامعه انتقال دهند و آن روش‌ها را تبدیل به فرهنگ عمومی و سبک زندگی کنند.

علاوه بر آن، بعضی از آگهی‌ها همهٔ واقعیت‌ها را درباره یک کالا بیان نمی‌کنند یا با تعریف و تمجیدهای غیرواقعی، سعی می‌کنند روی افکار مشتریان اثر بگذارند.

برای مثال، اینکه با خوردن یک نوشابه، انرژی شما چند برابر می‌شود یا با مصرف یک نوع کرم، زیبایی شما صدچندان، می‌شود یا تبلیغ برای خوراکی‌های مضر همچون برگ[1] (چیپس) و تبلیغ برای کتاب‌های آزمون[2] (تست) و تمرین که مجوز و تأیید وزارت آموزش و پرورش ندارند. همهٔ اینها نمونه‌هایی از این نوع آگهی‌ها هستند که در آنها کالاهای مضر یا غیرمفید تبلیغ می‌شوند.

در چنین شرایطی لازم است که همهٔ افراد یاد بگیرند وقتی فیلم‌ها یا پیام‌های بازرگانی را می‌بینند، خوب فکر کنند، آنها را تجزیه و تحلیل کنند و به تأثیر آنها بر فکر و رفتار خودشان توجه داشته باشند.

* از دیگر آثار منفی تأثیر وسایل‌ارتباطی که محققان به آن اشاره می‌کنند، کم‌شدن تماس چهره به چهره افراد و کم‌شدن دید و بازدیدهای اقوام و دوستان است، زیرا استفاده از وسایل ارتباطی مانند تلفن همراه و پیامک، و نظایر آن، جایگزین این دیدارها شده است.

همچنین کم شدن گفت‌وگو بین اعضای خانواده از آثار

بازی‌های رایانه‌ای

بازی‌های رایانه‌ای برای کودکان و نوجوانان جذابیت زیادی دارد. این بازی‌ها ممکن است یا سرگرم‌کننده، آموزنده و مفید باشند یا اثرات مخرب و مضری به‌جا بگذارند.

در بسیاری از این بازی‌ها برنده شدن یعنی زدن و کشتن شخصیت‌ها. این بازی‌ها باعث می‌شود که خشونت‌گرایی تشویق شود و بعدها افراد، محیط واقعی را با محیط بازی اشتباه بگیرند. بازی‌هایی که خشونت و ترس را نشان می‌دهند اثرات بدی بر روح و روان نوجوانان می‌گذارند. نوجوانان باید موقع خرید به برچسب ردهٔ سنی بازی نیز توجه کنند.

۱ و ۲ــ مصوب فرهنگستان

منفی نفوذ رسانه‌ها به داخل خانواده‌ها است. چون ممکن است به سبب سرگرم شدن اعضای خانواده با انواع رسانه‌ها، آنها وقت کمتری را به گفت‌وگو با یکدیگر، باخبر شدن از حال هم و حل مسائل و کارهای روزمره‌شان، اختصاص بدهند.

دانش‌آموزان عزیز

باید بدانید وارد شدن به فضای مجازی* و استفاده از اینترنت مانند هر محیط دیگر، علاوه بر فواید و جذابیت‌ها، زیان‌های مخصوص به خود را دارد. پس مراقب باشید و این نکات را رعایت کنید :

* برخی اطلاعاتی که در اینترنت وجود دارند، صحیح نیستند چون از سوی منابع و افراد مختلف منتشر می‌شوند. پس درباره درستی منبع و پایگاه آنها، تحقیق و پرس‌وجو کنید.
* عکس‌ها یا فیلم‌های خانوادگی خود را هرگز وارد اینترنت نکنید. اطلاعات شخصی شما ممکن است مورد سرقت و سوءاستفاده قرار بگیرد. آنها را حتی برای دوستانتان هم ارسال نکنید.
* رمز عبور پست الکترونیک یا رمز کارت بانکی والدین و نظایر آنها را فاش نکنید. بعضی وبگاه‌ها[1] (سایت‌ها) ممکن است از شما بخواهند در قبال جایزه، چنین اسراری را برای آنها فاش کنید.
* اعتیاد به بازی‌های رایانه‌ای یا اینترنت باعث اختلال در زندگی و تحصیل شما می‌شود. فقط ساعت خاصی را به این کار اختصاص بدهید.
* مراقب خطرات وبگاه‌ها و کانال‌های دوست‌یابی باشید. اینها به‌دلیل امکان ارائه اطلاعات دروغ، راه مناسبی جهت انتخاب دوست نیستند.
* از ارتباط با افراد ناشناس در فضای مجازی پرهیز کنید.
* از اعتماد بی‌جا به افراد، پرهیز کنید.
* به عناوین تحریک‌کننده که برای به انحراف کشیدن شما طراحی شده، بی‌اعتنایی کنید.
* بدون تحقیق وارد کمپین‌ها نشوید.
* خریدهای اینترنتی را با مشاوره بزرگ‌ترها انجام دهید.
* در صورت برخورد با شبهات دینی و اعتقادی به پایگاه‌های پاسخ‌گویی به سؤالات دینی مانند مرکز ملی پاسخ‌گویی به سؤالات دینی و سایت پرسمان مراجعه نمایید.
* اخبار سیاسی را از منابع معتبر خبری مانند خبرگزاری جمهوری اسلامی به‌دست آورید.

فعّالیت

۴ــ شما در محل زندگی‌تان به کدام رسانه‌های جمعی، دسترسی دارید؟ فکر می‌کنید تاکنون کدام‌یک از رسانه‌های جمعی بیشتر روی افکار و رفتار و سبک زندگی شما اثر گذاشته‌اند؟ چه تأثیری؟

۵ــ تحقیق کنید: با راهنمایی معلم، پرسش‌نامه‌ای طراحی کنید و از حداقل بیست نفر از افراد در گروه‌های سنی مختلف، سؤال (۴) را بپرسید و در هر ستون پاسخ‌ها را بنویسید، سپس نتایج را جمع بندی و به کلاس گزارش کنید.

۱ــ مصوب فرهنگستان

واژه‌ها

بیشتر بدانیم

ارتباط جمعی : ارتباطی که از طریق رسانه‌های همگانی مثل رادیو، تلویزیون، سینما، مجلات و روزنامه‌ها، بین گروه‌های وسیع مردم ایجاد می‌شود و ارتباطی غیرمستقیم است.

وسایل ارتباط جمعی : ابزارهایی مانند رادیو، تلویزیون و مطبوعات که به وسیله آنها می‌توان با گروه‌هایی از مردم در حد وسیع و به‌طور یکسان و هم‌زمان ارتباط برقرار کرد و برنامه‌های سرگرم‌کننده یا اخبار و اطلاعات را به آنها ارائه داد.

ارتباط ملی : ارتباطی است که در آن پیام‌ها و اطلاعات از طریق وسایل ارتباط‌جمعی در داخل مرزهای جغرافیایی یک کشور منتشر می‌شود.

ارتباط فراملی : ارتباطی است که در آن پیام‌ها و اطلاعات به واسطه ماهواره‌ها و وسایل ارتباط‌جمعی از مرزهای جغرافیایی کشورها عبور کرده و از کشوری به کشورهای دیگر ارسال می‌شود.

دولت الکترونیکی : یعنی وزارتخانه‌ها و سازمان‌های دولتی بتوانند از طریق شبکه اینترنت با شهروندان یا بنگاه‌های اقتصادی ارتباط برقرار کنند و بدون واسطه و با کمترین هزینه، به صورت شبانه‌روزی به آنها خدمات دولتی را ارائه کنند.

کاربر : کسی که از وسیله یا دستگاهی استفاده می‌کند. در اینجا منظور کسانی هستند که از رایانه و اینترنت استفاده می‌کنند.

رسانه‌های محیطی : مجموعه ابزارهایی مانند تابلوهای شهری، آگهی‌نما (بیلبورد)، تابلوهای بزرگ چاپی، تلویزیون‌های بزرگ شهری، تابلوهای نوری دیجیتال (رقمی[1])، پوستر و تابلوهایی که به منظور اطلاع‌رسانی یا تبلیغات در فضاهای عمومی شهری، نصب و مورد استفاده قرار می‌گیرند.

فضای مجازی : فضایی که مکان جغرافیایی ندارد و در دنیای واقعی مکانی را اشغال نکرده بلکه مربوط به فضای ارتباطات انسان‌ها از طریق رایانه و وسایل مخابراتی است.

به کار ببندیم

یکی از فعّالیت‌های زیر را انتخاب کنید و به دلخواه انجام دهید.

۱ــ یک برنامه تلویزیونی (ترجیحاً سریال یا فیلم) را به طور گروهی نقد کنید و نکات مثبت و منفی آن را روی یک کاغذ بنویسید و در کلاس بخوانید.

۲ــ یک یا چند پیام بازرگانی را نقد و درباره آن اظهار نظر کنید.

۳ــ با راهنمایی معلم از موزه ارتباطات یا یکی از مراکز مخابرات، پست و ارتباطات در محل زندگیتان بازدید و به طور گروهی گزارشی تهیه کنید.

۴ــ به پایگاه مرکز توسعه فناوری اطلاعات و رسانه‌های دیجیتال وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی به نشانی : «http: //saramad.farhang.gov.ir» بروید و «دستورالعمل حفاظت کودکان» و «دستورالعمل حفاظت نوجوانان» در محیط رسانه‌های رقمی (دیجیتال) را دریافت و در کلاس نصب کنید.

۱ــ مصوب فرهنگستان

فصل ۵

از حرا تا نینوا

نزول جبرئیل، فرشته وحی بر محمد امین در غار حرا نویدبخش دوران تازه‌ای در تاریخ بشر بود. حضرت محمد ﷺ آخرین پیامبر الهی، پیام‌آور دینی بود که انسان‌ها را به پرستش خدای یگانه و گسترش ایمان و اخلاق، عدالت، صلح و دوستی دعوت می‌کرد. اسلام به عصر جاهلیت در شبه‌جزیرهٔ عربستان پایان داد و به سرعت در سرزمین‌های وسیعی خارج از عربستان فراگیر شد. شما در این فصل، دربارهٔ مجاهدت‌های پیامبر گرامی اسلام و پیروانش برای نشر دین اسلام و نیز اوضاع و شرایط جامعه و حکومت اسلامی پس از رحلت آن حضرت تا قیام کربلا (نینوا) مطالبی می‌خوانید و فعّالیت‌هایی را انجام می‌دهید.

شما با آموختن این فصل و انجام فعّالیت‌های آن، پی می‌برید :

۱ــ دین اسلام در کدام محیط اجتماعی و فرهنگی ظهور کرد؟

۲ــ حضرت محمد ﷺ و پیروانش برای نشر اسلام چه فداکاری‌ها و مجاهدت‌هایی کردند؟

۳ــ اخلاق، اصول و شیوهٔ حکومت پیامبر چگونه بود؟

۴ــ جامعه و حکومت اسلامی پس از رحلت رسول خدا چه وضعیتی پیدا کرد؟

۵ــ ویژگی‌ها و دستاوردهای حکومت امام علی علیه‌السلام چه بود؟

۶ــ قیام امام حسین علیه‌السلام چه اهداف و نتایجی داشت؟

درس ۹

ظهور اسلام در شبه‌جزیرهٔ عربستان

اسلام در شبه‌جزیرهٔ عربستان و در میان مردمی که در جهالت و نادانی به سر می‌بردند، ظهور کرد. در این درس با ۲۳ سال مجاهدت رسول خدا و اصحابش* برای دعوت به توحید، گسترش ایمان، صلح، عدالت و مبارزه با سلطه ظالمان آشنا می‌شوید.

محیط پیدایش اسلام

شبه‌جزیرهٔ عربستان یا جَزیرَةُالْعَرَبْ در جنوب‌غربی آسیا واقع شده است و حدود سه میلیون کیلومترمربع مساحت دارد. بخش وسیعی از این سرزمین را بیابان‌ها و ریگزارها و قسمت دیگری را نواحی کوهستانی تشکیل می‌دهند. حِجاز از جمله مناطق کوهستانی واقع در غرب جزیرةالعرب است و شهرهای مکه، یَثْرِب (مدینه) و طائِف در این منطقه قرار دارند.

آب و هوای گرم و خشک و کمبود آب، باعث شده بود که اغلب ساکنان عربستان زندگی صحرانشینی داشته باشند و از طریق پرورش تعداد کمی دام از جمله شتر، نیازهای روزانهٔ خود را تأمین کنند. البته در یثرب و مخصوصاً در یَمَن، کشاورزی نیز رونق داشت. یمن در جنوب شبه جزیره، از مناطقی است که سابقه تمدنی قابل توجهی را به چشم خود دیده است. در میان دولت‌های یمنی پیش از اسلام، قرآن به قوم سَبأ و قدرت سیاسی، نظامی و بازرگانی آن اشاره کرده است.

در زمان ظهور اسلام، مکه و یثرب دو ایستگاه مهم تجاری بر سر راه جنوب به شمال شبه‌جزیره به شمار می‌رفتند و برخی به تجارت مشغول بودند.

اوضاع و شرایط اجتماعی و فرهنگی مردم عربستان در دوران پیش از بعثت، به‌گونه‌ای بود که از آن به **عصر جاهلیَّت** یاد می‌شود. در آن زمان بیشتر عرب‌ها به شکل قبیله‌ای و فاقد حکومت متمرکز زیسته و اغلب بت می‌پرستیدند و کعبه، خانهٔ خدا را از بت‌های گوناگون پر کرده بودند. البته گروهی از عرب‌ها نیز پیرو حضرت ابراهیم و یا دین‌های یهود، مسیح و زردشت بودند.

اعراب در دوران جاهلیت بهرهٔ چندانی از علم و دانش نداشتند و عده کمی از آنها می‌توانستند بخوانند و بنویسند. در آن دوره، زنان اغلب از مقام و موقعیت پایینی برخوردار بودند و برخی مردان حتی از داشتن فرزند دختر احساس حقارت می‌کردند. اعراب جاهلی نسبت به قبیلهٔ خود تعصب شدید و کورکورانه‌ای نشان می‌دادند. تعصب قبیله‌ای موجب بروز کینه و حس انتقام‌جویی در میان قبایل مختلف عرب شده بود وجنگ و خونریزی‌های پیاپی را به دنبال داشت. از سوی دیگر کمبود غذا و سایر نیازهای زندگی نیز عامل دیگری برای گسترش درگیری‌های قبیله‌ای و رواج غارت‌گری بود.

بت‌های لات و مَنات و عُزّی (از بت‌های مورد پرستش در شبه جزیره عربستان) که در شهر هترا یافت شده است ـ موزه ملی عراق

فعّالیت

۱ــ کاربرگهٔ شمارهٔ (۵) عصر جاهلیت را انجام دهید.

طلوع آفتاب اسلام در مکه

بعثت پیامبر : حضرت محمد ﷺ در خاندانی شریف و محترم در شهر مکه به دنیا آمد. آن حضرت و اجداد پاکشان تحت‌تأثیر محیط آلوده به شرک* و فساد مکه قرار نگرفتند. پیامبر چنان به پاکدامنی و درستکاری مشهور بود که او را **محمدامین** می‌خواندند. حضرت محمد ﷺ کوه‌های اطراف مکه و از جمله غار حِرا را برای عبادت پروردگار یکتای خویش برگزید و اوقات زیادی را در آنجا می‌گذراند. در ۲۷ رجبِ سالی که آن حضرت به ۴۰ سالگی رسیده بود، فرشتهٔ وحی در غار حرا بر او نازل شد و فرمان پیامبریش را از جانب خداوند ابلاغ کرد.

امروزه با توسعه شهر مکه، غار حرا در حومهٔ شهر قرار گرفته است.

حضرت خدیجه علیها السلام و حضرت علی علیه السلام نخستین کسانی بودند که به رسول خدا ایمان آوردند. حضرت خدیجه از زنان ثروتمند مکه بود و تمام دارایی خود را در راه نشر اسلام، کمک به فقیران و آزادی بردگان خرج کرد.

دعوت به توحید : رسول خدا در آغاز بعثت به صورت فردی و پنهانی مردم را به پرستش خدای یگانه و ایمان به روز رستاخیز دعوت می‌کرد. درنتیجهٔ این دعوت، تعدادی از مردم مکه به اسلام ایمان آوردند.

نسخه‌ای از قرآن که بر روی پوست آهو نوشته شده و به احتمال زیاد متعلق به دوره خلفای نخستین است ـ کتابخانه کادبری دانشگاه بیرمنگام، انگلستان

پس از سه سال، پیامبر مأموریت یافت نخست خویشاوندان و سپس عموم مردم را آشکارا به اسلام دعوت نماید. در این مرحله از دعوت، رسول خدا علاوه بر آنکه مردم را به عبادت خدای یکتا فرا می‌خواند، پرستش بت‌ها را نکوهش می‌کرد و از سرانجام بد کافران سخن می‌گفت.

صبر و پایداری پیامبر و پیروانش در برابر آزار و شکنجهٔ مشرکان : اشراف مکه به ویژه بزرگان قبیلهٔ قریش مانند ابولَهَب، ابوجَهل و ابوسُفیان که بر مکه حکومت می‌کردند از گسترش دین اسلام و مخالفت آشکار آن با عقاید و افکار جاهلی، دچار بیم و هراس شدند.

مشرکان پس از آنکه نتوانستند ابوطالب، بزرگ خاندان بنی‌هاشم را در پشتیبانی از رسول خدا منصرف کنند، به شیوهٔ دیگری روی آوردند. آنان نخست به حضرت محمد ﷺ پیشنهاد کردند که ریاست قبیله و قوم و دریافت ثروت فراوان را بپذیرد و از عقاید خود دست بردارد.

پیامبر اسلام در برابر این پیشنهاد فرمود : «من برای گردآوری مال و فرمانروایی مبعوث نشده‌ام، خدایم مرا به عنوان پیام‌آور به سوی شما فرستاده، هر گاه از من بپذیرید، این موجب سعادت شما در دو جهان است و اگر آن‌را رد کنید، من در این راه استقامت می‌ورزم تا خدا میان من و شما داوری کند».

سران مشرکین، خشمناک از پاسخ پیامبر، تصمیم گرفتند ایشان و مسلمانان را مورد آزار و شکنجه قرار دهند. هر چه زمان می‌گذشت بر شدت سخت‌گیری و شکنجهٔ مشرکان افزوده می‌شد. آنان بدترین دشنام‌ها و تهمت‌ها را به رسول خدا نسبت می‌دادند و برخوردهای زشت و ناپسندی با آن حضرت می‌کردند. پیامبر اسلام در برابر چنین رفتارهایی بردبار بود و با مهربانی مردم را به اسلام فرا می‌خواند.

فعّالیت

۲ــ یکی از سوره‌های کوچک جزء سی‌ام قرآن که در نکوهش ابولهب نازل شده است را قرائت و ترجمهٔ آن را بیان کنید.

۳ــ به‌نظر شما چه عواملی موجب دشمنی اشراف و بزرگان مکه با پیامبر می‌شد؟ فهرست کنید.

از آنجایی که آیات قرآن حتی سرسخت‌ترین دشمنان پیامبر را تحت تأثیر قرار می‌داد و موجب گرویدن بت‌پرستان به اسلام می‌شد، مشرکان شنیدن قرآن را ممنوع کردند و به مسافرانی که برای زیارت کعبه به مکه می‌آمدند دستور دادند که پنبه در گوش خود قرار دهند و به حضرت محمد ﷺ نزدیک نشوند. علاوه بر آن، مشرکان قرآن را شعر و افسانه می‌خواندند و تلاش می‌کردند به وسیلهٔ قصه‌گویان و نقل داستان‌های عامیانه، مردم را از گوش دادن به آیات قرآن بازدارند.

جعفربن‌ابی‌طالب نمایندهٔ مسلمانان مهاجر نزد نجّاشی پادشاه حبشه

مشرکان همچنین برای جلوگیری از گسترش اسلام اقدام به آزار و شکنجهٔ مسلمانان کردند. شماری از پیروان رسول خدا به‌ویژه تهیدستان یا بردگان مورد شدیدترین شکنجه‌ها قرارگرفتند. یاسر و همسرش سُمَیّه و پسرشان عَمّار و نیز بِلال‌حَبَشی از جملهٔ این افراد بودند. یاسر و سمیّه زیر شکنجه‌های طاقت‌فرسای مشرکان به شهادت رسیدند. این زن و شوهر، نخستین شهیدان راه اسلام بودند. آزار و اذیّت مشرکان نسبت به پیروان اسلام آن‌قدر افزایش یافت که پیامبر از مسلمانان خواست به حبشه مهاجرت کنند.

تحریم اقتصادی و اجتماعی مسلمانان: مشرکان پس از آنکه متوجه شدند با شکنجه و سرکوب نمی‌توانند مانع گسترش اسلام شوند، تصمیم گرفتند مسلمانان را تحریم کنند. ازاین‌رو، عهدنامه‌ای را امضا کردند که بر اساس آن هرگونه خرید و فروش و رابطهٔ اجتماعی (ازدواج) با پیروان اسلام ممنوع شده بود. به دنبال این تحریم، رسول خدا و یارانش به پیشنهاد ابوطالب به یکی از درّه‌های اطراف مکه به‌نام «شِعْب ابوطالب» پناه بردند. آنها با وجود حمایت مادی و معنوی حضرت ابوطالب و حضرت خدیجه علیهاالسلام، حدود سه سال شرایط بسیار سختی را در این درّه تحمل کردند.

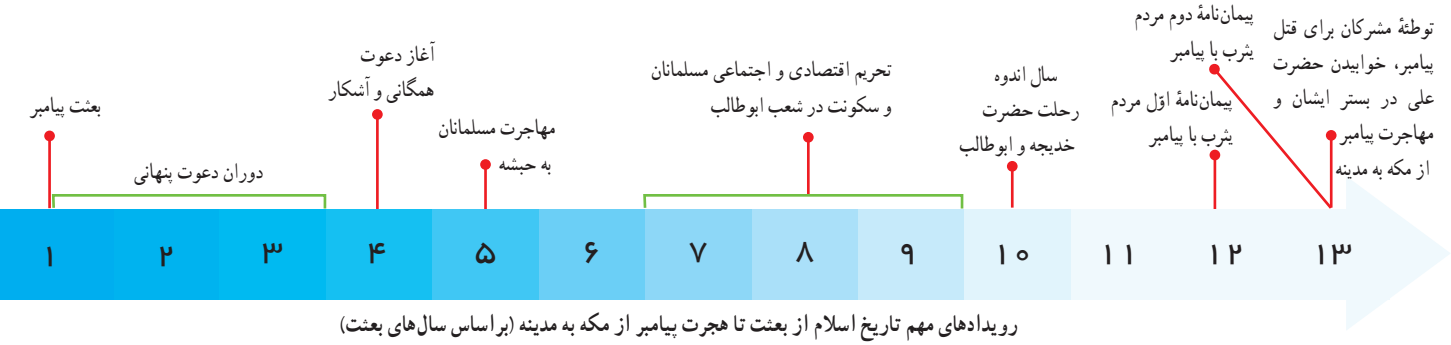

رویدادهای مهم تاریخ اسلام از بعثت تا هجرت پیامبر از مکه به مدینه (براساس سال‌های بعثت)

نوشته‌ای بر یک صخره در کوهی در جنوب مدینه از قرن اول ه.ق:
«بسم الله (الرحمن) ال (رحیم)» ـ موزه راه‌آهن حجاز

فعّالیت

۴ــ درس را بخوانید و ۴ مورد از اقدامات مشرکان علیه پیامبر و مسلمانان را در مکه بیان کنید.

۵ــ پرس‌وجو کنید سرانجامِ عهدنامهٔ تحریم اقتصادی مشرکین چه بود؟

۶ــ با توجه به نمودار صفحهٔ قبل، بگویید چه حوادثی زمینه‌ساز مهاجرت رسول خدا از مکه به مدینه شد؟

۷ــ کدام‌یک از وقایعی که روی خط زمان مشاهده می‌کنید مبدأ تاریخ مسلمانان قرار گرفته است؟ هم‌اکنون از آن واقعه چند سال می‌گذرد؟

تشکیل اُمّت* و حکومت اسلامی به رهبری پیامبر در مدینه

در نگاه الهی، سیاست از دیانت جدا نیست و تمامی پیامبران در صورت فراهم بودن زمینه، به تشکیل حکومت دینی اقدام می‌نمودند. از این‌رو، بخش عمده‌ای از فعالیت حضرت محمّد ﷺ در مکه، تلاش برای تشکیل امّت اسلامی، تربیت فکری و عملی یکایک پیروان خویش و مهیّا کردن آنها برای ایجاد حکومت اسلامی بود. ایشان به منظور مقدمه‌سازی برای تشکیل حکومت، دو بار پیش از هجرت، با نمایندگانی از مردم یثرب دیدار کرد و با آنها پیمان‌هایی بست.

بعد از بسته شدن پیمان، حضرت محمّد ﷺ به مسلمانان فرمان داد که به یثرب هجرت کنند. سپس خودِ ایشان از مکه خارج شده و چند روز بعد، در میان استقبال و شادی مسلمانان به یثرب رسید. از آن پس، نام یثرب به مَدینةالنَبی، یعنی شهر پیامبر تغییر داده شد.

در تاریخ اسلام به گروهی از ساکنان یثرب که با پیامبر ﷺ پیمان بستند و آن حضرت را یاری کردند، **اَنصار** (یاری کنندگان) می‌گویند. همچنین گروه دیگری از مسلمانان که اموال و دارایی خود را رها نمودند و از مکه به مدینه رفتند، به **مُهاجرین** (هجرت کنندگان) معروف هستند.

مسجدالنبی ــ مدینه

● **تأسیس مسجد**: نخستین اقدام مهم پیامبر پس از ورود به مدینه، ایجاد مسجدی برای انجام امور عبادی، اجتماعی، علمی و سیاسی بود. آن حضرت خشت اول مسجد را خود حمل کرد و مسلمانان به خصوص زنان در بنای مسجد مشارکت ورزیدند. مسجد علاوه بر آنکه مکانی برای عبادت و اجرای مراسم مذهبی به شمار می‌رفت، مرکزی برای مشورت و تصمیم‌گیری دربارهٔ امور سیاسی و نظامی نیز بود؛

مسجد همچنین کانون اصلی سوادآموزی و فراگیری علم و دانش محسوب می‌شد. درکنار مسجد، سرپناهی برای افراد تهیدست بنا شد و افرادی وظیفهٔ آموختن قرآن و خواندن و نوشتن به آنها را بر عهده گرفتند.

بیشتر بدانیم

برخی از مفاد پیمان‌نامهٔ سیاسی

- مسلمانان امت واحدی هستند و نباید ولایت کافران را بر خویش بپذیرند.
- مسلمانان باید عدالت پیشه باشند و در برابر ستمگران متحد گردند.
- مسلمانان باید یار و غمخوار هم و یاری کنندهٔ فقیران باشند.
- یهودیان و مسلمانان باید اختلافات خود را به صورت مسالمت‌آمیز پایان دهند.
- یهودیان در انجام مراسم دینی خود آزاد خواهند بود.
- هرگاه مدینه مورد حملهٔ دشمن قرار گرفت، همگی از آن دفاع خواهند کرد.
- در موقع اختلاف، آخرین داور، رسول خدا خواهد بود.

● **پیمان برادری به‌جای تعصُّب قومی و قبیله‌ای:** مسلمانان ساکن مدینه یعنی مهاجرین و انصار از قبایل مختلف بودند. بعضی از این قبایل در گذشته نسبت به هم کینه و دشمنی شدیدی داشتند. پیامبر به منظور ایجاد محبّت و دوستی بین مسلمانان، آنها را دو به دو با یکدیگر برادر اعلام کرد. این کار پیامبر گامی در جهت ایجاد امّت اسلامی بود. رسول خدا، علی بن ابیطالب ﷺ را به برادری خود برگزید.

● **پیمان‌نامهٔ سیاسی:** علاوه بر مسلمانان، تعدادی از قبایل یهود نیز در شهر مدینه و اطراف آن سکونت داشتند. پیامبر لازم می‌دانست میان ساکنان مدینه اتحاد سیاسی برقرار شود. ازاین رو، پیمان‌نامه‌ای تنظیم شد و مسلمانان و یهودیان متعهد شدند که به آن عمل کنند. تدوین و امضای این پیمان‌نامه، در واقع اعلام رسمی تأسیس حکومت اسلامی به رهبری پیامبر در شهر مدینه بود.

● **نبردهای دوران پیامبر:** از زمان مهاجرت حضرت رسول به مدینه تا رحلت ایشان، چندین جنگ میان مسلمانان و دشمنان آنان رخ داد که جنگ بَدْر نخستین جنگ بود. پیامبر اسلام بر خلاف زمامداران آن زمان، هرگز برای کشورگشایی و به دست آوردن غنیمت اقدام به جنگ نمی‌کرد و به عهد و پیمان‌های خود وفادار بود. در جنگ‌های اُحُد و خَندَق، این مسلمانان بودند که مورد حملهٔ مشرکان قرار گرفتند و ناگزیر شدند از خود دفاع کنند. برخی جنگ‌ها نیز برای دفع تهدیدهای خطرناک دشمنان رخ داد؛ برای نمونه پس از آنکه برخی قبایل یهود پیمان‌شکنی کردند و با مشرکان علیه مسلمانان متحد شدند، پیامبر ناگزیر شد با آنان نبرد کند.

پیامبر همواره پیروانش را به رعایت اصول اخلاقی و ارزش‌های انسانی در جنگ‌ها توصیه می‌نمود؛ او به ویژه سفارش می‌کرد با اسیران خوش‌رفتاری نمایند و از تخریب و غارت اموال مردم در جنگ پرهیز کنند. آن حضرت همچنین مراقب بود که مسلمانان همانند مشرکان رفتار نکنند.

از آنجایی که هدف دین اسلام هدایت همهٔ مردم جهان است، پیامبر به فرمانروایان کشورهای مختلف از جمله ایران، روم، مصر و حَبَشه نامه نوشت و آنان را به اسلام دعوت کرد.

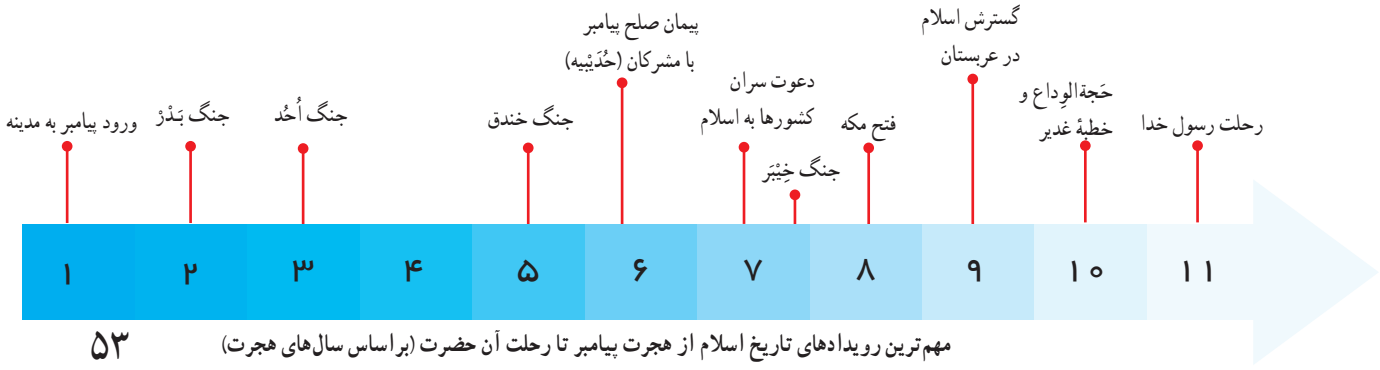

مهم‌ترین رویدادهای تاریخ اسلام از هجرت پیامبر تا رحلت آن حضرت (براساس سال‌های هجرت)

اخلاق، اصول و شیوهٔ حکومت پیامبر

رسول خدا آراسته به صفات نیکی چون مهربانی، گذشت، پارسایی و ساده‌زیستی بود و بُخل، حسد، آز و طمع در وجود او راه نداشت. او هدف از بعثت خود را ترویج ارزش‌های اخلاقی بیان می‌کرد و تربیت و رستگاری انسان‌ها را برتر و بالاتر از هر کار دیگر می‌شمرد.

حضرت محمد ﷺ بر پایهٔ تعالیم اسلام، نظام اجتماعی و حکومت جدیدی را بنیان نهاد که بر همکاری زمامداران و مردم استوار بود. آن حضرت از اصل مشورت برای مشارکت دادن مردم در امور حکومت به خوبی بهره می‌گرفت و پس از مشورت با اصحاب اقدام به تصمیم‌گیری در مسائل مهم سیاسی و نظامی می‌کرد. برای مثال در جنگ اُحد رأی جوانان را که اکثریت داشتند بر رأی خود ترجیح داد و در جنگ خندق، پیشنهاد سلمان فارسی را در کندن خندق و شیوهٔ دفاع از شهر پذیرفت.

● **واقعهٔ غَدیر خُم** : رسول گرامی اسلام هنگامی که از آخرین سفر حج باز می‌گشت، دستور داد تا همهٔ زائران خانهٔ خدا در محلی به نام غدیر خم توقف کنند. آن حضرت سپس برای جمعیت حاضر خطبه‌ای طولانی خواند و از آنان پرسید : «چه کسی نسبت به مؤمنان در تصمیم‌گیری از خودشان برتر و اولی‌تر است؟»؛ مسلمانان یک‌صدا گفتند خدا و پیامبرش در این امر، اولی‌تر هستند. پیامبر سپس دست علی علیه‌السلام را بالا برد و فرمود : « ای مردم، هرکس که من پیشوای او هستم، پس این علی پیشوای اوست؛ خداوندا، دوستداران او را دوست بدار و دشمنانش را دشمن باش».

پیامبر خدا همچنین از مسلمانان خواست که خطبهٔ غدیر را به‌خاطر بسپارند و آن را برای دیگران بازگو کنند. پس از آن، حاضران جانشینی پیامبر را به حضرت علی علیه‌السلام تبریک گفتند.

اجتماع غدیر خم

فعّالیت

۸ــ با مراجعه به قرآن کریم معنی آیهٔ سوم سورهٔ مائده را بنویسید و دربارهٔ رابطهٔ آن با خطبهٔ غدیر خم تحقیق کنید.

بیشتر بدانیم

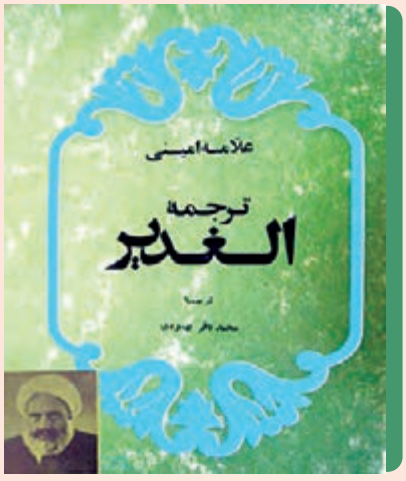

یکی از آثار مهمی که دربارهٔ واقعهٔ غدیر خم تألیف شده است، دایرةالمعارف ۱۱ جلدی الغدیر است. مرحوم علامهٔ امینی با چهل سال تلاش و مطالعهٔ ده هزار جلد کتاب و سفر به کشورهای اسلامی و مطالعهٔ کتابخانه‌های آنها، گزارش‌ها و روایات مربوط به واقعهٔ غدیر را از منابع مختلف به‌ویژه منابع اهل سنت استخراج و گردآوری نموده است.

درس ۱۰

از رحلت پیامبر تا قیام کربلا (نینوا)

حضرت محمد ﷺ در ۲۸ صفر سال ۱۱ هجری در مدینه وفات یافت و در همان شهر به خاک سپرده شد. از رحلت رسول خدا تا شهادت امام حسین علیه‌السلام در سال ۶۱هجری، رویدادهای سرنوشت‌سازی رخ داد که با مهم‌ترین آنها در این درس آشنا می‌شوید.

ماجرای سَقیفه و جانشینی پیامبر

لحظاتی پس از رحلت رسول خدا و در حالی که علی علیه‌السلام و شماری از اصحاب مشغول مراسم خاک‌سپاری آن حضرت بودند، تعدادی از انصار و مهاجرین در محلی به نام سَقیفهٔ‌بنی‌ساعده گرد آمدند و دربارهٔ جانشینی پیامبر به گفت‌وگو پرداختند. هر دو گروه با نادیده گرفتن وصیت پیامبر در غدیر خم، مدعی بودند که خلافت و جانشینی رسول خدا حق آنان است. با توجه به اینکه از گذشته میان انصار رقابت و اختلاف وجود داشت، جمعی از حاضران در سقیفه، با اَبوبَکر که یکی از مهاجرین کهنسال بود، بیعت* کردند و بدین ترتیب وی به عنوان خلیفهٔ اول شناخته شد. گروهی از مسلمانان با یادآوری خطبهٔ پیامبر در غدیر، خواهان بیعت با حضرت علی علیه‌السلام بودند.

امام علی علیه‌السلام با آنکه در روز غدیرخم توسط پیامبر اکرم ﷺ جانشین پیامبر ﷺ معرفی شده بود اما به‌خاطر حفظ اسلام سکوت کرد.

خلیفهٔ اول حدود دو سال خلافت کرد. او پیش از آنکه از دنیا برود، عُمَربن خَطّاب را به جانشینی خود برگزید. عمر در دوران ده سالهٔ حکومت خود کار فتوحات را که از اواخر دوران خلافت ابوبکر آغاز شده بود با جدّیت دنبال کرد. سپاهیان اعزامی از سوی خلیفهٔ دوم، علاوه بر بخش وسیعی از ایران، کشورهای سوریه، لبنان، فلسطین و مصر را نیز فتح کردند.

قلمرو اسلام تا سال چهلم هجری

عُثمان، خلیفهٔ سوم، توسط شورایی که عمر تعیین کرده بود به خلافت رسید. در زمان او برخلاف دو خلیفهٔ نخست، زندگی تجملاتی و شیوهٔ اشرافی رواج یافت و اطرافیان و کارگزاران خلیفه با ثروت به دست آمده از فتوحات به خوش‌گذرانی مشغول شدند. خاندان بنی‌امیه که تا هنگام فتح مکه، با اسلام و پیامبر مخالفت و دشمنی ورزیده بودند، در این زمان به مقام‌های مهم دست یافتند و بر بیت‌المال* مسلمانان مسلط شدند.

عثمان جمعی از صحابه و یاران نزدیک پیامبر مانند اَبوذَر، عَمّار و مالک اَشتَر را به دلیل آنکه از او و اطرافیانش انتقاد می‌کردند، مجازات و تبعید کرد. عملکرد اطرافیان خلیفهٔ سوم، نارضایتی گروهی از مسلمانان را برانگیخت. آنان از نقاط مختلف به مدینه آمدند و اعتراض خود را نسبت به عملکرد عاملانش اعلام کردند. امام علی علیه‌السلام تلاش زیادی کرد که مخالفان را آرام کند و مانع بروز درگیری و خونریزی شود، اما سرانجام معترضان خشمگین به خانهٔ خلیفه هجوم بردند و او را کشتند.

حکومت امام علی علیه‌السلام

امام علی علیه‌السلام فرزند ابوطالب در کعبه به دنیا آمد. آن حضرت دوران کودکی و نوجوانی را در خانهٔ حضرت محمد صلی‌الله‌علیه‌وآله و تحت تربیت وی به سر برد. امام علی علیه‌السلام نخستین مردی بود که به پیامبر اسلام ایمان آورد و همواره پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله را در راه گسترش اسلام یاری داد. شهامت و فداکاری امام علی علیه‌السلام و خوابیدن در بستر رسول خدا، سبب شد که پیامبر بدون آسیبی از مشرکان، مکه را به سوی مدینه ترک کند. دلاوری و شجاعت امیرمؤمنان در جنگ‌های دوران پیامبر مشهور است.

امام علی علیه‌السلام با اینکه جانشین پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله بود اما به‌خاطر حفظ اسلام سکوت کرد.

در دوران سه خلیفهٔ قبلی، آن حضرت به تفسیر قرآن، تربیت شاگردان و پاسخ‌گویی به سؤالات دینی مردم می‌پرداخت. همچنین ایشان به عمران و آبادی و احداث نخلستان‌ها توجه زیادی داشت.

○ سیدرضی از عالمان و شاعران شیعه در قرن چهار هجری است. وی بخشی از نامه‌ها و سخنان حضرت علی علیه‌السلام را در مجموعه‌ای به‌نام نهج‌البلاغه گردآوری نموده است.

پس از کشته شدن عثمان، مردم دریافتند که جامعهٔ اسلامی بی‌سرپرست مانده است. بسیاری از مهاجرین و انصار خواهان بیعت با علی علیه‌السلام شدند، اما آن حضرت تمایلی به پذیرش خلافت نداشت. سرانجام با اصرار زیاد مردم، امام علی علیه‌السلام منصب خلافت را پذیرفت. اکثر مهاجرین و انصار به جز تعدادی از اشراف بنی‌امیه با امام علیه‌السلام در مسجد مدینه بیعت کردند.

علی علیه‌السلام دربارهٔ چگونگی بیعت مردم با خود می‌فرماید :

«سوگند به خدا من خواستار خلافت و علاقه‌مند به حکومت نبودم؛ ولی شما مرا دعوت به آن وادار کردید.»

«نهج‌البلاغه، خطبهٔ ۹۲»

● **شورش و جنگ علیه حکومت امام علی علیه‌السلام** : اصرار علی علیه‌السلام بر عمل به قرآن و سنت پیامبر و اجرای عدالت، موجب

مخالفت و دشمنی ریاست‌طلبان و ثروت‌اندوزان شد. این گروه چون اطمینان یافتند که امام به دلخواه آنان عمل نخواهد کرد، به فتنه‌جویی پرداختند و سه جنگ جَمَل، صِفّین و نَهَروان را بر آن حضرت تحمیل کردند.

از آنجا که امام علی علیه‌السلام هیچ‌گونه تمایلی به جنگ و خونریزی میان مسلمانان نداشت، کوشید ابتدا با نصیحت بیعت‌شکنان و اتمام حجت با آنان از جنگ جلوگیری کند، اما شورشیان اقدام به جنگ کردند. امام در جنگ جمل بیعت‌شکنان را شکست داد. در صِفّین امام علی علیه‌السلام به مقابلهٔ با سپاه معاویه رفت و آنها را ظالمین نامید. پایداری یاران حضرت علی علیه‌السلام به ویژه مالک اَشتر آثار شکست را بر چهرهٔ سپاه ستمگر آشکار ساخت، اما در آخرین لحظات، نیرنگ عَمروعاص مانع پیروزی سپاهیان امام‌علی علیه‌السلام شد.

رویدادهای زمان خلافت حضرت علی علیه‌السلام

فعّالیت

۱ــ پس از مطالعهٔ درس، با یکدیگر همفکری کنید و دلایل بروز فتنه‌ها و جنگ‌ها علیه حکومت امام علی علیه‌السلام را بیان کنید.

ویژگی‌ها و دستاوردهای حکومت امام علی

حضرت علی علیه‌السلام حدود ۵ سال مطابق تعالیم اسلام و روش (سنت) حضرت محمد صلی‌الله‌علیه‌وآله حکومت کرد. امام در ابتدای حکومت خود، برای دفع تهدیدات بیعت‌شکنان و دشمنان عدالت از مدینه رهسپار عراق شد و شهر کوفه را مرکز خلافت خود قرار داد.

مهم‌ترین ویژگی‌ها و دستاوردهای حکومت آن حضرت عبارت بودند از :

۱ــ حکومت‌داری مبتنی بر دستورات قرآن و سُنّت رسول خدا ﷺ.

۲ــ اصلاح بسیاری از انحرافاتی که در دین به‌وجود آمده بود.

۳ــ خدمات اقتصادی فراوان، با وجود فتنه‌ها و جنگ‌های تحمیلی متعدّد.

۴ــ اقتدار و ایستادگی در عین مظلومیت فردی و اجتماعی.

۵ــ ساده‌زیستی و مقابله با اشرافی‌گری : فتوحات مسلمانان اگرچه موجب ورود اسلام به سرزمین‌های پهناوری شد، اما ثروت و غنایم حاصل از فتوحات، سبب ثروت‌اندوزی وتقویت اشرافی‌گری در میان عده‌ای گردید. امام سعی می‌کرد با گفتار و کردار خویش توجه مردم را به ارزش‌های دینی و سنت پیامبر جلب نماید. خطبه‌های فراوانی از ایشان در این موضوع باقی مانده است. آن حضرت با زندگی بسیار ساده و به دور از تجملات، الگوی مناسبی برای دیگران بود.

مقام «ذکّة‌القضاء» در حیاط مسجد کوفه؛ می‌گویند امام علی ﷺ در اینجا می‌نشستند و قضاوت می‌کردند.

۶ــ تأکید بر عدالت : در حکومت امام علی ﷺ تمامی مسلمانان از احترام و حقوق برابر برخوردار بودند. امام در توزیع بیت‌المال هیچ مسلمانی را بر مسلمان دیگر برتری نمی‌داد و برای عرب و غیرعرب سهمی یکسان در نظر می‌گرفت. کسانی که پیش از آن، سهم بیشتری از بیت‌المال می‌گرفتند در برابر این شیوهٔ عادلانهٔ امام مقاومت کردند. آنها وقتی پی بردند که حضرت علی ﷺ در اجرای عدالت مصمّم است، به دشمنی با ایشان پرداختند.

۷ــ برگزیدن افراد صالح به حکومت و ولایات : امام افراد را بر پایهٔ شایستگی و لیاقت برای حکومت ولایات برمی‌گزید و حاضر نبود برای رسیدن به هدف، از اشخاص ناصالح و ستمگر استفاده کند. برخی از یاران علی ﷺ به آن حضرت پیشنهاد می‌کردند به افرادی که برای حکومت مشکل ایجاد می‌کنند، مقام بدهد؛ امام می‌فرمود : «آیا من پیروزی را با ستم به‌دست آورم؟».

مُعاویه پسر اَبوسُفیان که از زمان خلافت عمر حاکم شام (سوریهٔ امروزی) بود، اعلام کرد در صورتی از امام اطاعت می‌کند که حکومت شام و مصر به او واگذار شود؛ اما امام با شناختی که از دشمنی امویان با اسلام و پیامبر داشت فرمود : خداوند دوست ندارد که من «گمراه‌کنندگان» را یاور خود قرار دهم.

خانهٔ منسوب به حضرت علی ﷺ در کوفه

صحنه‌ای از مجموعهٔ تلویزیونی تاریخی امام علی ﷺ؛ آیا شما این مجموعه را دیده‌اید؟

۸ــ تلاش برای وحدت و انسجام اجتماعی: امام علی ﷺ با مخالفان مدارا می‌کرد و از انتقادهای آنان ناراحت و خشمگین نمی‌شد و حتی سهمشان را از بیت‌المال نیز می‌پرداخت. امام زمانی با مخالفان برخورد می‌کرد که آنها دست به شمشیر می‌بردند یا فتنه‌ای به‌پا می‌کردند که به امنیت، دین یا وحدت جامعه، آسیب می‌زد.

بیشتر بدانیم

صلح‌نامهٔ امام حسن ﷺ و معاویه

- معاویه باید به کتاب خدا و سنت پیامبر عمل کند.
- معاویه حق تعیین جانشین نداشته باشد.
- امنیت جانی و مالی برای تمامی مردم عراق باید تأمین شود.
- هیچ توطئهٔ آشکار و پنهانی نباید علیه امام حسن ﷺ و برادرش امام حسین ﷺ انجام گیرد.

صلح امام حسن ﷺ با معاویه

پس از شهادت امیر مؤمنان در ۲۱ رمضان سال ۴۰ هـ.ق، مردم کوفه با امام حسن ﷺ بیعت کردند. آن حضرت در نخستین روزهای خلافت، معاویه را از سرکشی و نافرمانی نهی کرد، اما معاویه با سپاهی عظیم، راهی عراق شد. امام قصد داشت در مقابل معاویه ایستادگی نماید، لذا امام حسن مجتبی ﷺ با سپاهی به فرماندهی یکی از یاران خود عازم جنگ دفاعی با معاویه شدند (و سپس دو نفر دیگر را نیز به‌عنوان جانشین‌های اول و دوم سپاه خود، انتخاب نمودند). این در حالی بود که معاویه، با وعده‌های پول و مقام، فرماندهان سپاه امام حسن مجتبی ﷺ را فریب داده و جذب خود نموده بود. در چنین اوضاعی، امام ناچار شد پیشنهاد صلح با معاویه را تحت شرایطی بپذیرد.

امویان (بنی‌امیه) بر مسند خلافت

قبرستان بقیع قبل از تخریب، این عکس در دورهٔ احمدشاه گرفته شده است.

معاویه بعد از تحمیل صلح بر امام حسن ﷺ در شام (سوریه) به خلافت نشست. او سیاستمداری فریبکار بود و با دادن پول و مقام، اشخاص با نفوذ و قدرتمند را جذب خود می‌کرد. عمروعاص یکی از این افراد بود؛ او که به طمع دست‌یافتن به حکومت مصر به معاویه پیوسته بود، نقش مهمی در جلوگیری از شکست معاویه در جنگ صِفّین داشت. معاویه به هیچ یک از تعهدات خود در پیمان صلح با امام حسن ﷺ پایبند نماند. به دستور او بر منبر و در خطبه‌های نماز جمعه به امام علی ﷺ بدگویی می‌شد. یاران و پیروان آن حضرت مورد آزار و شکنجه قرار می‌گرفتند. معاویه همچنین با توطئه‌ای، امام حسن ﷺ را به شهادت رساند. او همچنین فرزندش یزید را به جانشینی خود، انتخاب و خلافت را موروثی کرد.

فعّالیت

۲ــ کاربرگهٔ شمارهٔ (۶) منشور حکومتی امام علی ﷺ را انجام دهید.

۳ــ به‌طور گروهی با مراجعه به کتاب نهج‌البلاغه، چند عبارت از آن انتخاب کنید و با خط خوش روی مقوا بنویسید و در کلاس نصب کنید.

۴ــ با مطالعهٔ درس، سه ویژگی برای حکومت معاویه بنویسید. این ویژگی‌ها چه مغایرتی با دستورات اسلام داشت؟

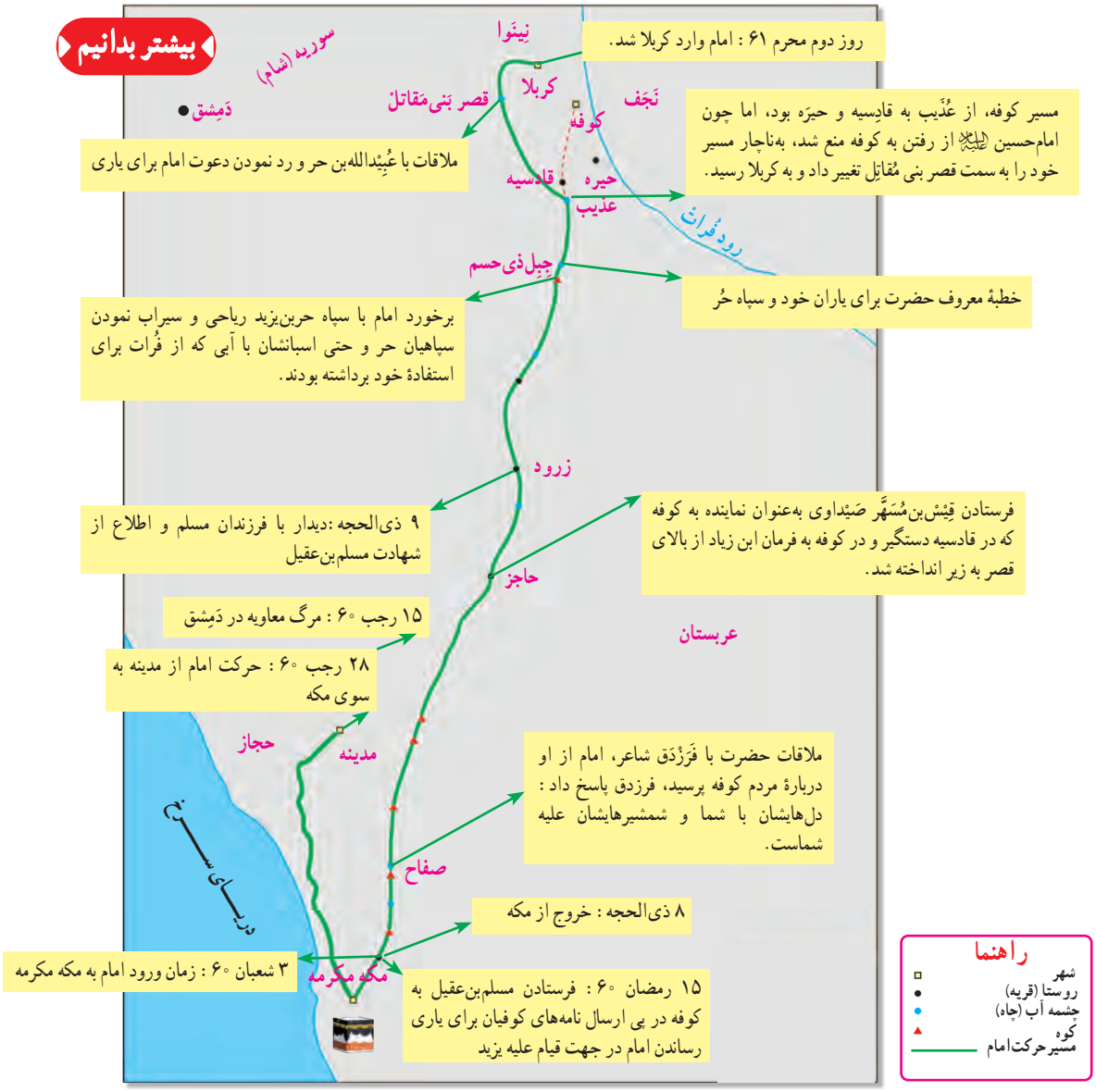

مسیر عبور کاروان امام حسین (ع) از مدینه به کربلا

قیام امام حسین (ع)

زمینه‌های قیام : امام حسین (ع) سال‌ها در کنار پدرش امیر مؤمنان و برادرش امام حسن (ع) در صحنهٔ جهاد و مبارزه حاضر بود. آن حضرت پس از شهادت برادر، با سخنرانی و نامه‌های افشاگرانه علیه حکومت ظالمانهٔ معاویه مبارزه کرد. پس از مرگ معاویه، پسرش یزید طبق وصیت او به خلافت رسید. یزید مانند جوانان دوران جاهلیت رفتار می‌کرد. ظلم و فساد آشکار او در جهان اسلام شهرت داشت.

امام حسین (ع) که نمی‌خواست با یزید بیعت نماید، با خانواده و بستگان خود از مدینه راهی مکه شد. امام قصد داشت که در پناه خانهٔ خدا و با استفاده از ایام حج، مردم را برای مخالفت با حکومت ستمکار و فاسد یزید آماده کند.

مردم کوفه که از حرکت آن حضرت به سوی مکه آگاه شده بودند با نوشتن نامه‌های فراوان، ایشان را به آن شهر دعوت کردند. امام نخست اعتنایی به آن نامه‌ها نکرد، اما با اصرار کوفیان، پسر عموی خود مسلم‌بن عقیل را روانهٔ آنجا کرد. پس از ورود مُسلم به کوفه، هزاران نفر با مسلم به نمایندگی از امام حسین (ع) بیعت کردند. امام نیز پس از دریافت نامهٔ مسلم، عازم کوفه شد.

یزید با شنیدن اخبار کوفه، عُبَیْدالله بن زیاد را که مردی سنگدل و خونریز بود به حکومت آنجا منصوب کرد. عبیدالله با ایجاد رُعب و وحشت مردم را ترساند و مسلم‌بن‌عقیل را دستگیر کرد و به شهادت رساند. او سپس مردم کوفه را وادار کرد که آمادهٔ جنگ با فرزند پیامبر شوند. سپاه یزید مانع رسیدن امام و یارانش به کوفه شدند و کاروان آن حضرت را ناچار به توقف در سرزمین گرم و خشک کربلا (نِینَوا) نمودند. لشکریان یزید که تعدادشان بسیار زیاد بود، امام حسین علیه‌السلام و یارانش را محاصره و در روز عاشورا جنگ را آغاز کردند. امام و یارانش که مرگ در راه عقیده و ایمان را سعادت و زندگی در سایه حکومت ستمگران را ننگ می‌دانستند، شجاعانه جنگیدند و در راه حق به شهادت رسیدند.

اهداف و دستاوردهای قیام کربلا

اینکه نیم قرن بعد از رحلت رسول خدا، فرد فاسد و گنه‌کاری چون یزید به عنوان خلیفهٔ مسلمانان به قدرت رسید، نشان می‌دهد که جامعهٔ اسلامی دچار انحراف بزرگی شده بود. فقط حرکتی عظیم مانند قیام کربلا و شهادت امام‌حسین و فرزندان، بستگان و یارانش می‌توانست از گسترش این انحراف جلوگیری کند.

امام حسین علیه‌السلام در وصیت‌نامهٔ خویش، دربارهٔ هدف قیام خود فرموده است: «هدف من اصلاح امّت جدّم رسول‌الله، امر به معروف و نهی از منکر و پیاده کردن سیرهٔ* رسول‌الله و پدرم علی‌بن ابیطالب است».

امام سجاد علیه‌السلام و حضرت زینب سلام‌الله‌علیها پس از شهادت امام‌حسین علیه‌السلام، در دوران اسارت و پس از آن با سخنرانی‌های روشنگرانه، اهداف قیام کربلا و چهرهٔ واقعی حکومت ستمکار بنی‌امیّه را برای همگان آشکار کردند.

تاریخ گواهی می‌دهد که از آن پس قیام‌های زیادی در جهان اسلام و نواحی دیگر از قیام عاشورا الگو گرفته‌اند. این قیام تأثیر بسیاری در روحیهٔ ظلم‌ستیزی مسلمانان به ویژه شیعیان بر جای نهاده است.

حرم حضرت امام‌حسین علیه‌السلام و حضرت ابوالفضل العباس علیه‌السلام در کربلا (بین‌الحرمین)

فعّالیت

۵ــ انگیزه و اهداف امام حسین علیه‌السلام از قیام عاشورا چه بود؟ فهرست کنید.

۶ــ منظور از زنده نگه داشتن قیام ابا عبدالله علیه‌السلام چیست؟ گفت‌وگو کنید.

۷ــ درصورتی که در مدرسه به فیلم «**روز واقعه**» دسترسی دارید با راهنمایی معلّم، بخش‌هایی از آن را تماشا کنید و سپس به سؤالات معلّم پاسخ دهید.

واژه‌ها

بیشتر بدانیم

اصحاب : اصحاب یا صحابه به کسانی گفته می‌شود که به پیامبر اسلام ایمان آورده و آن حضرت را یاری کرده باشند.

شِرْک : بت‌پرستی و شریک قرار دادن برای خدا

مُشْرِک : بت‌پرست؛ کسی که برای خدا شریک قرار دهد.

اُمّت : گروهی از مردم یا جامعه‌ای مذهبی که تحت رهبری و هدایت یک پیامبر قرار دارند.

بیعت : به معنای عهد و پیمان و اظهار فرمانبرداری کردن؛ در تاریخ اسلام چنین مرسوم بود آن کس که پیمان فرمانبرداری می‌بست، دست خود را در دست پیامبر یا خلیفه یا امیر می‌گذاشت.

بیت‌المال : جایی که در آن مالی را که همهٔ مسلمانان در آن حقی دارند، نگهداری می‌کنند؛ در عهد خلفا عبارت بود از خزانهٔ دولت اسلام و مرکز اموال و دفترهای دولتی

سیره : سیره یا سیرت به معنای راه، روش و رفتار است. در معارف اسلامی مترادف با تاریخ است و به مجموعهٔ اخبار و روایات در بارهٔ شرح حال پیغمبر گفته می‌شود.

به کاربندیم

یکی از فعّالیت‌ها را انتخاب کنید و انجام دهید.

۱ــ با رجوع به پایگاه الکترونیکی شبکهٔ رشد (www.Roshd.ir) دربارهٔ دلایل پیروزی مسلمانان در جنگ بدر و شکست آنان در جنگ اُحُد، پژوهشی انجام دهید و گزارش آن را به صورت روزنامهٔ دیواری در کلاس نمایش دهید.

۲ــ به چند گروه تقسیم شوید و با رجوع به پایگاه الکترونیکی شبکهٔ رشد، دربارهٔ هریک از شخصیت‌های زیر ده سطر مطلب تهیه کنید.

گروه ۱ : بلال حبشی گروه۲ : سمیّه همسر یاسر گروه ۳ : عمّار گروه ۴ : ابوذر گروه ۵ : مالک اشتر

۳ــ دربارهٔ یکی از فرزندان، بستگان و یاران امام‌حسین علیه‌السلام و نقشی که در واقعهٔ عاشورا ایفا کردند تحقیق و مطلبی گردآوری کنید.

فصل ۶

عصری تازه در تاریخ ایران

پس از ظهور دین اسلام در شبه‌جزیرهٔ عربستان، طولی نکشید اسلام به سرزمین ما نیز رسید و حکومت ساسانیان سقوط کرد و دوران تازه‌ای در تاریخ ایران شروع شد.

مردم ایران به‌تدریج و با آغوش باز اسلام را پذیرفتند و سهمی بزرگ در شکل‌گیری و گسترش تمدن اسلامی به عهده گرفتند.

ایرانیان مسلمان، آثار ارزشمندی در زمینه‌های معارف اسلامی، علوم انسانی، علوم‌تجربی، ادبیات، هنر و معماری به وجود آوردند و به جهانیان تقدیم کردند.

شما با آموختن این فصل و انجام فعالیت‌های آن، پی می‌برید :

۱ــ چرا حکومت ساسانی سقوط کرد؟

۲ــ اوضاع سیاسی ایران در آغاز دورهٔ اسلامی چگونه بود؟

۳ــ ایرانیان چرا و چگونه مسلمان شدند؟

۴ــ نقش ایرانیان مسلمان در شکل‌گیری و گسترش تمدن اسلامی چه بود؟

درس ۱۱

ورود اسلام به ایران

با ورود سپاه اسلام به ایران و فروپاشی حکومت ساسانی، دورهٔ ایران باستان به پایان رسید و عصر جدیدی در تاریخ ایران آغاز شد.

بیشتر بدانیم

به‌نام خداوند بخشندهٔ مهربان
از محمّد فرستادهٔ خدا به خسرو بزرگ ایران

«درود بر آن که پیرو هدایت شود و به خدا و پیغمبر او ایمان آورد و شهادت دهد که خدایی جز خدای یکتا نیست.
من پیامبر خدا به سوی همهٔ جهانیانم تا آنان را بیم دهم.
اسلام بیاور تا سالم بمانی و اگر روی گردانی، گناه مجوسان [زرتشتیان] به گردن تو است».

منبع : تاریخ طبری

متن نامهٔ پیامبر ﷺ به خسروپرویز

ایران در زمان ظهور اسلام

هنگام ظهور اسلام در شبه‌جزیرهٔ عربستان، خسروپرویز بر ایران، حکومت می‌کرد. او دعوت پیامبر ﷺ را برای قبول اسلام نپذیرفت. وقتی خسروپرویز به دست پسر خود به قتل رسید، رقابت و دشمنی در درون دربار ساسانی، بیشتر شد؛ به‌طوری که در مدت چهارسال، بیش از ده نفر بر تخت شاهی نشستند.

شورش‌های فرماندهان و دخالت آنها در رقابت‌های سیاسی، روحیهٔ سپاهیان را تضعیف کرده و توان جنگی آنان را کاهش داده بود. مردم نیز به دلیل وجود نظام طبقاتی، بی‌عدالتی‌ها و تبعیض‌های اجتماعی و مالیات‌های سنگین، از حکومت ساسانیان ناراضی بودند.

در اواخر دورهٔ ساسانی، بر اثر طغیان رودهای دِجْله و فُرات و شکسته شدن سدها، بخش‌های وسیعی از زمین‌ها و مزارع حاصلخیز در بین‌النهرین که منبع درآمد مهمّی برای حکومت بود، از بین رفت. قحطی* و شیوع بیماری‌های طاعون و وبا، اوضاع را بدتر کرد.

خسروپرویز نامهٔ پیامبر اسلام را دریافت کرد؛ اما از روی غرور و جهالت، نامه را پاره کرد.

فتح ایران و سقوط ساسانیان

در زمان خلافت ابوبکر خلیفهٔ اول، اعراب مسلمان روانهٔ مرزهای ایران شدند و مناطقی از بِیْن‌النَّهرین (سَواد) را تصرف کردند. در دورهٔ خلافت عمر، بخش اعظم ایران به دست اعراب مسلمان فتح شد. وی در آغاز خلافتش، سپاه بزرگی را به سوی ایران فرستاد. ارتش ساسانی در نبرد «قادِسیه» از سپاه مسلمانان که روحیهٔ بالاتر و انگیزهٔ بیشتری داشت، شکست خورد. در این جنگ، رستم فَرخ زاد، فرمانده سپاه ساسانی کشته شد و مدتی بعد تیسفون پایتخت ساسانیان با غنائم بسیار به تسخیر سپاه اسلام درآمد.

چند سال بعد، در نبردی که در «نَهاوَند» (در نزدیکی همدان) رخ داد، ضربهٔ نهایی بر پیکر ارتش ساسانی وارد شد، به‌طوری که یزدگرد سوم، آخرین پادشاه ساسانی، دیگر نتوانست سپاهی را برای مقابله با اعراب مسلمان گردآوری کند.

پس از جنگ نهاوند، شهرها و ولایات ایران، یکی پس از دیگری، به تصرف مسلمانان درآمدند.

سرانجام با ورود سپاه اسلام به خراسان، یزدگرد سوم به دست آسیابانی در مَرْوْ به قتل رسید (۳۱ ق) و امپراتوری ساسانی که بیش از چهارصد سال بر ایران فرمانروایی کرده بود، به پایان رسید. ضمناً به دلیل ظلم‌های صورت گرفته از سوی حکومت ساسانی، مردم نه تنها حکومت را برای مقابله با سپاه اسلام یاری نمی‌کردند بلکه پادشاه خود را نیز کشتند.

نگاره پناه آوردن یزدگرد سوم به آسیابانی در مرو ــ کتاب «روضة‌الصفا» نوشته «میرخواند» ــ نسخهٔ کتابخانهٔ «چِستر بیتی» دوبلین (پایتخت ایرلند)

فعّالیت

۱ــ کاربرگهٔ شمارهٔ (۷)، نمودار علت و معلول را در کلاس انجام دهید.

ایران در زمان امویان و عباسیان

الف) دورهٔ خلافت اُمَویان (بنی‌امیه) : امویان حکومت خود را بر پایهٔ خشونت و ظلم بنا نهادند و چندان به دستورات دینی پای‌بند نبودند.

در آن دوره اشراف و سران قبایل عرب، بر بیشتر ولایات ایران، حکومت می‌کردند. مرکز خلافت امویان در شهر شام (دَمِشق امروزی) بود.

بنی‌امیه به قوم و نَسَب خود، فخرفروشی می‌کردند. آنان برخلاف نظر قرآن که برتری انسان را به تقوا و پرهیزگاری می‌داند، قوم عرب را برتر و شریف‌تر از سایر اقوام می‌پنداشتند. در آن دوره، اقوام غیرعرب از جمله ایرانیان مورد تحقیر و توهین قرار می‌گرفتند و اجازه نداشتند مقام و منصب‌های مهم، مانند حکومت ولایات یا فرماندهی سپاه را عهده‌دار شوند. در دوران بنی‌امیه، علاوه بر امام‌حسن و امام حسین، امام سجاد و امام محمد باقر علیهم‌السلام نیز به شهادت رسیدند و شیعیان، آزار و اذیت فراوانی را تحمل کردند.

صحنه‌ای از مجموعهٔ تلویزیونی تاریخی به نام مختارنامه؛ آیا شما این مجموعه را دیده‌اید؟

مردم ایران که از ظلم و ستم و قوم‌گرایی امویان به‌ستوه آمده بودند، از هر فرصتی برای مخالفت و مبارزه با حکومت اموی، استفاده می‌کردند. ایرانیان در بسیاری از قیام‌ها و شورش‌هایی که علیه امویان به‌وقوع پیوست، حضور مؤثری داشتند. برای مثال وقتی «مُخْتار ثَقَفی» در کوفه به خونخواهی امام حسین (ع) و یارانش قیام کرد، ایرانیان با شور و شوق به او پیوستند.

ب) دورهٔ خلافت عبّاسیان (بنی‌عبّاس) : خاندان عبّاسیان از مخالفان بنی‌امیه بودند. در اواخر حکومت اموی، آنها نمایندگانی را به نقاط مختلف ایران از جمله خراسان فرستادند و مردم را به قیام علیه بنی‌امیه و حکومت یکی از افراد خاندان پیامبر (ص) دعوت کردند، اما نمی‌گفتند منظورشان از آن فرد چه کسی است. ایرانیان مسلمان و به‌ویژه خراسانیان، دعوت عباسیان را پذیرفتند. سرانجام ابومسلم، سردار ایرانی در خراسان قیام کرد. او موفق شد امویان را شکست دهد و سَفّاح* از خاندان عباسیان را به خلافت برساند. منصور، خلیفهٔ دوم عباسی، شهر بغداد را بنا کرد و آن را مرکز خلافت عباسیان قرار داد.

مجسمهٔ برنزی که احتمالاً «هارون‌الرشید» را نشان می‌دهد، به ارتفاع هشت سانتی‌متر و در دوران بنی‌عباس ساخته شده است ــ موزه امارات متحدهٔ عربی

عباسیان نیز در ظلم و ستم، دست کمی از امویان نداشتند. خلفای عباسی از جمله منصور، هارون الرَشید و مُتَوَکّل، امامان شیعه را به سبب مبارزه با ظلم و ستم، به زندان انداختند و به شهادت رساندند. آنها نیز همچون اُمویان در کاخ‌ها به خوشگذرانی می‌پرداختند.

خلفای عباسی بر خلاف اُمویان از ایرانیان در سمت‌های مهمی چون وزارت و فرماندهی سپاه و حکومت شهرها، استفاده می‌کردند. البته بسیاری از ایرانیانی که به خدمت خلافت عباسی درآمدند، سرنوشتی تلخ و ناگوار داشتند؛ چنان‌که منصور عباسی ناجوانمردانه ابومسلم خراسانی را به قتل رساند.

بَرمَکیان نیز که از خاندان‌های مشهور ایرانی بودند، به سرنوشت ابومسلم دچار شدند. این خاندان در زمان خلافت هارون، عهده‌دار وزارت و حکومت ولایات شدند و نفوذ و قدرت فراوان کسب کردند. خلیفه ناگهان بر آنان خشم گرفت و دستور داد آنها را از قدرت برکنار و زندانی کنند و به قتل برسانند.

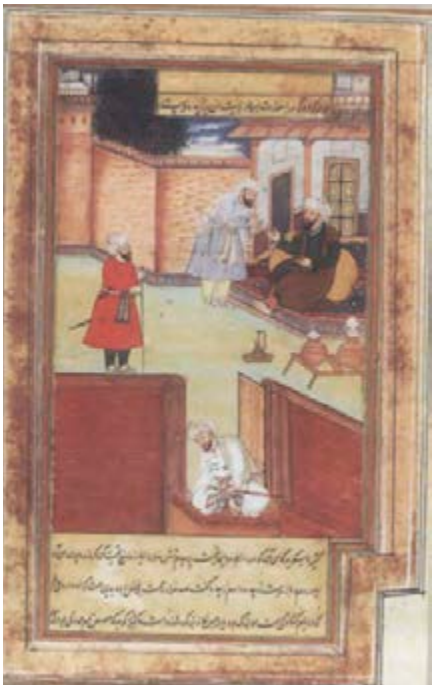

نگارهٔ «یحیی بر مکی» برگرفته از کتاب «اخبار برمکیان» در قرن هفدهم میلادی ــ موزه‌ای در تورنتو، کانادا

فعّالیت

۲ــ همفکری کنید و بگویید چرا خلفای عباسی آن‌گونه با ابومسلم و برمکیان، رفتار کردند؟

۳ــ روی نقشه، به قلمرو حکومت بنی‌عباس دقت کنید و بگویید شامل کدام سرزمین‌ها بوده است.

دور شهری که مرکز خلافت بنی‌عباس بوده، خط بکشید.

۴ــ الف) به نظر شما شباهت‌های عمده حکومت امویان و حکومت عباسیان چه بود؟

ب) تفاوت آنها در برخورد با ایرانیان چه بوده است؟

ایرانیان مسلمان می‌شوند

به گفته برخی از مورّخان، سلمان فارسی نخستین ایرانی بود که در مدینه به حضور حضرت محمّد ﷺ رسید و به دین اسلام مشرف شد. سلمان در جنگ احزاب (خندق) حضور داشت و پیشنهاد کرد برای دفاع از شهر مدینه در مقابل حملهٔ مشرکان، خندقی حفر شود. پیامبر دربارهٔ او فرمود: «سلمان از اهل‌بیت ماست». سلمان همچون مقداد، ابوذر و عمّار، از جمله یاران باوفای امام علی ؑ بود. حاکمان ایرانی یمن نیز در زمان رسول خدا به مدینه رفتند و به دین اسلام ایمان آوردند.

کهن‌ترین سنگ مقام امام رضا ؑ که در قدمگاه ایشان در یزد نصب شده بوده و روی آن آیهٔ ۵۵ سورهٔ مائده به همراه نام امامان حک شده است ــ موزهٔ آستان قدس رضوی، مشهد

مردم ایران که در عصر باستان یکتاپرست بودند پس از درک پیام اسلام، داوطلبانه این دین را پذیرفتند. پیام اسلام، برابری و برادری بود؛ این پیام برای مردم ایران که از امتیازات طبقاتی اشراف ناخشنود بودند، جذابیت فراوانی داشت.

علاوه بر آن، اخلاق و رفتار پیامبر ﷺ و امامان شیعه، نقش مهمی در علاقه‌مندی ایرانیان به دین اسلام داشت.

امام علی ﷺ در دوران حکومت خود هیچ برتری و امتیازی برای اعراب، نسبت به غیراعراب در نظر نمی‌گرفت. از این‌رو، ایرانیان علاقه و ارادت خاصی به آن حضرت و فرزندانش پیدا کردند.

حضور امام رضا ﷺ و خواهرش حضرت معصومه ﷺ و برادرش حضرت شاه‌چراغ ﷺ و دیگر امامزادگان در ایران، تأثیر زیادی بر توجه و گرایش مردم ایران به دین اسلام داشت.

حرم حضرت شاه‌چراغ ﷺ

ضریح حرم حضرت معصومه سلام‌الله‌علیها

درس ۱۲ عصر طلایی فرهنگ و تمدن ایرانی ــ اسلامی

ایرانیان مسلمان به پشتوانهٔ روحیه علم‌دوستی در اسلام و همچنین فرهنگ و تمدن باستانی خود، کمک بسیاری به شکل‌گیری و شکوفایی فرهنگ و تمدن اسلامی کردند.

تأسیس سلسله‌های ایرانی

خلافت عباسیان پس از یک قرن فرمانروایی، ضعیف شد و خلفا نمی‌توانستند قلمرو پهناور خود را به‌خوبی اداره کنند. از این‌رو، شرایط مناسبی برای تشکیل سلسله‌های ایرانی به وجود آمد. این سلسله‌ها نقش و سهم زیادی در رونق و شکوفایی فرهنگ و تمدن ایرانی ــ اسلامی داشتند.

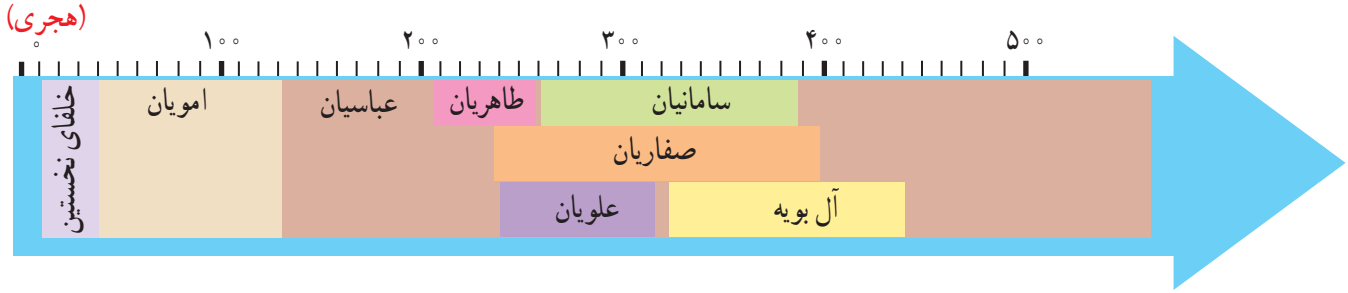

سلسله‌های **طاهریان**، **صَفاریان**، **عَلَویان**، **سامانیان** و **آل بویه**، مهم‌ترین سلسله‌های ایرانی بودند که در فاصلهٔ قرن‌های سوم تا پنجم هجری بر بخش‌هایی از ایران حکومت می‌کردند. این سلسله‌ها به‌جز علویان طَبَرستان، ریشه و تبار ایرانی داشتند. آنها به‌تدریج به تسلّط عباسیان بر ایران پایان دادند.

نقاشی دیواری از دوره سامانی ــ کاخ افراسیاب در سمرقند

چگونگی به قدرت رسیدن این سلسله‌ها و روابط آنها با خلافت عباسیان متفاوت بود. برخی از این سلسله‌ها مانند طاهریان و سامانیان با فرمان خلفای عباسی به قدرت رسیدند و با تأیید آنها به حکومت خود ادامه دادند. **طاهر ذوالیَمینَیْن***، بنیانگذار سلسلهٔ طاهریان به فرمان مأمون خلیفهٔ عباسی به حکومت خراسان منصوب شد. **امیر اسماعیل سامانی**، مؤسس سلسلهٔ سامانیان نیز با تأیید خلیفهٔ عباسی به حکومت رسید، این دو سلسله روابطی دوستانه با خلافت عباسیان برقرار کردند و امیران این سلسله‌ها معمولاً نسبت به خلفا اظهار وفاداری و فرمانبری می‌کردند. البته طاهریان و سامانیان در ادارهٔ امور قلمرو خود مستقل بودند و اجازه نمی‌دادند نمایندگان خلیفه در امور داخلی آنان دخالت کنند.

برخلاف دو سلسله قبل، بنیانگذاران سلسله‌های صفاریان، علویان طبرستان و آل بویه، بی‌آنکه اجازه و فرمانی از خلفای عباسی بگیرند، حکومت خود را برپا کردند. **یعقوب لَیْث**، مؤسس سلسلهٔ صفاریان با پشتیبانی مردم سیستان و به‌خصوص گروه عیّاران* به قدرت دست یافت. روابط صفاریان با خلافت عباسی، خصمانه بود. یعقوب لیث صفّاری علاوه بر آنکه حکومت طاهریان را برانداخت، به عراق نیز لشکرکشی کرد و قصد داشت بغداد را تصرف کند، اما از سپاه خلیفه شکست خورد. او در فکر جبران این شکست بود اما بیماری و مرگ فرصت جنگی دیگر را با خلیفه به وی نداد.

بیشتر بدانیم

کتاب تاریخ سیستان از کتاب‌های کهن به زبان فارسی است که در قرن پنجم تا هفتم هجری نوشته شده است.

به چند سطر از کتاب توجه کنید :

یعقوب لیث بسیار می‌گفت که دولت عباسیان را بر نیرنگ و مکر بنا کرده‌اند، دیدید که با ابوسلمه، ابومسلم، برمکیان و فضل‌بن‌سهل که به آن دولت خدمت و نیکی بسیار نمودند چه کردند. مبادا کسی به آنها اعتماد کند.

صفحهٔ ۲۶۸-۲۶۷

مجسمه برنزی یعقوب لیث صفاری در میدان ورودی شهر زابل که ۴۸۲ سانتی‌متر ارتفاع و ۱۴ تن وزن دارد. ساخته ابوالحسن صَدیقی (نقاش و مجسمه‌ساز ایرانی)

فعّالیت

۱ــ با توجه به متن درس، آیا سلسله‌های ایرانی از نظر رابطه با خلافت عباسی و چگونگی به قدرت رسیدن، مانند هم بودند؟ مثال بزنید.

۲ــ متنی را که از کتاب تاریخ سیستان انتخاب شده بخوانید. از این متن به چه نکاتی دربارهٔ رابطهٔ صفّاریان با خلافت عباسی پی می‌برید؟

خلفای عباسی دشمن علویان طبرستان بودند؛ زیرا علویان پیرو مذهب شیعه بودند و حکومت عباسیان را به رسمیت نمی‌شناختند و از آنان اطاعت نمی‌کردند. علاوه بر علویان طبرستان، آل‌بویه نیز پیرو مذهب شیعه بودند ولی رابطهٔ آنها با عباسیان به‌گونه‌ای دیگر بود. چون آل بویه بغداد را تصرف کردند و خلفای عباسی را تحت نفوذ و سلطهٔ خود گرفتند.

قلمرو آل بویه (۴۴۷- ۳۲۳ق)

در دوران حکومت علویان و آل‌بویه، معارف و فرهنگ شیعه در ایران مورد توجه قرار گرفت و گسترش یافت. به دستور فرمانروایان آل بویه حرم مطهر امامان علیهم‌السلام در نجف، کربلا و کاظِمیْن بازسازی شد و مراسم روز عید غدیر و مجالس سوگواری امام‌حسین علیه‌السلام با شکوه برگزار می‌شد.

بند امیر در فارس که به دستور عَضُدُالدوله مشهورترین فرمانروای آل‌بویه ساخته شد.

مدالی از جنس طلا با شمایل عَضُدُالدوله که به سبک مدال‌های دوره ساسانی طراحی شده است ــ مجموعه خصوصی

فعّالیت

۳ــ با توجه به نمودار خط زمان در صفحهٔ ۷۰ و نقشه‌های صفحهٔ ۷۱ و ۷۲، جدول زیر را کامل کنید.

بیشتر بدانیم

نام سلسله	دورهٔ حکومت	مؤسس	پایتخت	قلمرو	اقدامات مهم
طاهریان	قرن ۳ ق	.....	.....	خراسان و سیستان و طبرستان	نافرمانی نسبت به مأمون؛ موروثی شدن حکومت در خاندان طاهر؛ توسعهٔ کشاورزی و ترویج سوادآموزی.
صفاریان	قرن ۳ و ۴ ق	.....	.....	.....	تسلط یعقوب بر سیستان و تأسیس حکومت صفاری؛ برانداختن سلسلهٔ طاهریان؛ لشکرکشی به عراق و شکست از سپاه خلافت، شکست عمرو، جانشین یعقوب از سامانیان.
علویان طبرستان	.....	حسن بن‌زید	.....	.....	انتخاب حسن بن‌زید به رهبری توسط مردم طبرستان؛ نبرد با طاهریان، صفاریان، سامانیان و خلافت عباسی؛ ترویج فرهنگ شیعه.

نام سلسله	دورهٔ حکومت	مؤسس	پایتخت	قلمرو	اقدامات مهم
سامانیان	.....	.....	.....	.....	تأیید حکومت امیراسماعیل سامانی توسط خلیفهٔ عباسی؛ شکست صفاریان و توسعهٔ قلمرو سامانی؛ نبرد با علویان طبرستان؛ درگیری با آل بویه؛ ترویج زبان و ادب فارسی.
آل بویه	.....	پسران بویه (علی، حسن و احمد)	.....	.....	پسران بویه ولایات مرکزی و جنوبی ایران را تصرف کردند؛ بغداد را تصرف و بر خلافت عباسی تسلط یافتند؛ درگیری با سامانیان؛ ترویج فرهنگ شیعه؛ حمایت از دانشمندان و عالمان.

ایرانیان پرچمدار علم و دانش

اسلام روح و جان تازه‌ای به جامعه و فرهنگ ایرانی دمید و به آن تحرک و پویایی خاصی بخشید. ایرانیان سابقه‌ای طولانی در علم و دانش و هنر داشتند؛ آنان پس از پذیرش اسلام، از تمام توان و استعداد خود برای پیشرفت و گسترش فرهنگ و تمدن اسلامی، استفاده کردند.

پیامبر اکرم ﷺ فرمودند:

اگر علم در ستارهٔ ثریا و در آسمان‌ها باشد، مردانی از سرزمین پارس (ایرانیان) به آن دست پیدا خواهند کرد.

«قُرَبُ‌الاسناد، ص ۵۳»

ایرانیان مسلمان در تأسیس و گسترش معارف اسلامی، علوم انسانی و علوم‌تجربی، هنر و ادبیات پیشگام بودند. برجسته‌ترین دانشمندان مسلمان در رشته‌های مختلف علمی در دوران طلایی فرهنگ و تمدن ایرانی ــ اسلامی اغلب ایرانی بودند. در کتاب مطالعات اجتماعی پایهٔ ششم با مشهورترین پزشکان، شیمیدانان، ریاضیدانان، و منجمان مسلمان ایرانی آشنا شدید و در اینجا، به فعّالیت و آثار عالمان و دانشمندان ایرانی در سایر رشته‌ها اشاره می‌شود.

در معارف اسلامی، عالمان ایرانی کتاب‌های زیادی تدوین کردند. در رشتهٔ تفسیر قرآن آثار مهمی توسط اندیشمندان مسلمان ایرانی نوشته شد. در رشته‌های فلسفه، تاریخ، جغرافیا و موسیقی نیز دانشمندان مسلمان ایرانی، خوش درخشیدند و آثار سودمندی از خود به جا گذاشتند (به جدول صفحهٔ بعد نگاه کنید). ایرانیان حتی در زبان و ادبیات عربی نیز پیشتاز بودند و قواعد صَرْف و نَحْو و دستور زبان و ادبیات عربی توسط ادیبان ایرانی تدوین شد.

تصویری خیالی از عصر طلایی در ایران پس از اسلام که در آن همه دانشمندان حضور دارند. دانشمندانی که لزوماً هم‌دوره نبودند، ولی به تکامل شاخه‌های مختلف علمی کمک کردند؛ از خوارزمی و رازی گرفته تا بوعلی‌سینا و ابن‌هیثم.

یکی دیگر از اقدامات مهم علمی و فرهنگی ایرانیان در قرون نخست هجری، انتقال بخشی از میراث ادبی و تاریخی ایران‌باستان به جامعهٔ اسلامی بود. نویسندگان و مترجمان ایرانی مانند عبداللّه بن مُقَفَّع [مشهور به روزبه ایرانی]، کتاب‌هایی را در موضوع تاریخ پادشاهان و قهرمانان کهن ایران و نیز اَندرزنامه‌ها و آداب کشورداری از زبان پهلوی به زبان عربی ترجمه کردند.

سلسله‌های ایرانی به‌خصوص سامانیان و آل‌بویه نقش چشمگیری در رونق و شکوفایی فرهنگ و تمدن ایرانی ــ اسلامی داشتند. بیشتر فرمانروایان این سلسله‌ها به علم و ادب علاقه‌مند بودند و برای عالمان، دانشمندان و ادیبان، ارزش و احترام فراوانی قائل می‌شدند. پایتخت این سلسله‌ها، مرکز دانش و محل پژوهش بزرگان علم و ادب بود.

وزیرانی که در آن زمان امور کشور را اداره می‌کردند، اغلب مردانی بافرهنگ و دانش‌دوست بودند. برخی از آنان مانند خاندان **جِیْهانی** و خاندان **بَلْعَمی** (وزیران سامانیان) در شمار عالمان و ادیبان نامدار قرار داشتند.

نگاره‌ای از «کلیله و دمنه» که در سده نهم هجری با آبرنگ روی کاغذ کشیده شده است ــ کتابخانهٔ ملی فرانسه

کلیله و دمنه یکی از مهم‌ترین متونی بود که ابن مقفع از پهلوی به عربی ترجمه کرد.

بیشتر بدانیم

علوم	عالمان ایرانی و آثار آنها در قرون دوم تا پنجم هجری
حدیث* و فقه*	۱ــ بُخاری : **صحیح بخاری**؛ ۲ــ کُلَینی : **کافی**؛ ۳ــ شیخ طوسی : **تَهْذیبُ الاحکام**
تفسیر*	۱ــ طبری : **تفسیر طبری**؛ ۲ــ شیخ طوسی : **تفسیر قرآن**
فلسفه	۱ــ فارابی : **رساله فلسفه**؛ ۲ــ ابوعلی سینا : **شفا، دانشنامه علایی**
تاریخ	۱ــ دِینَوَری : **اخبارالطِّوال**؛ ۲ــ طبری : **تاریخ طبری**؛ ۳ــ حمزهٔ اصفهانی : **تاریخ پیامبران و پادشاهان**؛ ۴ــ بلعمی : **تاریخ بلعمی**
جغرافیا	۱ــ ابن خُردادبِه : **مَسالک و مَمالک**؛ ۲ــ ابوزَیْد بلخی : **صُوَرالاَقالیم**؛ ۳ــ ابوریحان بیرونی : **آثار الباقیه**؛ ۴ــ جیهانی : **مسالک‌و ممالک**؛ ۵ــ اِصْطَخْری : **مسالک و ممالک**
موسیقی	۱ــ ابراهیم موصلی (ابن ماهان)؛ ۲ــ اسحاق موصلی؛ ۳ــ ابونصر محمد فارابی

بیشتر بدانیم

نقشه خلیج‌فارس در نسخه مسالک وممالک

«مَسالِک و مَمالِک» یعنی «راه‌ها و کشورها»؛ راه‌هایی که «ابواسحاق ابراهیم اِصطَخری» در قرن چهارم هجری از هند تا اقیانوس اطلس پیموده تا آنچه در مورد کشورها فقط از زبان‌ها شنیده، به چشم ببیند و سپس آنچه را دیده روی کاغذ بنویسد. بدین‌ترتیب یکی از مهم‌ترین آثار جغرافیایی در جهان اسلام نوشته شد. اصطخری در کتابش هم کشورها و سرزمین‌ها را با ذکر مساحت و حدود آنها توصیف کرده و هم اطلاعات باارزشی در مورد محصولات بازرگانی، صنعت، اوضاع و احوال اقوام مختلف و آثار تاریخی ثبت کرده است. او بدون ابزار امروزی مثل عکس‌های ماهواره‌ای، توانست ۲۱ نقشه گوناگون ترسیم کند. وسیع‌ترین بخش کتابش مربوط به سرزمین پارس (ایران) است و مهم‌ترین نقشه‌ای که ترسیم کرده، نقشه رنگی «**خلیج‌فارس**» است که با عنوان «**صورة بحر فارس**» می‌توانید آن را در تصویر ببینید. این کتاب که در «موزه ملی ایران» نگهداری می‌شود، در سال ۱۳۸۷ در فهرست میراث جهانی یونسکو به ثبت رسیده است.

زبان و ادبیّات

پس از ورود اسلام به ایران تا مدّت‌ها، عربی، زبان اداری ایران بود. فرمان‌ها و نامه‌های اداری به زبان عربی نوشته می‌شد و دانشمندان نیز کتاب‌های خود را به عربی می‌نوشتند. مردم ایران اگرچه به عربی به‌عنوان زبان قرآن احترام می‌گذاشتند، اما همچنان به زبان فارسی، سخن می‌گفتند. از قرن سوم هجری به بعد، در نتیجهٔ علاقهٔ امیران و وزیران حکومت‌های صفاریان و سامانیان به فرهنگ و زبان ایرانی، رونق ادبیات فارسی آغاز شد. رودکی، پدر شعر فارسی با تشویق و حمایت سامانیان، اشعار خود را سرود. فردوسی نیز در اواخر دورهٔ سامانیان، سرودن شاهنامه را آغاز کرد.

آرامگاه رودکی پس از بازسازی ــ پنجکنت، تاجیکستان

معماری

معماری و هنر ایران در دوران اسلامی در ادامهٔ معماری عصر باستان بود. مساجد از نخستین جلوه‌های مهم معماری ایرانی ــ اسلامی بودند. برخی از مساجد در ابتدای ورود اسلام به ایران براساس اصول معماری دورهٔ ساسانی ساخته شدند. مسجد جامع و آرامگاه‌ها، جلوهٔ شکوهمند دیگری از میراث معماری ایرانی ــ اسلامی به شمار می‌روند. آرامگاه امیراسماعیل سامانی در بخارا و آرامگاه قابوس وُشْمْگیر در گنبد کاووس از آن جمله‌اند.

آرامگاه امیراسماعیل سامانی در بخارا

مسجد جامع فَهْرَج یزد از جملهٔ نخستین مساجدی بود که براساس اصول معماری دورهٔ ساسانی ساخته شد.

بیشتر بدانیم

نیشابور در عصر سامانیان یکی از مراکز بزرگ صنعت سفالگری محسوب می‌شد. سفالگران این شهر هم در فن تولید سفال مرغوب بسیار ماهر بودند و هم محصولاتشان را با نقوش زیبایی تزیین می‌کردند. این نقش‌ها دو دسته کلی داشتند : نقش‌های تصویری و نقش‌های کتیبه‌ای که از هر دسته یک نمونه مشهور در جهان را می‌توانید در اینجا ببینید :

نمونه‌ای از کاسه سفالی با نقش کتیبه‌ای که دور تا دور آن نوشته شده : «التدبیر قبل العمل یؤمنک من الندم». یعنی «تدبیر و برنامه‌ریزی پیش از کار، تو را از پشیمانی در امان می‌دارد.» ــ موزهٔ متروپولیتن، نیویورک، این نوع جملات حکمت‌آمیز روی سفال‌های دوره سامانیان خیلی رایج بوده است.

ظرف سفالی نیشابور ــ موزه ملی ایران، تهران
سربازی با لباس رزم بر تن و شمشیری در دست که حیوانات و پرندگان پیرامون او را احاطه کرده‌اند.

بیشتر بدانیم

واژه‌ها

قحطی : کمبود گستردهٔ غذا که اغلب با سوءتغذیه، گرسنگی و افزایش مرگ جمعی همراه است.

سَفّاح : سَفّاح لقب عبداللّه بن محمد، اولین خلیفهٔ عباسی است. این کلمه، معانی متعددی دارد : بسیار خونریز؛ بسیار بخشنده؛ فصیح و توانا بر سخن

ذوالیمینین : به معنای کسی که با دو دست شمشیر می‌زند، لقب طاهر، مؤسس سلسلهٔ طاهریان بوده است.

عَیّاران : گروهی بودند که با شعار شجاعت، جوانمردی و کمک به فقیران، در شهرها، دور هم جمع می‌شدند و بدون اعتنا به قوانین حاکم، افرادی را که ظالم تشخیص می‌دادند، مجازات می‌کردند و اموال آنان را بین مردم بذل و بخشش می‌نمودند.

حدیث : به سخنان پیامبر ﷺ و اهل بیت علیهم‌السلام حدیث می‌گویند. این سخنان، سندی باارزش برای پیروی از دستورات اسلام محسوب می شود.

تفسیر : تفسیر به معنای توضیح دادن مطلبی برای قابل فهم کردن آن، گفته می‌شود و اصطلاحاً به‌شرح‌هایی که بر قرآن نوشته می‌شود، اطلاق می‌گردد.

فِقْه : فقه در اصطلاح به علم به‌دست آوردن احکام اسلامی از منابعی چون قرآن و حدیث و عقل و اجماع می‌گویند.

به کاربندیم

یکی از دو فعّالیت زیر را انتخاب کنید و انجام دهید.

۱ــ به‌طور گروهی با مراجعه به منابع مختلف از جمله دانشنامهٔ شبکهٔ رشد «www.roshd.ir» دربارهٔ یکی از اندیشمندان ایرانی مسلمان که در این درس نامبرده شده، مطالبی گردآوری کنید و به کلاس بیاورید.

۲ــ تصویری از یک اثر علمی یا هنری مربوط به قرن‌های سوم تا پنجم هجری پیدا کنید و به کلاس بیاورید.

فصل ۷

از غزنویان تا هجوم چنگیزخان

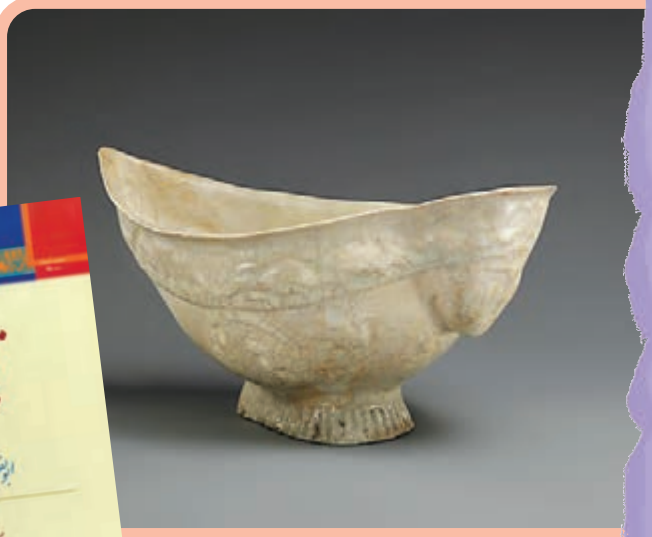

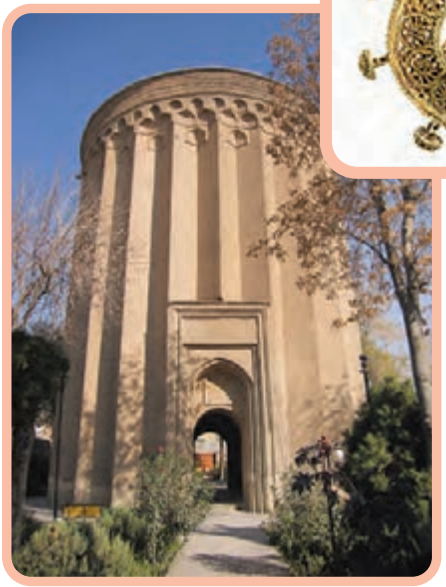

در قرن‌های سوم و چهارم هجری، خاندان‌های ایرانی در گوشه و کنار ایران، فرمان می‌راندند. اما پس از آن به تدریج دودمان‌های ترک‌تبار در ایران به قدرت رسیدند و سلسله‌های غزنویان، سلجوقیان و خوارزمشاهیان را تأسیس کردند. با روی کار آمدن این سلسله‌ها، دورهٔ جدیدی در تاریخ ایران آغاز شد که تا هجوم چنگیزخان ادامه داشت.

شما با آموختن این فصل و انجام فعالیت‌های آن، پی می‌برید :

۱ــ اوضاع ایران در زمان غزنویان، سلجوقیان و خوارزمشاهیان، چگونه بود؟
۲ــ چرا سلسلهٔ سلجوقیان اهمیت زیادی در تاریخ ایران دارد؟
۳ــ اوضاع اروپا در قرون وسطا چگونه بود؟
۴ــ علل و پیامدهای جنگ‌های صلیبی چه بود؟
۵ــ میراث فرهنگی هنری سلجوقیان چه بود؟

درس ۱۳

غزنویان، سلجوقیان و خوارزمشاهیان

● از اواخر قرن چهارم تا اوایل قرن هفتم هجری، سه سلسلهٔ ترک‌تبار در ایران حکومت کردند. به نمودار خط زمان توجه کنید و روی نمودار این سلسله‌ها و محدودهٔ زمانی آنها را نشان دهید.

غَزْنَویان

غزنویان دودمانی ترک‌تبار بودند که چون حکومت خود را از شهر غَزْنین (غَزْنه) آغاز کردند به این نام مشهور شدند. هنگامی که حکومت سامانیان به نهایت ضعف و ناتوانی رسید، محمود غزنوی که حاکم غزنه بود، خراسان را تصرف کرد. خلیفهٔ عباسی نیز حکومت او را به رسمیت شناخت. سلطان محمود غزنوی به پشتوانهٔ سپاه نیرومند خود در اغلب جنگ‌ها، پیروزی‌هایی به دست آورد و قلمرو غزنویان را تا رِی در مرکز ایران گسترش داد.

○ فردوسی که در زمان سامانیان، سرودن شاهنامه را آغاز کرده بود، در دوران حکومت محمود غزنوی به پایان رساند ــ این نقاشی از حضور وی در دربار محمود غزنوی توسط «سورنیاس» نقاشی از کشور ارمنستان ترسیم شده است.

سلطان محمود غزنوی چندین بار به هندوستان لشکرکشی کرد و به همین سبب در تاریخ شهرت یافت. اگر چه این لشکرکشی‌ها به بهانهٔ رواج اسلام صورت می‌گرفت اما در اصل به طمع ثروت هنگفتی بود که در این کشور وجود داشت. وی در این لشکرکشی‌ها مناطقی از هندوستان را تصرف نمود و معبد سومَنات را خراب کرد. او اسیران زیادی را با خود به سرزمین‌های دیگر برد و ثروت‌ها و غنائم زیادی به دست آورد که بخشی را به خلیفهٔ عباسی پیشکش کرد.

پس از سلطان محمود، پسرش سلطان مسعود حکومت را به دست گرفت. اگر چه، سلطان مسعود فرمانروایی بی‌باک و جسور بود اما تدبیر پدر را نداشت. او از سلجوقیان شکست خورد و مدتی بعد توسط سپاهیان شورشی خود به قتل رسید.

قدرت و حکومت غزنویان بر نیروی نظامی استوار بود و آنها از محبوبیت و مقبولیتی که صفاریان و سامانیان و آل بویه در بین تودهٔ مردم داشتند، بی‌بهره بودند.

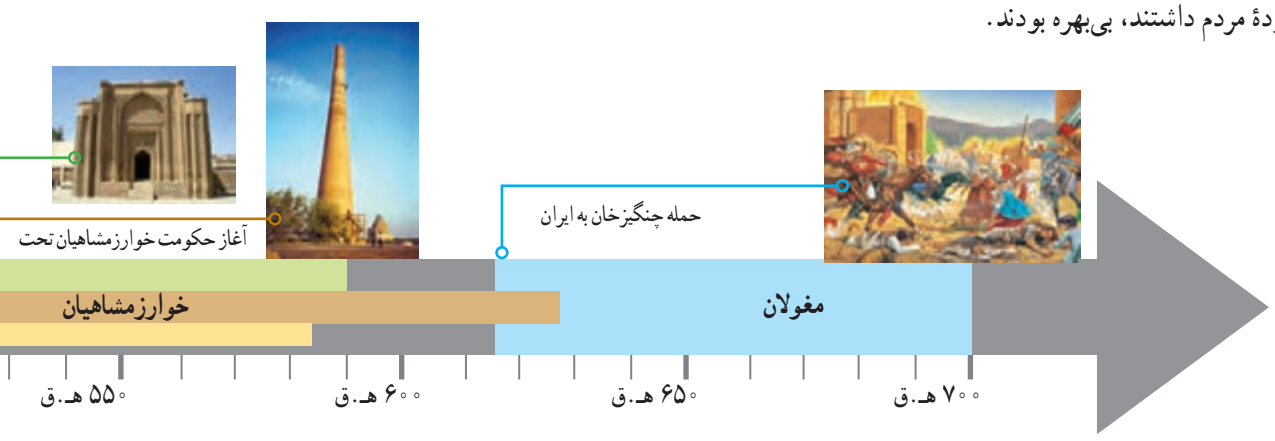

رابطهٔ حکومت غزنویان با خلفای عباسی دوستانه بود و سلاطین غزنوی به ویژه سلطان محمود، خود را مطیع و تابع خلافت عباسی می‌دانستند.

سَلْجوقیان

دستیابی به قدرت : سلجوقیان نیز طایفه‌ای از ترکان بودند که پس از پذیرش اسلام به ماوَراءُالنَهر مهاجرت کردند. یکی از نوادگان سلجوق (جدّ سلجوقیان) به نام طُغرُل پس از شکست سلطان مسعود غزنوی، در نیشابور بر تخت نشست. او پس از تسخیر مناطق مختلف ایران به بغداد رفت و نخست حکومت شیعه مذهب آل بویه را برانداخت و سپس خطری را که از جانب خلافت فاطمی* مصر متوجه خلافت عباسی بود، از میان برداشت.

خلیفهٔ عباسی نیز به دلیل این اقدامات طغرل، به او لقب «سلطان رُکْنُ الدین» داد و حکومت او را بر ایران و عراق تأیید کرد.

اوج قدرت : آلب اَرسلان، برادرزاده و جانشین طُغرل بود و توانست با راهنمایی خواجه نظام الملک وزیر، رقیبان داخلی را سرکوب کند و بر قدرت و استحکام حکومت سلجوقی بیفزاید. آلب‌اَرسلان همچنین به ارمنستان و گرجستان لشکرکشی کرد.

او در نبرد مَلازگِرد در سال ۴۶۳ ق رومیان را شکست سختی داد و امپراتور روم شرقی را به اسارت گرفت. در نتیجهٔ این پیروزی، بخش‌های وسیعی از آسیای صَغیر* به تصرف سپاهیان سلجوقی درآمد.

برج طغرل ــ شهری

برج سرخ از آثار دورهٔ سلجوقیان در شهر آلانیا ــ ترکیه

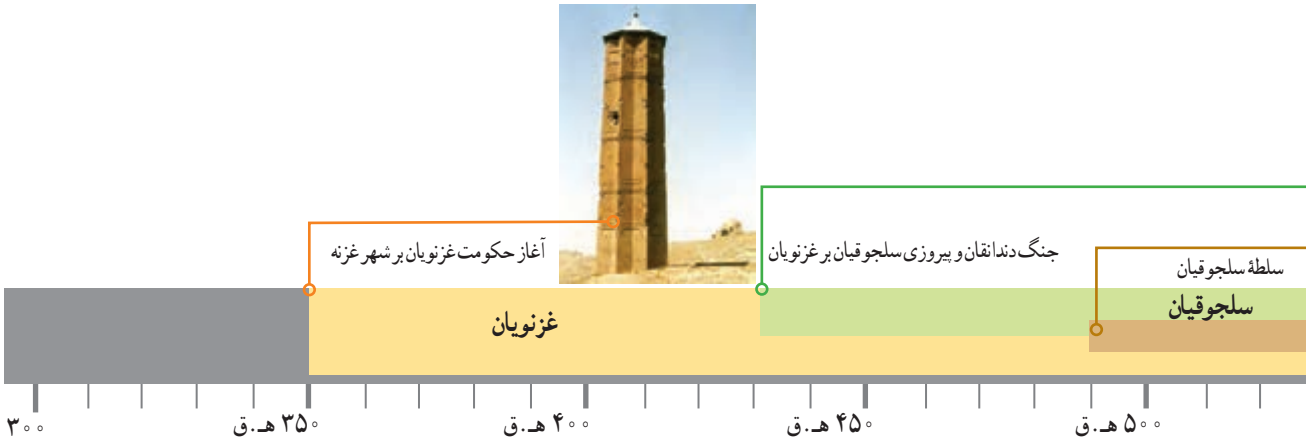

مَلِکشاه، پسر آلب ارسلان، از دیگر پادشاهان مشهور سلجوقی بود. وی مناطقی از ماوراءالنهر و شام را فتح کرد و حکومت سلجوقیان در دورهٔ او به اوج قدرت رسید. به طوری که در آن دوره، محدودهٔ جغرافیایی ایران با زمان ساسانیان برابری می‌کرد و از ماوراءالنهر در شرق تا دریای مدیترانه در غرب گسترش یافته بود.

در آن زمان اصفهان که پایتخت سلجوقیان بود به شهری بزرگ و آباد تبدیل شد.

تجزیه و فروپاشی : پس از مرگ ملکشاه، شاهزادگان و فرماندهان نظامی برای رسیدن به تاج و تخت به جان یکدیگر افتادند و این اختلافات تا سقوط سلجوقیان، ادامه پیدا کرد.

بیشتر بدانیم

قلعهٔ الموت کجاست؟

قلعهٔ الموت در بلندی‌های رشته کوه البرز، در مجاورت روستای گازرخان در استان قزوین قرار دارد.

این قلعه به «دژ حسن صباح» معروف است و از شاهکارهای معماری بوده است زیرا اهمیت نظامی داشته و بناها و دیوار آن طوری ساخته شده که نفوذ به داخل آن بسیار مشکل بود.

در دورهٔ سلجوقیان، مذهب اسماعیلیه در ایران رواج یافت. اسماعیلیان از فرقه‌های شیعه بودند که بعد از امام جعفر صادق (علیه‌السلام) به امامت پسرش اسماعیل اعتقاد داشتند. در آن دوره اسماعیلیان به رهبری «حَسن صَبّاح» در قلعه‌های کوهستانی مانند قلعه اَلَموت مستقر بودند و با حکومت سلجوقی که آن را حکومتی ظالم می‌دانستند، مبارزه می‌کردند. سلجوقیان بارها علیه آنها لشکرکشی کردند اما نتوانستند تمامی قلعه‌های آنها را فتح کنند.

این قلعه بعدها در زمان هلاکوخان مغول به آتش کشیده شد.

ویرانه‌های قلعه افسانه‌ای الموت، در ارتفاعات کوه‌های البرز در استان قزوین

نگارهٔ فتح قلعهٔ الموت توسط هلاکوخان، کتاب جامع‌التواریخ ــ کتابخانهٔ ملی فرانسه

خوارزمشاهیان

خوارزم، ناحیه‌ای حاصلخیز و آباد در جنوب دریاچهٔ خوارَزْم (آرال) بود و از عهد باستان به شاهان آنجا، خوارزمشاه می‌گفتند. خوارزمشاهیان، نخست دست‌نشاندهٔ سلجوقیان بودند اما وقتی حکومت سلجوقی ضعیف شد، آنها از فرمانبری سرپیچی کردند و سرانجام یکی از فرمانروایان خوارزم آخرین سلطان سلجوقی را شکست داد و بر بخش‌های زیادی از ایران چیره شد.

پایه‌های حکومت خوارزمشاهیان چندان محکم نبود زیرا از یک‌سو، خلیفهٔ عباسی فرمانروایی آنها را به رسمیت نمی‌شناخت و از سوی دیگر، تسلطی بر فرمانروایان محلی نداشتند. در چنین شرایطی بود که چنگیزخان مغول به ایران هجوم آورد و حکومت خوارزمشاهی نتوانست در برابر حملهٔ آنها ایستادگی کند و روزگار پرنجی برای ایرانیان آغاز گردید.

فعّالیت

۱ــ چرا در بین سه سلسلهٔ ترک‌تبار، سلجوقیان اهمیت بیشتری در تاریخ ایران داشتند؟
۲ــ به طور گروهی و با همفکری یکدیگر کاربرگهٔ شمارهٔ (۸) غزنویان و سلجوقیان را در کلاس کامل کنید.
۳ــ چرا گردشگرانی که به ترکیه می‌روند، در این کشور آثار و بناهایی از دورهٔ سلجوقیان مشاهده می‌کنند؟

بیشتر بدانیم

اروپا، قرون وسطا و جنگ‌های صلیبی

شاید علاقه‌مند باشید بدانید زمانی که سلسله‌های غزنویان، سلجوقیان و خوارزمشاهیان در ایران حکومت می‌کردند، چه شرایط و وضعیتی در اروپا وجود داشته است. این دوره از تاریخ ایران، مقارن* با «قرون وُسطا» در اروپا بوده است.

در سال ششم ابتدایی خواندید در دورانی که مسلمانان در سرزمین‌های اسلامی به پیشرفت‌های چشمگیری در علوم و فنون و فرهنگ و هنر دست یافته بودند، اروپاییان در «عصر تاریکی» به سر می‌بردند. از این دوره در تاریخ اروپا که حدوداً قرن‌های ششم تا پانزدهم میلادی را شامل می‌شود، به قرون وسطا یاد می‌کنند.

در قرون وسطا، بیشتر جمعیت اروپا را روستانشینان تشکیل می‌دادند و مالکیت زمین‌های کشاورزی در دست زمینداران بزرگ بود که به آنها فِئودال می‌گفتند. اربابان یا فئودال‌ها در قلعه‌ها سکونت داشتند و بر محدودهٔ املاک خود فرمان می‌راندند. دهقانان باید بر روی زمین کار می‌کردند و قسمت اعظم دسترنج خود را به اربابان می‌دادند. در قرون وسطا، شهر و شهرنشینی و تجارت رونق چندانی در اروپا نداشت.

قلعه‌ای به جا مانده از فئودال ها ـ فرانسه

در قرون وسطا کلیسا از نظام فئودالی حمایت می‌کرد. فئودال‌ها و پادشاهان نیز تابع کلیسا بودند. به علاوه روحانیون مسیحی به رهبری پاپ* قدرت بسیار داشتند.

بیشتر بدانیم

در آن دوران دانشمندان و اندیشمندان نمی‌توانستند افکار و نظرات علمی خود را آزادانه بیان کنند. برای مثال وقتی گالیله دانشمند ایتالیایی ثابت کرد زمین کروی است و به دور خورشید حرکت می‌کند، مقام‌های کلیسا با او مخالفت کرده و گفته‌های او را نادرست دانستند و او را مجبور کردند توبه کند و ادعای خود را پس بگیرد.

در این دوره فقر، گرسنگی و قحطی و بیماری‌های هولناک چون طاعون و جذام نیز رواج داشت. در چنین شرایطی بود که «جنگ‌های صلیبی» میان مسیحیان و مسلمانان درگرفت. این جنگ‌ها را اَشراف و فئودال‌ها با حمایت و دستور کلیسا و به بهانه‌های مذهبی آغاز کردند.

دانستید که با پیروزی در نبرد ملازگرد، مرزهای سلجوقیان به قُسْطَنْطَنیه (اِستانبول امروزی) نزدیک‌تر شده بود. اروپاییان از پیشروی بیشتر ترکان سلجوقی بیمناک شدند. فئودال‌ها نیز تمایل داشتند با روانه کردن انبوه فقیران و بیکاران به سرزمین‌های دیگر و غارت اموال آنها، مشکلات اقتصادی قلمرو خود را کاهش بدهند.

جنگ‌های صلیبی حدود دویست سال طول کشید. سپاهیان صلیبی به سرزمین‌های مسلمانان هجوم می‌آوردند و آنها را می‌کشتند و همه چیز را غارت می‌کردند.

سرانجام جنگ‌های صلیبی با پیروزی سیاسی و نظامی مسلمانان و شکست اروپاییان به پایان رسید. اگرچه در این جنگ‌ها خرابی‌های زیادی در سرزمین‌های مسلمانان به وجود آمد اما این جنگ‌ها موجب شد که اروپاییان با پیشرفت‌های علمی و تمدنی مسلمانان آشنا بشوند، آثار علمی مسلمانان را به زبان لاتین ترجمه کنند، کتاب‌ها و دانش مسلمانان را به اروپا منتقل نمایند و از آنها برای پیشرفت خود بهرهٔ فراوان بگیرند.

فعّالیت

۴ــ به دانشنامهٔ شبکه رشد (شبکهٔ اینترنتی ملی مدارس) مراجعه کرده و روی یکی از این سه عنوان جانمایی شده در وبگاه (سایت)، تلیک[1] (کلیک) کنید، مطالبی را جمع‌آوری کنید و در کلاس بخوانید : «سیر تاریخی جنگ‌های صلیبی»؛ «جنگ‌های صلیبی»؛ «دستاورد جنگ‌های صلیبی».

۵ــ به‌طور گروهی متن را بخوانید و علل **اقتصادی** و **سیاسی** جنگ‌های صلیبی را فهرست و در کلاس به‌طور مختصر بیان کنید.

۱ــ مصوب فرهنگستان

درس ۱۴

میراث فرهنگی ایران در عصر سلجوقی

در درس گذشته پی بردید که از میان سه سلسلهٔ ترک‌تبار که بر ایران حکومت کردند، سلجوقیان هم به سبب تأثیری که در تحولات ایران و سایر سرزمین‌های اسلامی و هم به سبب وسعت قلمروشان، اهمیت بیشتری داشتند.

تشکیلات حکومت

سلجوقیان تشکیلات اداری و حکومتی خود را براساس تشکیلاتی که از سامانیان و غزنویان به جای مانده بود، پایه‌گذاری کردند. البته تشکیلات آن دوره‌ها نیز برگرفته از نظام اداری و حکومتی ایران باستان بود و در هر دوره تغییراتی نیز در آن پدید می‌آمد.

سلاطین

در رأس حکومت سلجوقی، سلطان قرار داشت. در آن دوره، خلیفهٔ عباسی بیشتر ریاست معنوی و دینی داشت و قدرت سیاسی و نظامی در اختیار سلاطین بود.

سردیس شاهزادهٔ سلجوقی ــ موزهٔ متروپولیتن، نیویورک

سلاطین سعی می‌کردند برای مشروعیت بخشیدن به حکومت خود و جلب نظر مردم، خود را مطیع و پشتیبان دستگاه خلافت نشان دهند. اگرچه شاهان در امور مختلف با وزرا مشورت می‌کردند اما رأی و نظر آنها مافوق همه بود.

در این دوره نیز سلاطین با ظلم و خودکامگی حکومت می‌کردند و منتقدان و مخالفان خود را به سختی مجازات می‌کردند. سلاطین زندگی پرتجملی داشتند و صاحب املاک و ثروت زیادی بودند.

وزیران: از مهم‌ترین مقام‌هایی که در عهد سلجوقیان وجود داشت، مقام وزارت بود. حکومت سلجوقی قدرت و عظمت خود را با سیاست و کفایت وزیران ایرانی به‌دست آورده بود.

سلجوقیان، مردمانی گله‌دار و بیابان‌گرد بودند که با زور شمشیر، امور سیاسی و نظامی را در اختیار گرفتند، آنها از شهرنشینی و کشورداری بی‌خبر بودند و برای ادارهٔ قلمروِ پهناور خود ناگزیر شدند از وزیران ایرانی استفاده کنند.

«عَمیدالمُلْک کُندری» وزیر سلطان طغرل نقشی مؤثر در موفقیت‌های این سلطان داشت.

«خواجه نِظام‌المُلْک» وزیر آلب‌ارسلان و ملکشاه نیز چنان قدرت و نفوذی داشت که کمتر کاری بدون صلاح‌دید و مشورت او انجام می‌گرفت.

این وزیران، نقش مهمی در ادارهٔ حکومت سلجوقی داشتند و درنتیجهٔ تدبیر و مدیریت آنها، اوضاع اقتصادی و فرهنگی بهتر شد و کشاورزی، بازرگانی، صنعت، هنر و معماری رشد زیادی کرد.

یکی از وظایف مهم وزیران، تنظیم رابطهٔ سلطان با خلیفه و دیگر فرمانروایان بود.

تاج‌گذاری ملکشاه اول درحالی که دو وزیرش در کنار او نشسته‌اند ــ کتاب جامع‌التواریخ، کتابخانهٔ دانشگاه ادینبورگ، اسکاتلند

مقبره خواجه نظام‌الملک توسی ــ شهر اصفهان

بیشتر بدانیم

دیوان‌ها

امور کشوری یعنی کارهای اداری، مالی، فرهنگی و مذهبی در تشکیلاتی که آنها را دیوان می‌نامیدند، انجام می‌شد. در هر دیوان تعدادی از افراد زیر نظر رئیس دیوان، کار می‌کردند. تمامی دیوان‌ها و کارکنان آنها تحت ریاست و نظارت وزیر قرار داشتند.

مهم‌ترین دیوان‌های عصر سلجوقی عبارت بودند از :

۱ــ دیوانِ اِستیفا به امور مالی حکومت رسیدگی می‌کرد و مسئولیت محاسبه و دریافت مالیات‌ها را به عهده داشت.

۲ــ دیوان رَسایل یا **طُغرا** که وظیفهٔ آن دریافت، ارسال و ثبت نامه‌ها و فرمان‌های حکومتی بود.

۳ــ دیوان اِشراف، مسئولیت بازرسی و نظارت بر عملکرد وزیران، حاکمان ولایات، فرماندهان سپاه و کارکنان دیوان‌ها را عهده‌دار بود.

۴ــ دیوان عَرْض نیز به وضع نظامیان رسیدگی می‌کرد و مسئولیت تهیه و تأمین تدارکات و تجهیزات نظامی را به عهده داشت. آمار نظامیان در این دیوان ثبت می‌شد.

فعّالیت

۱ــ کار برگهٔ شمارهٔ (۹)، (شخصیت‌های تاریخی) را در کلاس انجام دهید.

۲ــ دیوان‌های دورهٔ سلجوقی را به موارد مشابه امروز مربوط کنید.

- عَرض
- اِشراف
- اِستیفا

سازمان امور اقتصادی و مالیاتی

وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح

وزارت کشور

سازمان بازرسی کل کشور

میراث فرهنگی و تمدنی

به‌طور کلی دورهٔ سلجوقیان از نظر گسترش دانش و هنر و ادب از دوره‌های برجسته تاریخ ایران محسوب می‌شود :

مدارس نِظامیه : پس از ورود اسلام به ایران، کلاس‌های درس نخست در مساجد تشکیل می‌شد. رفته‌رفته در برخی از شهرها مدرسه‌هایی ایجاد شد. در دوران فرمانروایی سلجوقیان مدارس زیادی در ایران به وجود آمد.

خواجه نظام‌الملک مدارسی در شهرهای مختلف بنیان گذاشت که همگی آنها **نظامیه** خوانده می‌شدند و مهم‌ترین آنها نظامیه‌های نیشابور، اصفهان و بغداد بودند. او اموال و املاک زیادی را وقف این مدارس کرد. به مدرسان، مدیران و کارکنان نظامیه‌ها، حقوق پرداخت می‌شد. این مدارس، مقررات خاصی داشتند و استادان و شاگردان با دقت خاصی گزینش می‌شدند و رقابت شدیدی برای رسیدن به مقام استادی در این مدارس وجود داشت.

امام محمدغَزالی،عالِم‌بزرگ ایرانی از استادان نظامیه بود. همچنین سعدی، شاعر معروف نیز از دانش‌آموختگان مدارس نظامیه بود.

جلسهٔ درس مدرسهٔ نظامیه

سایر وزیران و دیگر شخصیت‌های سیاسی و مذهبی نیز اقدام به تأسیس مدرسه کردند، به‌گونه‌ای که بیشتر شهرهای ایران دارای مدرسه شدند. در آن زمان در شهرهای خراسان بیش از سایر مناطق ایران مدرسه وجود داشت؛ به‌طوری که در آستانهٔ هجوم مغول‌ها، خراسان بزرگ‌ترین مرکز علمی، ادبی و مذهبی ایران بود.

گسترش زبان و ادب فارسی : در دوران غزنویان، سلجوقیان و خوارزمشاهیان نیز زبان و ادب فارسی مورد توجه و حمایت قرار گرفت و روز به روز علاقه به گسترش این زبان بیشتر شد. لشکرکشی‌های محمود غزنوی و جانشینانش به هندوستان، موجب رواج زبان فارسی در آن دیار شد. سلجوقیان نیز با توسعه قلمرو خود به سمت غرب، زبان فارسی را در آسیای صغیر رواج دادند.

در ابتدای دورهٔ سلجوقی، نامه‌ها و فرمان‌های حکومتی و دفترهای دیوانی از عربی به فارسی تغییر کرد. به دنبال آن تعداد بیشتری از مورّخان و دانشمندان علاقه‌مند به نوشتن کتاب‌های خود به زبان فارسی شدند. (به تصویر کتابخانهٔ صفحهٔ ۹۱ نگاه کنید).

ناگفته نماند در قرن‌های پنجم و ششم هجری، زبان ترکی که زبان فرمانروایان بود، نیز در ایران رواج پیدا کرد و برخی از واژه‌های آن به زبان فارسی راه یافت.

رونق و توسعه شهرها و معماری

در دورهٔ سلجوقی به سبب آرامش و رونق بازرگانی، شهر و شهرنشینی گسترش یافت؛ به‌طوری که در آن دوره شهرهای بزرگ و پرجمعیتی به‌وجود آمدند. ری، نیشابور و اصفهان که پایتخت‌های سلجوقیان بودند از شهرهای مهم و آباد آن دوره محسوب می‌شدند.

معماران ایرانی در دورهٔ سلجوقیان، بناهای زیبایی در ایران ساختند و معماری به اوج شکوفایی خود رسید.

در ساختن مساجد ایرانی، ابتکار خاصی به کار رفت و حیاط و چهار ایوان اطراف آن معمول گردید. در ساختن انواع گنبدها، برج‌ها و مناره‌ها، کاروانسراها و مدارس نیز الگوهای جدیدی در معماری به کار گرفته شد.

در قرن‌های پنجم تا هفتم هجری، «آجرکاری» و «کاشی‌کاری» در بناها به اوج زیبایی و شکوفایی رسید. کاشی‌کاری از ابتکارات مهم معماران ایرانی برای تزیین بناها بود.

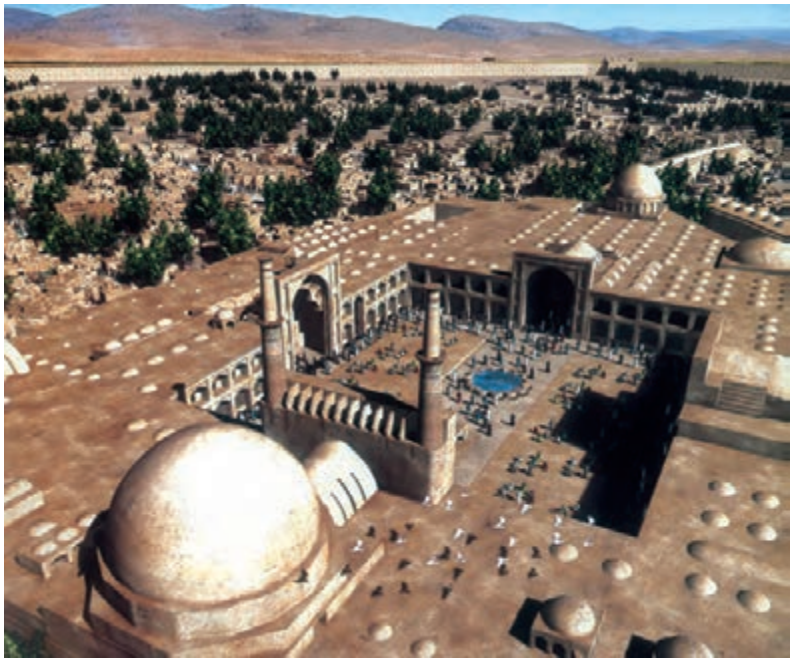

بازسازی گرافیکی مسجد جامع چهار ایوانهٔ اصفهان مشهور به مسجد عتیق یا مسجد جمعه ــ مأخذ : هفت رخ فرّخ ایران

برج‌های خرقان در شهرستان آوج در استان قزوین

میل خسروگرد در نزدیکی سبزوار

هنر

ساختن ظروف سفالین لعاب‌دار و بدون‌لعاب و ظروف زرین‌فام یا طلایی که با نقش و نگارهای مختلف تزیین شده، از جلوه‌های مهم هنر دورهٔ سلجوقی بود. در این دوره فلزکاری نیز رونق داشت. همچنین خوشنویسی، تَذْهیب* و ساختن جلد کتاب از چرم و نقش‌انداختن بر روی آن نیز گسترش یافته بود.

بشقاب مینایی با نقش یک شکارچی شاهین به دست، که در شهر کاشان ساخته شده است ـ موزه لوور، فرانسه

ظرف برنجی دوران سلجوقی ـ موزه رضا عباسی، تهران (در دوران سلجوقی آلیاژ جدیدی به نام «برنج» ابداع شد که رنگی زرّین داشت ولی از جنس طلا نبود. با این حال برای درخشش بیشتر، ظروف برنجی را زرکوب یا نقره‌کوب می‌کردند)

برخی از آثار و نوشته‌های دانشمندان، عالمان و ادیبان ایرانی در دوران غزنویان و سلجوقیان

بیشتر بدانیم

سلسله‌ها	کتاب‌های شعر فارسی	کتاب‌های نثر فارسی	کتاب‌های نثر عربی
غزنویان		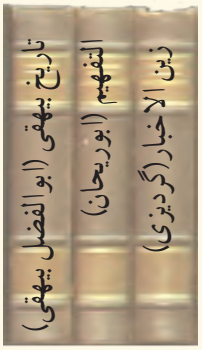	
سلجوقیان			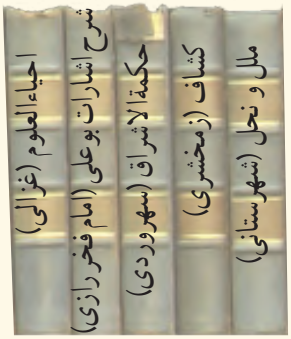

بیشتر بدانیم

واژه‌ها

خلافت فاطمی : یکی از سلسله‌های مسلمان است که از اواخر قرن سوم تا قرن ششم هجری بر بخش‌های وسیعی از شمال آفریقا، فلسطین، شام، مکه و مدینه، حکومت می‌کرد. شهر قاهره پایتخت این سلسله بود. خلفای فاطمی به عنوان پیشوایان شیعهٔ اسماعیلیه با خلفای عباسی دشمن بودند.

آسیای صغیر : آسیای صغیر یا آناتولی در قدیم به سرزمین مرتفعی گفته می‌شد که امروز بخش آسیایی کشور ترکیه را تشکیل می‌دهد.

مُقارن : هم دوره، هم‌زمان

پاپ : رهبر مسیحیان کاتولیک جهان، بالاترین مقام مذهبی در کلیسای واتیکان رم

مشروعیت : ریشهٔ این واژه به معنای شرعی بودن و مطابقت داشتن با دستورات دین است ولی به معنای قانونی بودن نیز به کار می رود.

تذهیب : در اصل به معنای طلاکاری و زراندود کردن است. به نقش‌هایی که برای زیباتر شدن کتاب‌های مذهبی، تاریخی، دیوان اشعار و قطعه‌های خط به کار برده می‌شود، می‌گویند.

به کار ببندیم

۱ــ به‌طور گروهی یکی از دو موضوع زیر را انتخاب و دربارهٔ آن اطلاعاتی جمع‌آوری کنید و یک روزنامهٔ دیواری درست کنید و در کلاس به نمایش بگذارید.

الف) معرفی یکی از آثار هنری دوره سلجوقیان در زمینهٔ معماری، خوشنویسی، فلزکاری و...

ب) معرفی یکی از شخصیت‌های علمی، ادبی، مذهبی و هنری قرن‌های پنجم تا هفتم هجری و آثار به جامانده از وی.

۲ــ در صورتی که به اینترنت دسترسی دارید، علاوه بر کتاب‌ها، مجلات و سایر منابع، از پایگاه‌های معتبر و دانشنامهٔ رشد (شبکهٔ ملی مدارس) استفاده کنید.

فصل ۸

عصر مغول و تیموری

قرن‌های هفتم تا نهم هجری، یکی از تلخ‌ترین و سخت‌ترین دوران تاریخی برای مردم ایران بود. در این دوره میهن عزیز ما چندین بار مورد یورش هولناک بیابان‌گردان مغول قرار گرفت. در نتیجهٔ این یورش‌ها، تلفات و صدمات شدیدی به ایران وارد آمد.

دیری نپایید که فرهنگ و تمدن ایرانی ــ اسلامی بر شمشیر مهاجمان غلبه کرد و با تدبیر بزرگان و دانشمندان ایران‌زمین، نه‌تنها مغولان از خشونت و ویرانگری دست کشیدند، بلکه خودشان به بازسازی ویرانی‌ها و ساختن شهرها همت گماشتند و سبب پدید آمدن آثار علمی و هنری ارزشمندی شدند.

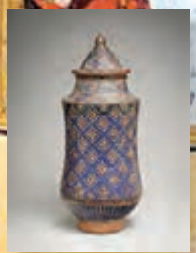

شما با آموختن این فصل و انجام فعّالیت‌های آن، پی می‌برید :

۱ــ عوامل و دلایل هجوم مغولان به ایران چه بود؟

۲ــ یورش‌های مغولان به ایران چه آثار و نتایجی داشت؟

۳ــ اجداد و نیاکان ما چگونه ویرانی‌های ناشی از هجوم چنگیز و تیمور را آباد کردند؟

۴ــ جانشینان تیمور چه خدماتی به فرهنگ، هنر و ادب ایران کردند؟

درس ۱۵

حملهٔ چنگیز و تیمور به ایران

مغولان چه کسانی بودند؟

مغولان، اقوام بیابانگردی بودند که در سرزمین مغولستان واقع در شمال چین و جنوب سیبری می‌زیستند. آب و هوای سرد و خشک منطقه، موجب شده بود که آنها شیوهٔ زندگی کوچ‌نشینی و دامداری را برگزینند. قبایل مغول تا پیش از چنگیزخان پراکنده بودند و حکومتی نداشتند. این قبایل به سبب افزایش جمعیت و کمبود مراتع ناگزیر بودند برای تأمین زندگی، به غارت یکدیگر و همسایگان روی آورند.

چنگیز رئیس یکی از قبایل مغول بود که قبیله‌های مغول را زیر فرمان خود درآورد و حکومتی نیرومند تشکیل داد و برای ادارهٔ آن کشور، مجموعه قوانینی را با عنوان **یاسای چنگیزی*** تدوین کرد و به اجرا گذاشت.

یکی از اصول مهم «یاسا» آن بود که کسانی که خود را تسلیم سپاه مغول می‌کردند، از قتل و غارت در امان بودند، اما آنان که مقاومت می‌کردند، باید قتل‌عام و غارت می‌شدند.

چنگیز در فنون رزمی مهارت کامل داشت و در حیله‌های جنگی استاد بود. وی، مردی بی‌رحم بود و سربازان، سرداران و حتی فرزندانش باید بدون چون و چرا فرمانش را اطاعت می‌کردند.

سرِ مجسمه «چنگیزخان» در «اولان‌باتور»، پایتخت مغولستان، هیچ تصویری از چنگیزخان در تاریخ ثبت نشده و این مجسمه تصور یک هنرمند از چگونگی ظاهر احتمالی اوست.

هجوم اقوام کوچ‌نشین به شهرها و سرزمین‌های آباد، در تاریخ بارها تکرار شده است. مغولان هم پس از آنکه متحد و قدرتمند شدند، به فکر حمله به سرزمین‌های آباد و تصاحب ثروت آنها افتادند. آنها نخست به چین حمله و شهر ثروتمند پِکَن را تسخیر و غارت کردند. مغولان سپس با فتح سرزمین‌هایی در غرب مغولستان، به مرزهای ایران نزدیک شدند.

هجوم مغولان به ایران

مغولان در زمان خوارَزْمْشاهیان به ایران هجوم آوردند. در زمان سلطان محمد خوارزمشاه وقتی اعضای یک کاروان تجاری مغول به یکی از شهرهای ایران آمده بودند، به دستور حاکم آن شهر به جرم جاسوسی دستگیر و کشته شدند. چنگیزخان این موضوع را بهانه قرار داد و با لشکری عظیم به ایران هجوم آورد (۶۱۶ ق). سلطان محمد به مقابله شتافت، اما در همان برخورد اول با سپاه مغول، چنان دچار بیم و هراس شد که فرار کرد.[۱] فرار او، روحیهٔ سپاهیان و مردم را ضعیف کرد. لشکریان مغول به چند گروه تقسیم شدند و به تعداد زیادی از شهرها و آبادی‌های ایران یورش بردند. هر جا که مقاومتی صورت می‌گرفت، ساکنان آنجا به طرز بیرحمانه‌ای قتل عام می‌شدند.

۱ــ سلطان محمد خوارزمشاه به جزیرهٔ آبسکون در دریای طبرستان (خزر) پناه برد و همان‌جا درگذشت.

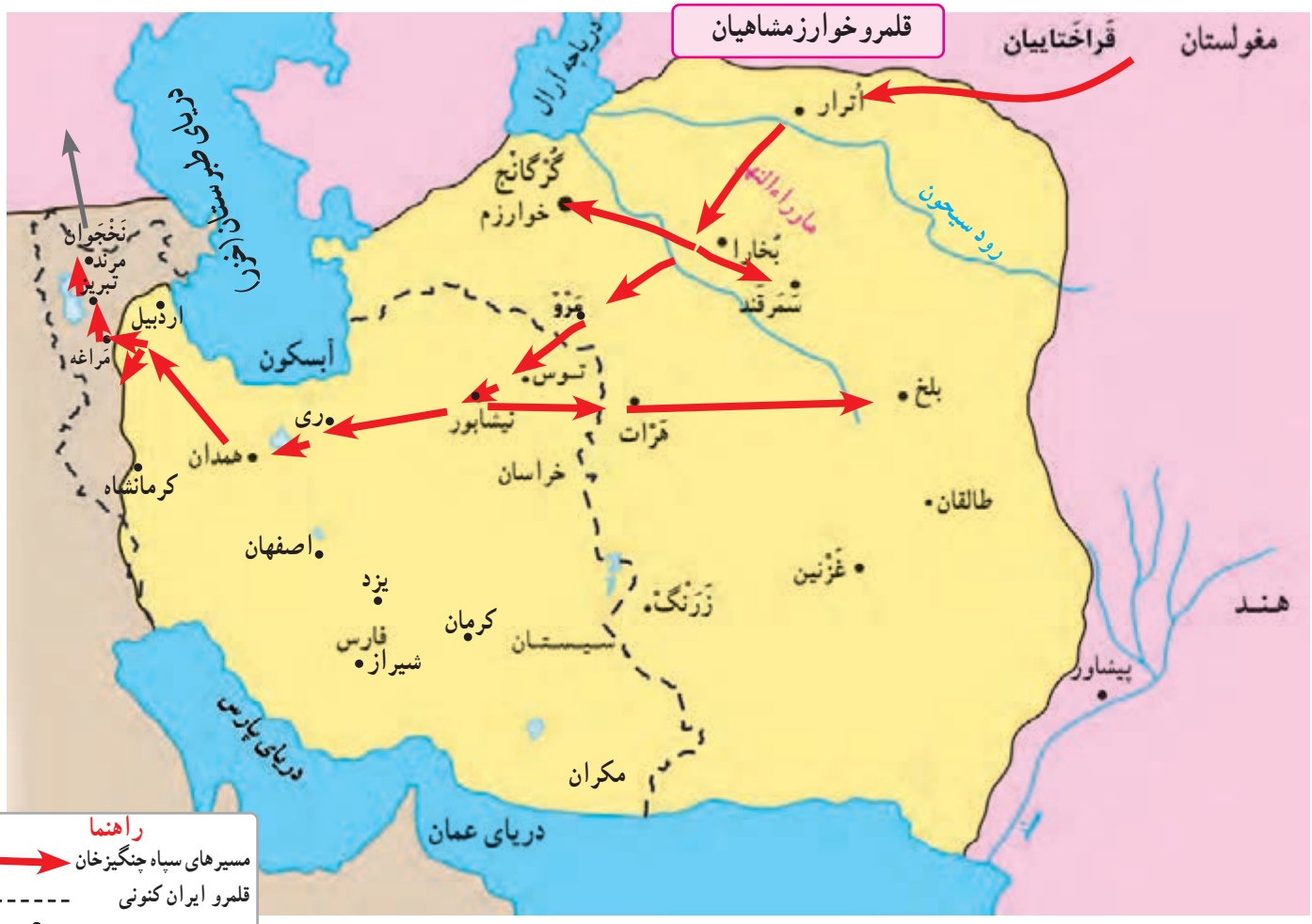

(۱)

بیشتر بدانیم

عطاملک جوینی در تاریخ جهانگشا، هجوم مغولان به شهر بخارا را از زبان یکی از اهالی آن شهر این‌گونه روایت می‌کند :

«آمدند و کندند و سوختند و کشتند و بردند و رفتند».

(۲)

بیشتر بدانیم

کمال‌الدین اصفهانی، شاعر ایرانی که به دست مغول‌ها کشته شد، حملهٔ مغولان را به شهر اصفهان، چنین به نظم کشیده بود :

دی بر سر مرده‌ای دو صد شیون بود امروز یکی نیست که بر صد گرید

فعّالیت

۱ــ آیا به نظر شما علّت هجوم مغولان به ایران فقط قتل اعضای کاروان تجاری آنها بود؟

۲ــ کاربرگهٔ شمارهٔ (۱۰) نمودار علت و معلول را در کلاس انجام دهید.

۳ــ از متون شمارهٔ (۱) و (۲) چه چیزی دربارهٔ حمله مغول‌ها استنباط می‌کنید؟

۴ــ به نقشه دقت کنید و بگویید کدام ولایات ایران مورد هجوم لشکریان چنگیزخان مغول قرار گرفتند.

سلطان جلال‌الدین، پسر و جانشین سلطان محمد خوارزمشاه، شهامتی از خود نشان داد و در یک جنگ بر مغولان پیروز شد، اما به دلیل اختلافات و درگیری‌های داخلی، کاری از پیش نبرد. در آن شرایط حساس، برخی از سرداران و حاکمان محلی و نیز خلیفهٔ عباسی نه تنها جلال‌الدین را یاری نکردند، بلکه با وی وارد جنگ شدند.

هجوم هولناک چنگیز، یکی از فجایع تاریخ ایران بود. بر اثر این هجوم، بسیاری از ایرانیان جان باختند و تعداد زیادی به اسارت درآمدند یا آواره شدند. ترس و وحشت سراسر ایران را فراگرفت و مردم دچار سرخوردگی شدند. از این‌رو، میل به گوشه‌گیری و دوری از اجتماع در جامعه، رواج یافت. سپاهیان چنگیز در جریان هجوم به ایران، شهرها و آبادی‌های زیادی را ویران کردند و آسیب فراوانی به مزارع کشاورزی و قنات‌ها وارد آوردند. مغولان همچنین مساجد، مدارس و کتابخانه‌ها را خراب کردند و کتاب‌ها را سوزاندند.

حکومت مغولان بر ایران

پس از مرگ چنگیز، حملات پراکندهٔ مغولان به ایران ادامه داشت، تا اینکه هُلاکوخان نوهٔ چنگیز، مأمور شد فتوحات مغول را در ایران و دیگر بخش‌های جهان اسلام، کامل کند. او، نخست اسماعیلیان ایران را از بین برد و قلعه‌های آنان را ویران کرد؛ سپس با تسخیر بغداد و کشتن خلیفه (۶۵۶ق)، خلافت عباسی را برانداخت.

هلاکوخان پس از نابودی خلافت عباسی، حکومت **ایلخانان** را تأسیس کرد. او به همراه فرزندان و نوادگانش، حدود هشتاد سال بر ایران فرمان راندند. در دوران فرمانروایی سلسلهٔ ایلخانان، ایران از نظر سیاسی یکپارچه و متحد شد و حکام و سرداران محلی تحت حاکمیت و سلطهٔ مغولان، قرار گرفتند. حکومت ایلخانان با سایر حکومت‌های مغولی در آسیا و دولت‌های اروپایی ارتباط برقرار کرد. اروپاییان هم پس از جنگ‌های صلیبی، بیش از گذشته علاقه‌مند بودند که با کشورهای مسلمان و آسیایی، رابطهٔ سیاسی و بازرگانی داشته باشند.

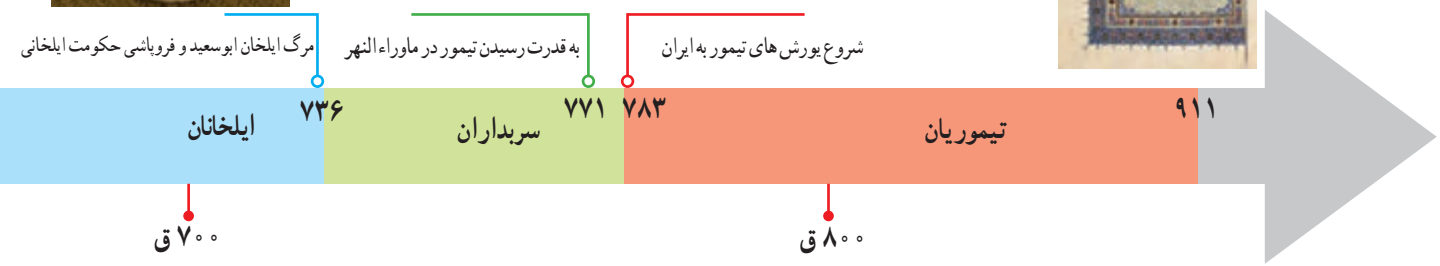

قلمرو ایلخانان

پس از مرگ آخرین ایلخان مغول (ابوسعید)، حکومت ایلخانان فرو پاشید. ایران بار دیگر گرفتار هرج و مرج، آشوب، جنگ و قتل و غارت‌های بی‌حساب شد؛ یکپارچگی و اتحاد سیاسی کشور ما از بین رفت و حاکمان محلی و سرداران مغول و غیرمغول، هر کدام بر بخشی از آن مسلط شدند و با یکدیگر به رقابت و ستیز برخاستند.

۶۰۰ ق — حملهٔ چنگیز به ایران — ۶۱۶ — مرگ چنگیزخان — ۶۲۴ — لشکرکشی هلاکوخان به ایران — ۶۵۱

قیام سربداران

صحنه‌ای از مجموعهٔ تلویزیونی سربداران

هم‌زمان با فروپاشی حکومت ایلخانان، بی‌عدالتی و ستمگری حاکمان محلی، خشم و نارضایتی مردم را برانگیخت و موجب بروز قیام‌های مردمی در گوشه و کنار ایران شد. یکی از مهم‌ترین این قیام‌ها، **قیام سَرْبِداران** بود که از روستای **باشْتین** در سبزوار آغاز شد. مردم سبزوار در آن زمان بر اثر تعلیمات شیخ **خلیفه** و شیخ **حسن جوری**، آمادهٔ مقابله با ظلم و ظالمان شده بودند.

ساکنان روستای باشتین که از زیاده‌خواهی و گستاخی مأموران حاکم مغولی خراسان به ستوه آمده بودند، به پا خاستند و مأموران مغول را مجازات کردند. آنان سپس با شعار «سر به دار می‌دهیم، تن به ذلّت نمی‌دهیم»، سپاه حاکم مغول را در آن ولایت شکست دادند. قیام به سرعت گسترش یافت و سربداران پس از تصرف شهر سبزوار، حکومت خود را تأسیس کردند. آنان با پیروزی بر سرداران و حاکمان مغول در خراسان، قلمرو خود را به مناطق همجوار گسترش دادند. حکومت سربداران، پشتیبان مذهب شیعه بود. این حکومت محلّی پس از یورش تیمور به ایران از بین رفت.

هجوم تیمور به ایران

در اواخر قرن هشتم هجری، بار دیگر سرزمین ما با یورش‌های وحشتناک اقوام بیابان‌گرد، از سمت شمال‌شرق روبه‌رو شد. این یورش‌ها را شخصی به نام تیمور، فرماندهی می‌کرد.

تیمور گورکانی* یکی از فاتحان مشهور در تاریخ است که بخش وسیعی از آسیا را فتح کرد و امپراتوری تیموری را بنیان گذاشت. او خود را از خاندان چنگیز می‌دانست. تیمور در بی‌رحمی و خونریزی دست کمی از چنگیزخان مغول نداشت.

او به هنر، علاقه نشان می‌داد و هر شهر و ولایتی را که می‌گشود، هنرمندان و صنعتگرانش را به پایتخت خود سمرقند (امروزی) می‌فرستاد. تیمور حرص و طمع بسیاری به کشورگشایی داشت و در اندیشهٔ فتح چین بود که مرگ، امانش نداد.

مقبره تیمور گورکانی در سمرقند ـ عکاس : صادق میری

تیمور پس از آنکه بر ماوراءالنهر تسلط یافت، با سوء استفاده از اوضاع پریشان و آشفتهٔ ایران که بر هر گوشهٔ آن خانی و سرداری حکومت می‌کرد، چندین مرتبه به کشور ما یورش آورد. یورش‌های تیمور نیز همچون هجوم چنگیز، آسیب و صدمات فراوانی به مردم ایران وارد کرد. در جریان این یورش‌ها، عدهٔ زیادی کشته شدند و اموال و دارایی مردم غارت گردید. تیمور،

امپراتوری پهناوری را بنیان گذاشت که از مرزهای چین تا شام گسترش یافته بود. پس از مرگ وی، فرزندان و نوادگانش هر کدام به بخشی از امپراتوری او مسلط شدند و با یکدیگر به دشمنی و ستیز پرداختند.

شاهرخ پسر تیمور، بر رقیبان خود برتری یافت و موفق شد بخش وسیعی از ایران را تحت تسلط خود درآورد. حکومت تیموریان سرانجام با ظهور حکومت صفویان در ایران از میان رفت.

قلمرو تیموریان

فعّالیت

۵ــ به‌نظر شما آیا انسان‌ها در هنگام جنگ نیز باید حقوق دیگران را رعایت کنند؟ چگونه؟ آیا آنها اجازه دارند به غیرنظامیان و آثار فرهنگی و بناهای تاریخی یک کشور صدمه بزنند؟ گفت‌وگو کنید.

درس ۱۶

پیروزی فرهنگ بر شمشیر

نیاکان ما چگونه بر روی ویرانه‌ها، شهرهای آباد ساختند؟

بزرگان ایرانی در دربار مغول‌ها : پس از هجوم مغولان به ایران، دانشمندان و بزرگان ایرانی با به جان خریدن خطرهای زیاد به مغولان نزدیک شدند. آنها می‌کوشیدند که خوی خشن و ویرانگر بیابانگردان مغول را مهار کنند و مانع خونریزی بیشتر شوند. بزرگان ایرانی همچنین تلاش می‌کردند که مغولان را با فرهنگ و تمدن ایرانی ـ اسلامی آشنا کنند و راه و رسم کشورداری را به آنان بیاموزند.

خواجه نَصیرالدین توسی یکی از برجسته‌ترین عالمان دینی و فقیه بزرگ شیعی ایرانی بود که به عنوان مشاور هلاکوخان احترام بسیار یافت. او در جریان لشکرکشی هلاکو، تلاش زیادی برای حفظ جان مردم و کاهش قتل و غارت‌های مغولان کرد.

یکی از کارهای ارزشمند خواجه نصیر، تشویق هلاکو به ساختن **رَصَدخانهٔ* مَراغه** بود. این رصدخانه به همت خواجه، تبدیل به یک مرکز علمی و تحقیقاتی عظیم شد که منجمان و دانشمندان زیادی در آن فعّالیت می‌کردند. رصدخانهٔ مراغه به وسایل اخترشناسی و کتابخانهٔ بزرگی، مجهز بود.

خواجه نصیرالدین توسی و دانشمندان دیگر هنگام کار در رصدخانهٔ مراغه

بیشتر بدانیم

خواجه نصیرالدین توسی با علوم مختلف آشنایی داشت و در تقویت مذهب شیعه کوشش فراوان کرد. کتاب **اخلاق ناصری** از جمله آثار معروف این دانشمند بزرگ است. روز پنجم اسفند در تقویم کشور ما به عنوان روز بزرگداشت خواجه نصیر و روز «مهندسی» نام‌گذاری شده است.

بیشتر بدانیم

برادران جوینی

دو برادر به نام‌های عطاملک و شمس‌الدین محمد از خاندان جُوینی در دوران مغول‌ها برای اصلاح امور ایران، کوشش بسیار کردند. وقتی هلاکو به قلعه‌های اسماعیلیان حمله کرد، عطاملک جوینی مانع نابودی کتابخانهٔ قلعه الموت شد و وقتی هلاکو حکومت عراق را به او داد، برای عمران و آبادی و بازسازی ویرانی‌ها، تلاش زیادی کرد. شمس‌الدین محمد جوینی هم که وزیر اعظم [هلاکوخان، اباقا و تگودار] بود، کوشش‌های زیادی برای آبادکردن شهرها و حمایت از شاعران و دانشمندان انجام داد.

نشستن منگوقاآن بر تخت، برگه‌ای از «تاریخ جهانگشای جوینی» ــ کتابخانهٔ ملی فرانسه

* یکی دیگر از سیاستمداران و دانشمندان نامدار ایرانی در دورهٔ مغول، **خواجه‌رَشیدُالدین فَضْل‌اللّه همدانی** بود که خدمات فرهنگی و اجتماعی فراوانی انجام داد. او به عنوان پزشک به دربار ایلخانان راه یافت و علاقهٔ بسیاری به عمران و آبادی و انجام کارهای خیریه داشت.

یک نمونهٔ بسیار مهم آن بنای **رَبْع رشیدی** در تبریز بود که شامل مؤسسات مختلف مانند مسجد، مدرسه، بیمارستان، خانقاه و کتابخانه می‌شد. خواجه این بنای عظیم را که تعداد زیادی از عالمان و پزشکان در آن اشتغال داشتند، وقف کرد. رشیدالدین چندین کتاب در رشته‌های مختلف علمی نوشت که معروف‌ترین آنها **جامِع‌التَواریخ رَشیدی** است. این وزیر دانشمند نیز به دستور ایلخان مغول به قتل رسید.

بازسازی گرافیکی ربع رشیدی؛ مرکز علمی تبریز ــ مأخذ : هفت رخ فرّخ ایران

خواجه رشیدالدین فضل‌اللّه شهرکی در تبریز جهت انجام امور علمی احداث کرد که به آن «رَبع رشیدی» می‌گفتند. او در نامه‌ای خطاب به پسرش نوشته است : «در اینجا ما ۲۴ کاروانسرا، ۱۵۰۰ مغازه، ۳۰۰۰۰ خانه، چندین حمام، چند باغ دلگشا، چندین آسیاب و کارخانه نساجی و کاغذسازی داریم و مواجب روزانه، حق بازنشستگی، هزینه خرید لباس سالانه و پول خرید صابون و شیرینی برای همه دانشمندان اختصاص داده‌ایم.»

مسلمان شدن ایلخانان: مغولان هنگامی که به ایران هجوم آوردند دین واحدی نداشتند؛ عده‌ای از آنها هنوز به آیین گذشتگان خود اعتقاد داشتند و گروه دیگری پیرو آیین بودایی* و دین مسیحیت بودند. در دوران ایلخانان، مُبَلِغان* بودایی و مسیحی کوشش زیادی برای ترویج و گسترش آیین خود در ایران کردند، اما موفقیت چندانی کسب نکردند؛ زیرا مردم ایران اعتقاد محکمی به اسلام داشتند. سرانجام بر اثر کوشش عالمان و وزیران ایرانی، ایلخانان به دین اسلام درآمدند و مسلمان شدند.

تابلوی نقاشی غازان خان هنگام تلاوت قرآن

توجه ایلخانان به معماری و هنر

بر اثر تلاش‌های بزرگان و عالمان ایرانی، سرانجام پس از چند دهه ایلخانان مغول به فرهنگ و تمدن ایران، علاقه‌مند شدند و برای عمران و آبادانی تلاش کردند.

* غازان‌خان به تشویق و راهنمایی وزیر خود، خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی، اقدام به اصلاح امور اداری، مالی و قضایی کرد. این ایلخان، همچنین برای عمران و آبادانی تبریز بسیار کوشید. به روزگار او، شَنْب (گنبد) غازان در تبریز با دوازده بنای مهم مانند بیمارستان، مسجد، کاخ، مدرسه، کتابخانه و... بر پا شد. هم‌زمان در بسیاری از شهرها مسجدی بزرگ و در کنار آن گرمابه‌ای برای تأمین هزینهٔ نگاهداری مسجد ساختند.

* سلطان محمد خدابنده (اولجایتو) جانشین غازان‌خان نیز علاقه‌مند به عمران و آبادانی بود. او به پیشنهاد وزیرش خواجه‌رشیدالدین فضل‌اللّه، پایتخت را به سلطانیه منتقل کرد و موجب آبادی آنجا شد. اولجایتو در آن شهر آرامگاهی برای خود بنا کرد که به **گنبد سلطانیه** معروف است و یکی از شاهکارهای معماری در جهان اسلام به شمار می‌آید.

* در دوران ابوسعید آخرین ایلخان مغول نیز بناهای باشکوهی ساخته شد. این بناها از نظر عظمت و بلندی گنبدها و ایوان‌ها کم‌نظیر هستند. گچ‌بری و کاشی‌کاری‌های زیبا و اعجاب‌انگیز بناهای مذکور، حکایت از ذوق و نبوغ معماران ایرانی در آن زمان دارد.

گنبد سلطانیه، استان زنجان، این گنبد عظیم در سال ۱۳۸۴ش، در فهرست جهانی یونِسکو ثبت شده است.

مسجد جامع ورامین، بنا شده در زمان ایلخان ابوسعید

فعّالیت

۱ــ به تصویر گنبد سلطانیه و مسجد جامع ورامین دقت کنید. شباهت‌های آنها چیست؟ از کدام فنون معماری و هنرها، به منظور ساختن و زیباسازی آنها استفاده شده است؟

کاشی زرّین‌فام موسوم به «محراب در بهشت» که برای تزیین محرابِ امامزاده‌ای در قم ساختند و آیاتی با خطوط کوفی و نَسخ و ثُلث نمازگزاران را به عبادت دعوت می‌کند. برای زرّین‌فام ساختن یک سفال، لایه‌هایی از فلز را بر لعاب از پیش پخته شده می‌نشاندند و بدین‌ترتیب وجود ذرات نقره و مس در لعاب، طیف‌هایی از رنگ طلایی ایجاد می‌کرد که روی سطح سفالی برجای می‌ماند ــ موزه ملی ایران، تهران

اژدهایی که به‌صورت برجسته بر روی کاشی نقش شده، درحالی که سر خود را برگردانده و به پشت سر خود خیره شده و دمش را بالا گرفته است. ایلخانان که تحت تأثیر فرهنگ چین بودند، برخی از تصاویر رایج در چین مانند اژدها را در تزیینات معماری به‌کار بردند. این کاشی را در مجموعه «تخت سلیمان» (استان آذربایجان غربی) یافته‌اند ــ موزه ملی ایران، تهران

علاقه‌مندی جانشینان تیمور به معماری و هنر

در زمان جانشینان تیمور نیز هنر و ادبیات و معماری رشد چشمگیری یافت. شاهرخ پسر تیمور که تحت‌تأثیر فرهنگ و تمدن ایران قرار داشت، راه پدر را در جنگ و خونریزی ادامه نداد. در زمان او هرات به پایتختی تیموریان انتخاب و به یکی از بزرگ‌ترین و باشکوه‌ترین شهرهای ایران تبدیل شد. به سبب توجه و علاقهٔ شاهرخ به ادب و هنر، تعداد زیادی از شاعران، هنرمندان و معماران نامدار به این شهر آمدند. همچنین مدارس و کتابخانه‌های متعددی به فرمان او در هرات ساخته شد و جویندگان علم و دانش را از گوشه و کنار ایران به خود جذب کرد.

گوهرشاد، همسر شاهرخ از زنان نیکوکار بود که به عمران و آبادی توجه داشت. او بناهای متعددی در هرات و مشهد ساخت که مسجد گوهرشاد در جوار حرم حضرت امام رضا علیه‌السلام یکی از آنهاست.

مسجد گوهرشاد، مشهد

پسران شاهرخ نیز به علم و ادب و هنر علاقه و توجه بسیار داشتند و به پیشرفت زبان و ادب فارسی خدمت شایانی کردند.

برگه‌ای از شاهنامه بایسنقری، این اثر در فهرست جهانی یونسکو ثبت شده است ــ مجموعهٔ کاخ گلستان

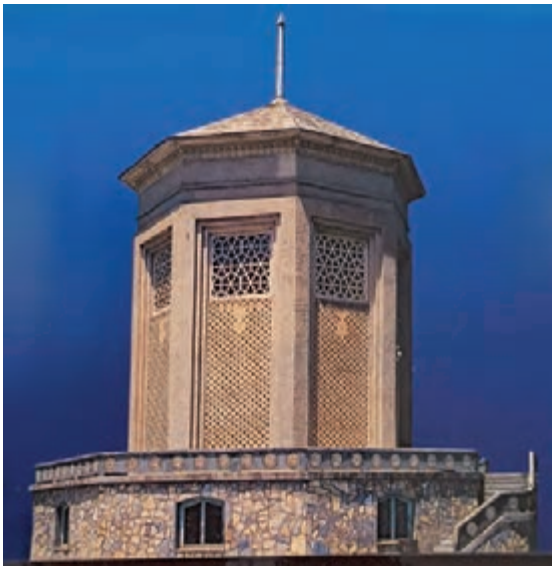

رصدخانه سمرقند پس از بازسازی ــ ازبکستان

در دورهٔ تیموریان، هنر نگارگری (نقاشی) و خوشنویسی شکوفا شد و نگارگران و نقاشان آن زمان آثار هنری ارزشمندی از خود به جای گذاشتند. شاهنامهٔ بایسُنقُری یکی از نفیس‌ترین نسخه‌های کهن شاهنامه است که به سفارش بایسُنقُر میرزا، شاهزادهٔ تیموری نگارگری و تذهیب شد. این اثر از نظر کتاب‌آرایی و ارزش هنری، اهمیت فراوانی دارد.

برخی سرداران حکومت تیموری نیز به عمران و آبادانی توجه و علاقه داشتند.

امیرجلال‌الدین جَخْماق که از جانب شاهرخ بر یزد حکومت می‌کرد با همکاری همسر خود فاطمه‌خاتون، مجموعه‌ای از بناهای باشکوه را در آن شهر ساخت. این مجموعه شامل تکیه، میدان، بازار، کاروانسرا، حمام، آب‌انبار، خانقاه* و مسجد است.

نقاشی کاخ خُوَرْنَقْ، اثر کمال‌الدین بهزاد، نقاش مشهور ایرانی در دوران تیموری و صفوی

بخشی از گنجینهٔ ادبیات فارسی دوره‌های مغول، ایلخانان و تیموریان

بیشتر بدانیم

دوره مغول و ایلخانان

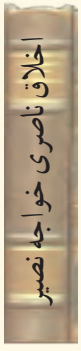

در دوران مغول و تیموریان تاریخ نویسی بیش از سایر دوره‌ها رواج یافت.

دوره تیموریان

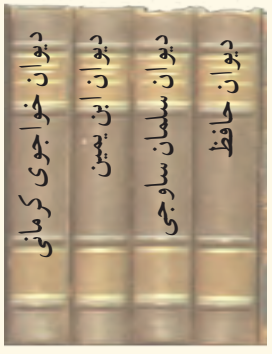

فعّالیت

۲ــ چرا عنوان این درس پیروزی فرهنگ بر شمشیر انتخاب شده است؟ توضیح دهید.

۳ــ کاربرگهٔ شمارهٔ (۱۱) بررسی آثار عصر ایلخانی و تیموری را انجام دهید.

۴ــ چرا کشور ایران با وجود آن همه هجوم‌های وحشیانهٔ مغول‌ها و تیموریان پا برجا ماند؟

بیشتر بدانیم

واژه‌ها

یاسا : واژهٔ مغولی به معنای رسم، قاعده و قانون است. «یاسا رسانیدن» به معنای مجازات کردن و کشتن بوده است.

ایلخان : خان و فرمانروای ایل؛ عنوان سلاطین مغول در ایران.

گورکان : لقب تیمور مؤسس سلسلهٔ تیموریان؛ گورکان به مغولی به معنای داماد است؛ به سبب آنکه تیمور با دختر یکی از شاهان ماوراءالنهر از نسل چنگیزخان ازدواج کرده بود به گورکان معروف شد.

رصدخانه : رصدخانه یا رصدگاه به مکانی گفته می‌شود که در آن، حرکات و احوال سیارگان و ستارگان را مشخص و معین می‌کنند.

بودایی : پیرو آیین بودا. این آیین در هند به وجود آمده و امروزه مذهب بیشتر مردم کشورهای شرق آسیا مانند چین، کره، تایلند و ... است.

مُبلِّغ : رسانندهٔ پیام، کسی که دینی را تبلیغ می‌کند.

مُنَجّم : ستاره‌شناس

خانقاه : مکانی که صوفیان (درویشان) در آنجا مراسم مذهبی خاص خود را انجام می‌دهند.

به کاربندیم

یکی از فعّالیت‌های زیر را انتخاب کنید و انجام دهید.

۱ــ به‌طور گروهی دربارهٔ یکی از آثار هنری، معماری، ادبی و... که در این فصل به آن اشاره شد (برای مثال مسجد گوهرشاد، گنبد سلطانیه، رصدخانه سمرقند و...) تحقیق کنید و سپس اطلاعات و تصاویر مربوط به آن را به‌صورت روزنامه دیواری نمایش دهید.

۲ــ در صورتی که به نقاشی علاقه‌مندید یکی از بناهای تاریخی مربوط به دوره ایلخانی یا تیموری را نقاشی کنید.

فصل ۹

آسیا، پهناورترین قارّه

قارّه‌ها خشکی‌های بزرگ و یکپارچه‌ای هستند که توسط دریاها از هم جدا می‌شوند. برمبنای یک تقسیم‌بندی قاره‌های جهان به ۷ قاره تقسیم شده است :

۱ــ آسیا؛ ۲ــ افریقا؛ ۳ــ اروپا؛ ۴ــ آمریکای‌شمالی؛ ۵ــ آمریکای‌جنوبی؛ ۶ــ اقیانوسیه؛ ۷ــ قطب جنوب.

از میان این قاره‌ها، یک قاره یعنی قطب جنوب به سبب سرما و یخبندان شدید، مسکونی نیست و تنها محققان، کاوشگران و گردشگران را به خود جذب می‌کند.

آسیا وسیع‌ترین و پرجمعیت‌ترین قارهٔ جهان است. از هفت میلیارد نفر جمعیت کرهٔ زمین بیش از چهار میلیارد نفر در آسیا زندگی می‌کنند. در این قاره تنوع زیادی از ادیان، فرهنگ‌ها، زبان‌ها و اقوام دیده می‌شود. بلندترین کوه‌های جهان، پهناورترین جلگه‌ها و پرجمعیت‌ترین کشورهای دنیا در این قاره، قرار گرفته است. کشور ما ایران هم یکی از کشورهای آسیا است.

بیایید با قاره‌ای که در آن زندگی می‌کنیم، بیشتر آشنا شویم.

شما با آموختن این فصل و انجام فعّالیت‌های آن، پی می‌برید :

۱ــ مهم‌ترین اَشکال ناهمواری‌ها در آسیا کدام‌اند؟

۲ــ آسیا از نظر وسعت، موقعیت و جمعیت، چه تفاوتی با سایر قاره‌ها دارد؟

۳ــ ویژگی‌های انسانی و اقتصادی قاره آسیا کدام‌اند؟

۴ــ چگونه از اطلس برای مطالعهٔ قاره‌ها و کشورها استفاده می‌کنیم؟

درس ۱۷

ویژگی‌های طبیعی آسیا

موقعیت و وسعت

به نقشهٔ روبه‌رو توجه کنید. قارهٔ پهناور آسیا از قطب شمال تا جنوب مدار اِستِوا امتداد یافته است و بخش اعظم آن در نیمکرهٔ شمالی قرار دارد.

آیا می‌توانید بگویید قارهٔ آسیا از سه طرف به کدام اقیانوس‌ها محدود می‌شود؟ روی نقشه نام اقیانوس‌ها را بنویسید.

در بین قاره‌های جهان، تنها دو قاره آسیا و اروپا به هم چسبیده‌اند به همین دلیل، بعضی از جغرافیدانان این دو قاره را یک قاره دانسته و آن را «اوراسیا» نامیده‌اند و رشته کوه اورال را مرز بین دو قاره آسیا و اروپا درنظر گرفته‌اند. روی نقشه، این رشته کوه را نشان دهید.

آسیا وسیع‌ترین قارهٔ جهان است. به نمودار مقایسهٔ وسعت این قاره با سایر قاره‌ها توجه کنید.

یک کرهٔ جغرافیایی را به کلاس بیاورید و روی آن تنگه بِرینگ را پیدا کنید. همان‌طور که می‌بینید قارهٔ آسیا از طریق تنگه برینگ از آمریکای شمالی و از طریق کانال* سوئز از قارهٔ افریقا جدا می‌شود.

فعّالیت

۱ــ با توجه به نمودار، وسعت قاره‌ها را با یکدیگر مقایسه کنید.

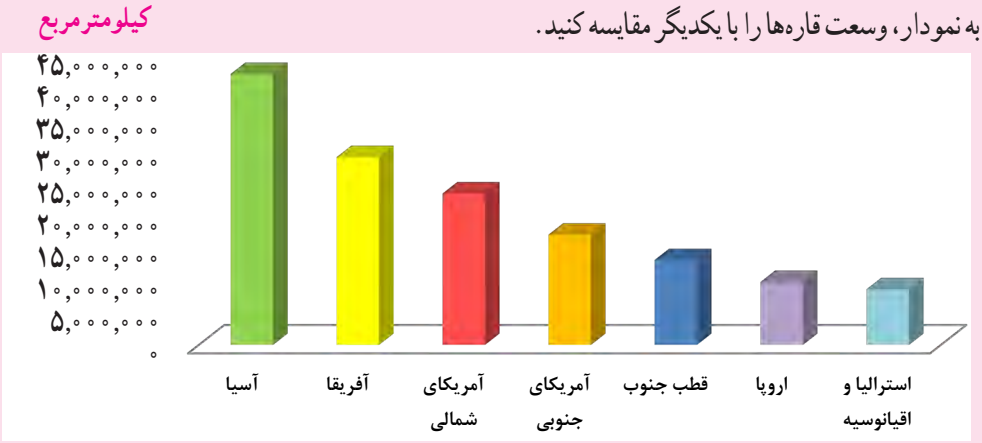

مقایسه وسعت قاره‌های جهان

ناهمواری‌ها (اَشکال زمین)

به نقشه ناهمواری‌های آسیا توجه کنید. در قارهٔ آسیا می‌توان سه نوع از ناهمواری‌ها را مشاهده کرد :

۱ــ فلات* های بلند و کوه‌های مرتفع ۲ــ سرزمین‌های پست ۳ــ مجمع‌الجزایر آتشفشانی

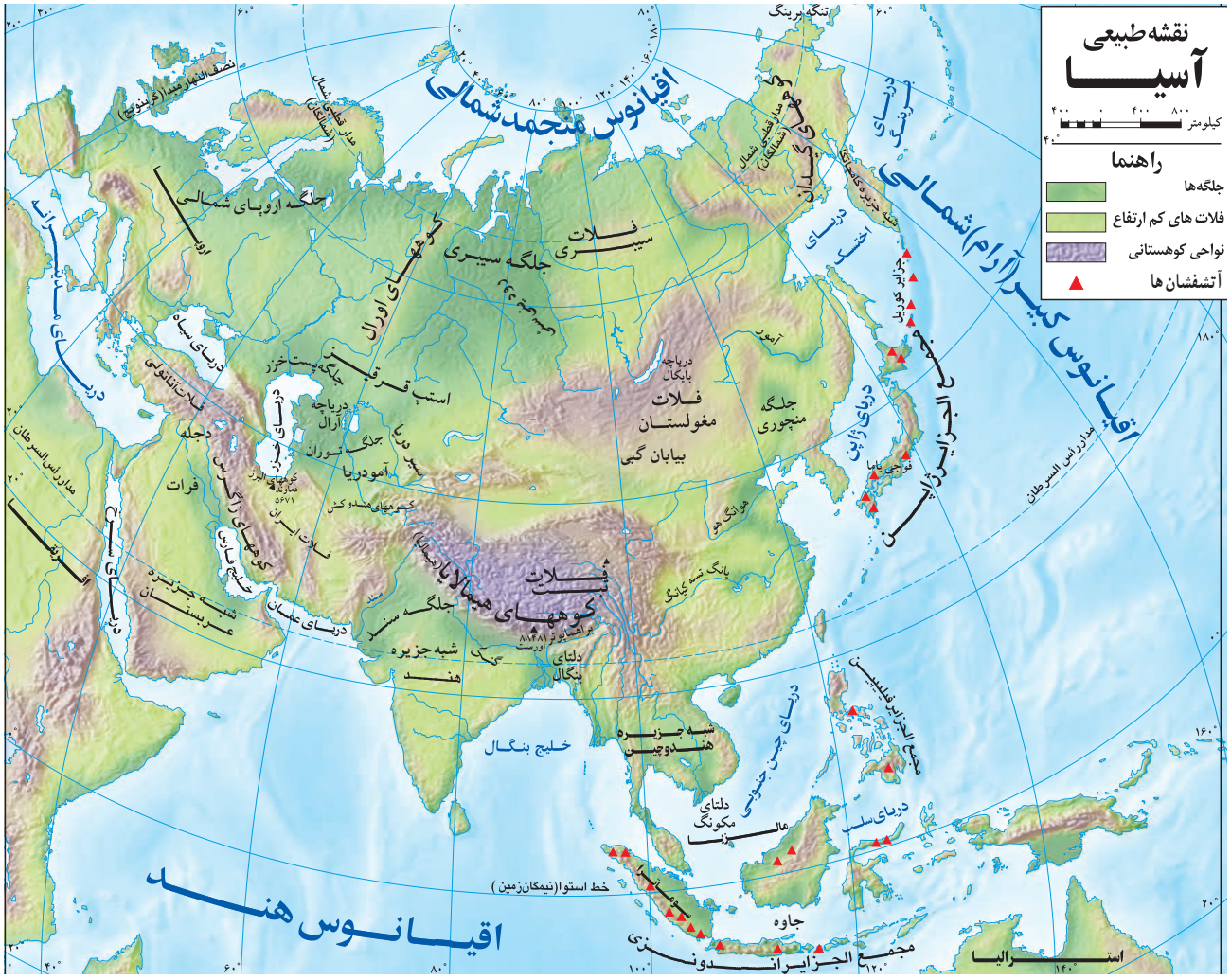

۱ــ فلات‌های بلند و کوه‌های مرتفع : در آسیا فلات‌های بلندی چون آناتولی، ایران، تبت و مغولستان وجود دارند. این فلات‌ها را که از غرب به شرق آسیا کشیده شده‌اند، روی نقشه نشان دهید.

در حاشیه این فلات‌ها، رشته‌کوه‌های مرتفعی قرار دارند. چند رشته‌کوه بلند آسیا را نام ببرید. قلّهٔ اِورِست (۸۸۴۸ متر) در رشته‌کوه هیمالیا، بلندترین قلّهٔ جهان است و به آن بام دنیا لقب داده‌اند.

رشته کوه هیمالیا

صعود به اورست از سخت‌ترین اهداف برای کوهنوردان است.
تا کنون تعدادی از زنان و مردان ایرانی توانسته‌اند به این قلّه صعود کنند.

۲ــ سرزمین‌های پست : در آسیا رودهای پرآب، جلگه‌های پهناوری به وجود آورده‌اند. مانند جلگهٔ بزرگ سیبری، جلگهٔ گَنْگْ و سِند و جلگهٔ چین.

روی نقشه به جلگهٔ سیبری در شمال آسیا توجه کنید. این جلگه از آبرفت کدام رود پدید آمده است؟

در شمال شبه‌جزیرهٔ هند نیز جلگهٔ پهناور و حاصلخیز «سِند و گَنْگْ» وجود دارد و نام این جلگه از دو رود به همین نام گرفته شده است. رودهای گَنْگْ و سِند از رشته‌کوه‌های هیمالیا سرچشمه می‌گیرند. این جلگهٔ پهناور شمال هند، بخش وسیعی از کشور پاکستان و بنگلادش را دربر می‌گیرد.

گاهی رودها، آبرفت‌ها را در مَصَب* خود انباشته می‌کنند و از انباشته شدن آبرفت‌ها در مصب رودها، سرزمین‌های مثلث شکلی به وجود می‌آید که به آنها دِلْتا (Δ) می‌گویند. با انباشته شدن دائمی آبرفت‌ها، دلتاها پیوسته توسعه می‌یابند و در آب دریا پیش می‌روند.

به‌طور کلی دلتاها زمین‌های مناسبی برای کشاورزی بوده و جمعیت انبوهی را در خود جای داده‌اند. با این حال ساکنان این دلتاها همواره در معرض خطراتی چون طوفان‌های دریایی، طغیان رود و سیلاب هستند.

اکنون دوباره به نقشه دقت کنید. دلتای بَنگال از آبرفت کدام رودها پدید آمده است؟

این دلتا قسمت اعظم خاک کدام کشور را تشکیل می‌دهد؟

برنج، چای و کنف از محصولات عمده‌ای است که در زمین‌های حاصلخیز دلتای بنگلادش کشت می‌شود.

● یکی دیگر از جلگه‌های پهناور آسیا، جلگه بزرگ چین در شرق آسیا است. این جلگه از آبرفت رود «یانگ تِسِه کیانگ» پدید آمده است.

بیشتر بدانیم

رود یانگ تِسِه کیانگ، طویل‌ترین رود آسیا است. این رود که بیش از ۶۰۰۰ کیلومتر (یعنی سه برابر فاصلهٔ ارومیه تا زاهدان) طول دارد از کوه‌های غرب چین سرچشمه می‌گیرد و از استان‌ها و شهرهای مختلف آن عبور می‌کند.

بر روی این رود، عظیم‌ترین سد جهان به نام سدّ «سه درّه» ساخته شده است که از نظر میزان تولید برق در جهان بی‌نظیر است. علاوه بر آن ذخیره‌سازی آب، مهار[1] (کنترل) سیلاب‌ها و جلب گردشگران از دیگر اهداف ساختن این سد است.

گردشگران سوار بر قایق بر روی رودخانه یانگ تسه کیانگ به دیدن سدّ سه‌دره می‌روند.

سد سه دره بر روی رود یانگ تسه کیانگ

۱ــ مصوب فرهنگستان

۳ــ مجمع‌الجزایر آتشفشانی : در بخش‌هایی از شرق و جنوب شرقی آسیا به‌ویژه در کناره‌های اقیانوس آرام، مجمع‌الجزایری سر از آب بیرون آورده‌اند. مجمع‌الجزایر ژاپن، فیلیپین و اندونزی را روی نقشه پیدا و مشاهده کنید.

از آنجایی که این بخش از قارهٔ آسیا از ناهمواری‌های جوان* است، کوه‌های آتشفشانی زیادی در آنها مشاهده می‌شود. همچنین در این مناطق، زمین‌لرزه‌های بسیاری رخ می‌دهد. بنابراین کشورهایی که در این منطقه واقع شده‌اند، همواره در معرض بلایای طبیعی* چون زمین‌لرزه، سونامی* و فعال شدن کوه‌های آتشفشانی هستند.

قلّهٔ آتشفشانی فوجی یاما در ژاپن از فضا

فعّالیت

۲ــ کاربرگهٔ شمارهٔ (۱۲) نقشهٔ قارهٔ آسیا را در کلاس کامل کنید.

۳ــ تحقیق کنید کشور فیلیپین از چند جزیره تشکیل شده است.

فعّال شدن کوه آتشفشان سینا بونگ در جزیرهٔ سوماترا در غرب اندونزی در سال ۱۳۹۲ هجری شمسی که در آن فوران گدازه‌ها موجب شده است، صدها نفر از ساکنان روستاها، منطقه را تخلیه کنند و آواره شوند.

زمین‌لرزه و سونامی توهوکو در ژاپن در سال ۱۳۹۰ هجری شمسی که از مخرب‌ترین زلزله‌ها در تاریخ ژاپن بود و تلفات و خسارات زیادی برجای گذاشت.

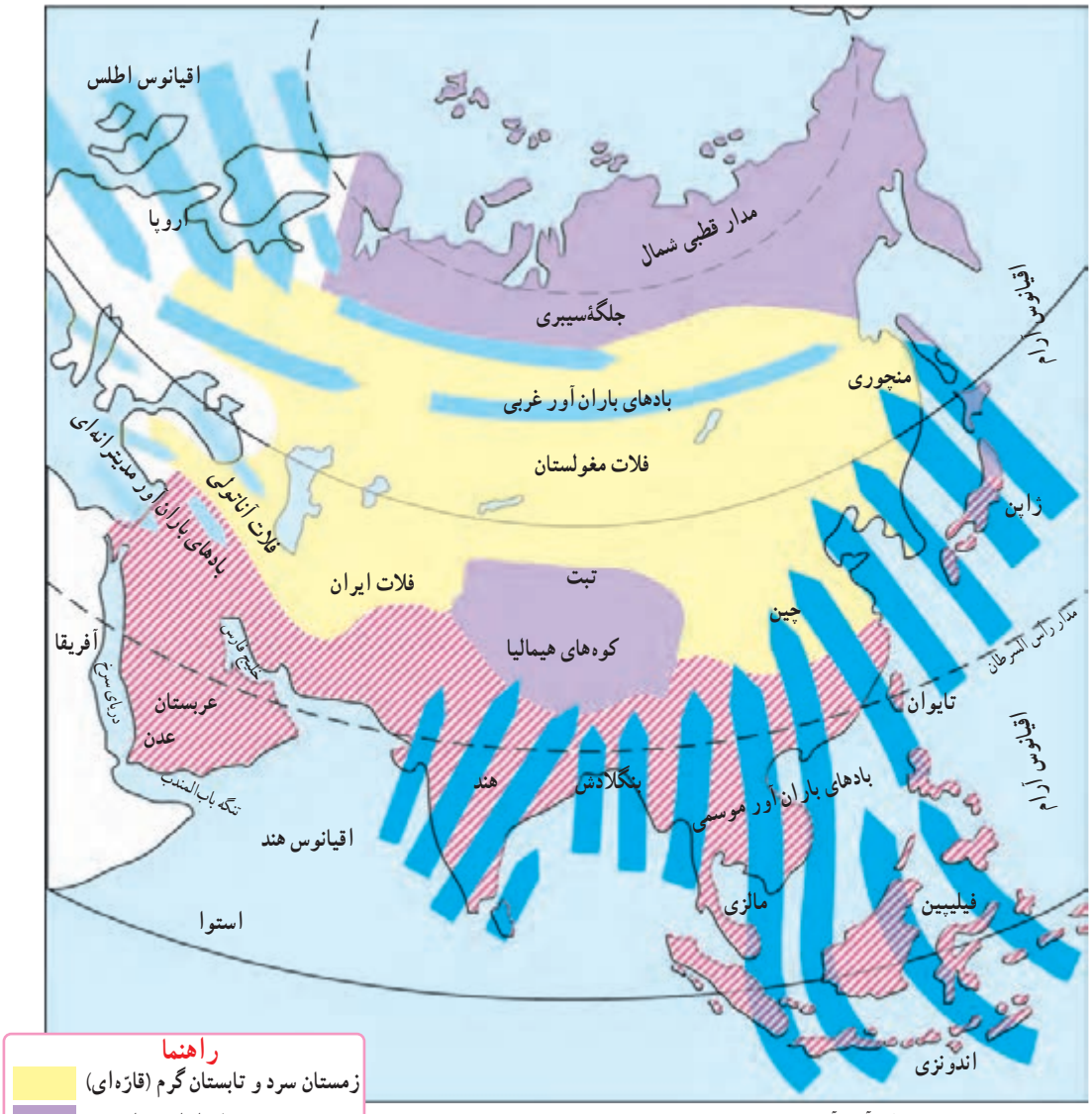

نقشه دما و بادهای باران آور آسیا

آب و هوا

همان‌طور که روی نقشه مشاهده می‌کنید، آسیا قاره‌ای پهناور است که از قطب شمال تا مدار اِستِوا امتداد یافته است و بخش‌های مختلف این قاره دما و بارش متفاوت دارند.

دما

- در سرزمین‌های مجاور قطب شمال در سیبری، هوا در تمام روزهای سال سرد و دارای یخبندان‌های طولانی است.
- بخش‌های داخلی و مرکزی آسیا، آب و هوای قاره‌ای یا برّی دارند. در این نوع آب و هوا، زمستان‌ها بسیار سرد و تابستان‌ها بسیار گرم و خشک است.
- سرزمین‌های مجاور دریاها از دریای سرخ تا جزیره تایوان در شرق چین، آب و هوای گرم دارند.

بارش

به‌طور کلی از نظر بارش، آسیا را می‌توان به دو بخش تقسیم نمود :

الف) آسیای مرطوب (سبز) : سرزمین‌های مشرق، جنوب و جنوب شرقی آسیا که در معرض بادهای موسمی (مُونسُون) قرار دارند آسیای سبز را تشکیل می‌دهند. این بادها که در اواخر بهار و فصل تابستان از اقیانوس‌ها به سمت خشکی می‌وزند، موجب ریزش باران فراوان در این ناحیه می‌شوند. زندگی روستایی و کشاورزی به ریزش این باران‌ها بستگی دارد و در صورت بارش کم یا نامنظم، کشاورزان خسارت می‌بینند. البته ریزش‌های شدید باران‌های موسمی نیز گاهی موجب طغیان رودخانه‌ها و بروز سیل در این منطقه می‌شوند.

کشاورزی در آسیا تحت تأثیر بادهای موسمی است.

سیل در بنگلادش

ب) آسیای خشک : سرزمین‌های غربی و جنوب غربی آسیا شامل عربستان، داخل فلات آناتولی و فلات ایران و همچنین آسیای مرکزی به‌ویژه بیابان گُبی از نواحی خشک آسیا محسوب می‌شوند.

بیابان گُبی

فعّالیت

با توجه به نقشهٔ آب و هوا در صفحهٔ قبل به پرسش‌ها پاسخ دهید :

۴ــ چرا هوای تبت مانند نواحی قطبی و شمال آسیا سرد است؟

۵ــ بادهای موسمی از سمت کدام اقیانوس‌ها به مشرق و جنوب شرقی آسیا می‌وزند؟

۶ــ چرا بادهای موسمی نمی‌توانند به آسیای مرکزی و بیابان گُبی نفوذ کنند؟

۷ــ چرا سرزمین‌های جنوب آسیا در بیشتر مواقع سال آب و هوای گرم دارند؟

۸ــ وزش کدام‌یک از بادها، کشور ما را تحت تأثیر قرار می‌دهد؟

۹ــ یکی از سردترین، پربارش‌ترین و خشک‌ترین مناطق قارهٔ آسیا را نام ببرید.

درس ۱۸ ویژگی‌های انسانی و اقتصادی آسیا

در آسیا، اقوام گوناگون با فرهنگ‌های مختلف زندگی می‌کنند. دین، زبان، آداب و رسوم و سبک زندگی مردم در بخش‌های مختلف آسیا، متفاوت است.

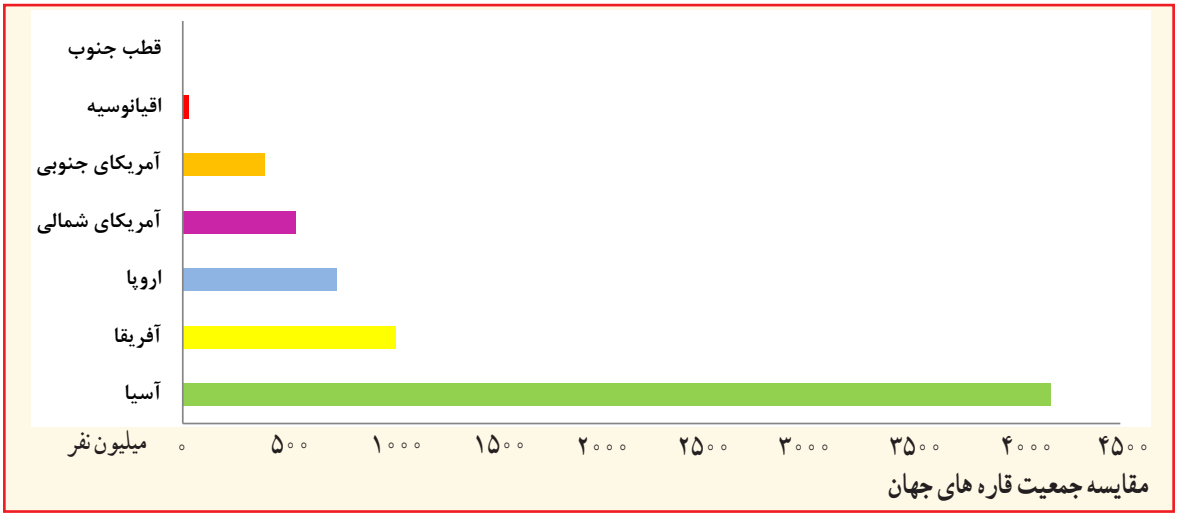

مقایسه جمعیت قاره های جهان

جمعیت

آسیا نه تنها وسیع‌ترین قارّهٔ جهان است بلکه پرجمعیت‌ترین قارّه‌هاست. روی نمودار، جمعیت قاره‌ها را با یکدیگر مقایسه کنید و آنها را به ترتیب جمعیت نام ببرید.

۶۰ درصد جمعیت جهان در آسیا زندگی می‌کنند اما همان‌طور که در نقشه پراکندگی جمعیت آسیا مشاهده می‌کنید، جمعیت در همه جای این قاره پهناور، یکسان توزیع نشده است.

نواحی مرتفع چون فلات تبت و هیمالیا و بیابان‌های وسیع، خالی از جمعیت یا کم جمعیت است؛ در حالی که در جنوب و جنوب‌شرقی آسیا، جمعیت انبوهی به طور متراکم زندگی می‌کنند. پرجمعیت‌ترین کشورهای جهان یعنی چین و هند (با بیش از ۲/۵ میلیارد نفر مجموعاً) در این منطقه واقع هستند. این دو کشور تنها کشورهای جهان‌اند که هر یک بیش از یک میلیارد نفر جمعیت دارند.

جزیرهٔ جاوه در اندونزی متراکم‌ترین جزیره جهان از نظر جمعیت است. در این جزیرهٔ کوچک حدود ۱۵۳ میلیون نفر (یعنی بیش از جمعیت کشور روسیه) سکونت دارند.

جمعیت چین

جمعیت هند

فعّالیت

۱ــ نقشهٔ پراکندگی جمعیت در آسیا را با نقشهٔ ناهمواری‌ها و آب و هوا بر هم منطبق و مقایسه کنید :

الف) چرا در مشرق و جنوب شرقی آسیا تراکم جمعیت، زیاد است؟

ب) کدام نواحی آسیا بسیار کم‌جمعیت یا خالی از جمعیت است؟ چرا؟

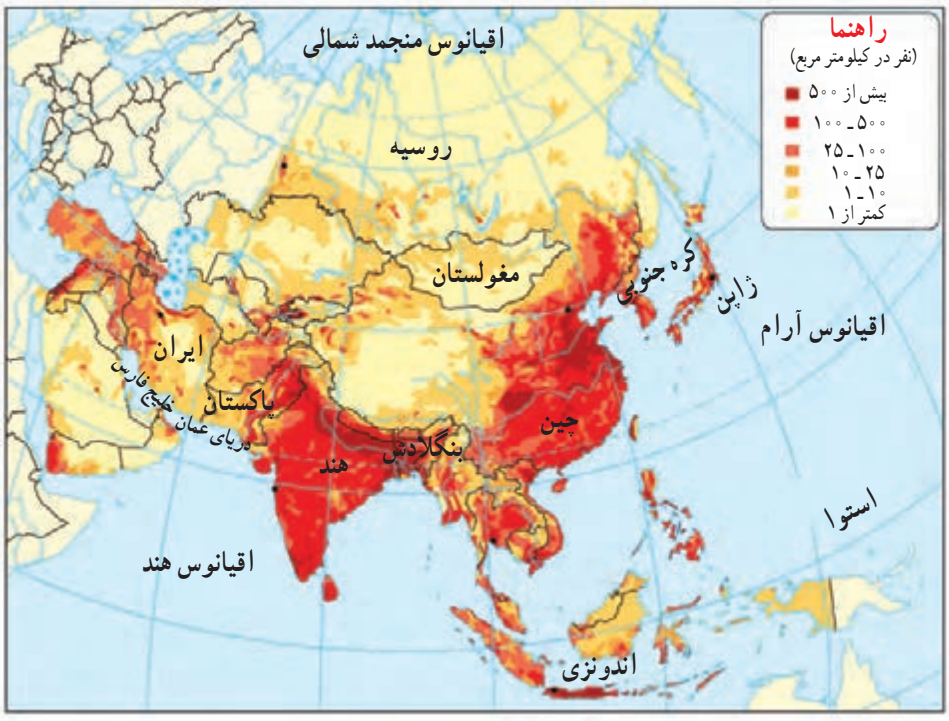

نژاد و زبان

بیشتر جمعیت آسیا از نژاد زردپوست و سفیدپوست هستند. البته در جنوب آسیا تیره‌های سیاه‌پوست و دورگه که از ازدواج نژادهای مختلف با هم به‌وجود آمده‌اند نیز زندگی می‌کنند.

مردم آسیا به صدها زبان و لهجه حرف می‌زنند. روی نقشهٔ صفحهٔ بعد نام بعضی از زبان‌هایی را که تعداد زیادی از مردم به آنها تکلم می‌کنند، می‌بینید.

چهرهٔ کودک روسی

چهرهٔ کودکان هندی

چهرهٔ کودک فلسطینی

چهرهٔ کودکان اندونزیایی

چهرهٔ کودک کره‌ای

نقشهٔ پراکندگی نژادها و زبان‌ها در آسیا

مسجد جامع زنجان، ایران

دین

آسیا مهد ادیان بزرگ جهان است. سه دین بزرگ الهی یهود، مسیحیت و اسلام، علاوه بر آسیا در سایر قاره‌ها انتشار یافته‌اند.

اسلام در آسیا : به نقشه صفحهٔ بعد توجه کنید. حدود ۶۰ درصد از مسلمانان جهان که حدود ۱/۸ میلیارد نفر هستند، در قارهٔ آسیا زندگی می‌کنند.

اگرچه محل بعثت پیامبر اسلام و نقطه شروع دین اسلام، مکه بوده است، اما اسلام به تدریج همه کشورهای آسیای غربی را دربر گرفته و سپس به آسیای مرکزی و مشرق و جنوب شرقی آسیا و حتی دیگر نقاط جهان نیز راه یافته است.

مسجد زاهر مالزی

به همین دلیل از غرب تا شرق آسیا می‌توان چشم‌اندازها و مناظری را که نشان‌دهندهٔ فرهنگ و تمدن اسلامی است، مشاهده کرد. در آسیا مساجد باشکوهی که از شاهکارهای معماری اسلامی هستند، ساخته‌شده است.

مسجد جامع بصره در عراق

مسجدی در اندونزی

نقشهٔ پراکندگی ادیان در قاره آسیا

بیشتر بدانیم

آیین‌های دیگر که در آسیا پیروان زیادی دارند :

۱ــ آیین بودا که خاستگاه اصلی آن، شمال هند است و در کشورهای شرقِ آسیا چون چین، ژاپن، کره و تایلند نیز انتشار یافته است.

۲ــ آیین بِرَهمایی در شبه جزیرهٔ هند.

[البته بیش از ۱۰ درصد از جمعیت ۱/۳ میلیارد نفری هند، مسلمان هستند.]

۳ــ آیین دائو و کُنفُسیوس، در چین و کشورهای شرق آسیا

این چند آیین، در قاره‌های دیگر کمتر نفوذ دارند.

مراسم باشکوه حج مسلمانان

معبد بوداییان در تایلند که گردشگران از آن بازدید می‌کنند.

هندوها رود گنگ را مقدس می‌شمارند و معتقدند در این رود، گناهانشان پاک و شسته می‌شود. هر ساله میلیون‌ها نفر هندی برای شست‌وشو در رود گنگ به این منطقه می‌آیند.

اقتصاد قارهٔ آسیا

* بخش عمده‌ای از مردم آسیا به کار کشاورزی مشغول‌اند و کشاورزی جایگاه مهمی در اقتصاد کشورها دارد.

مهم‌ترین محصول کشاورزی در قارهٔ آسیا برنج است که غذای اصلی مردم آسیا را تشکیل می‌دهد. ۹۰ درصد برنج جهان در آسیا تولید و در همین قاره مصرف می‌شود.

در آسیا، کشت برنج به صورت پلکانی روی تپه‌ها و کوه‌ها نیز انجام می‌شود.

* ژاپن، چین، روسیه، هند، کره‌جنوبی، ایران، پاکستان، اندونزی و مالزی از کشورهای قدرتمند آسیا در زمینه اقتصاد،صنعت و کشاورزی هستند. ژاپن از اعضای کشورهای گروه هفت* می‌باشد. چین و هند نیز در پیمان اقتصادی بِریکس* حضور دارند.

طراحی، ساخت و پرتاب ماهواره در چین

یک قطار پیشرفته در توکیو، ژاپن

* کشور **چین** در دو دهه اخیر توانسته است با برنامه‌ریزی‌های جدید و توجه به توان داخلی، میزان تولیدات و صادرات خود را به شدت افزایش بدهد و از این راه درآمد اقتصادی و وضع زندگی مردم خود را بهتر کند. امروزه تقریباً انواع کالاهای تولیدشده در چین به کشورهای مختلف جهان صادر می‌شود. اکنون، چین از برترین قدرت‌های اقتصادی جهان به‌شمار می‌رود.

* همچنین در دهه‌های اخیر، سه کشور **کره جنوبی، هُنگ‌کُنگ (بخشی از چین امروزی)** و **سنگاپور** توانسته‌اند، صادرات را هدف اقتصادی خود قرار بدهند و از این راه درآمد بسیار زیادی به‌دست بیاورند. به این سه کشور، «**ببرهای اقتصادی آسیا**» لقب داده‌اند.

بندر شانگهای در چین با بیش از ۲۳ میلیون نفر جمعیت

مالزی نیز در دو دههٔ اخیر، پیشرفت زیادی در صنعت داشته و درآمد خوبی از این راه کسب کرده است.

* تحولات اقتصادی در آسیا موجب شده است که مانند دیگر نقاط جهان، مهاجرت از روستا به شهرها ادامه پیدا کند. امروزه شهرهای با جمعیت بیش از ده میلیون نفر در آسیا بیشتر از سایر قاره‌ها است. این شهرها مراکز مهم تجارت و بازرگانی آسیا و جهان محسوب می‌شوند. شهرهایی مانند توکیو در ژاپن، بمبئی در هند و تهران از پرجمعیت‌ترین شهرهای آسیا هستند.

جاذبه‌های گردشگری

در آسیا جاذبه‌های طبیعی و جاذبه‌های تاریخی و فرهنگی بسیار زیادی برای گردشگری وجود دارد. همه‌ساله تعدادی از کشورهای آسیایی از راه جذب گردشگران از سراسر دنیا، درآمد خوبی به دست می‌آورند.

منظرهٔ یک خیابان در کوالالامپور، مالزی

.....

جزیرهٔ سِنتوزا در نزدیکی سنگاپور

.....

فعّالیت

۲ــ حدس بزنید، تصاویر (۲) و (۴) کدام جاذبه‌های گردشگری آسیا هستند. درباره این بناها اطلاعاتی به دست بیاورید.

۳ــ با راهنمایی خانواده حداقل ۱۰ الی ۱۵ مورد از اجناس و کالاهایی را که از آنها استفاده می‌کنید، انتخاب کنید و ببینید تولید کدام کشور است. آیا در نمونهٔ خود به کالاهای ساخت کشور چین نیز برخورد کردید؟

۴ــ یکی از جلوه‌های دوستی و روابط بین کشورها در آسیا، بازی‌های آسیایی است که هر چهار سال یک‌بار در یک کشور برگزار می‌شود. دربارهٔ این بازی‌ها چه می‌دانید؟ آخرین بازی آسیایی در چه سالی و در کجا برگزار شد؟ بازی بعدی در کجا برگزار خواهد شد؟

مهارت های نقشه

استفاده از اطلس

اطلس، کتابی است که مجموعه‌ای از نقشه‌ها در آن گردآوری شده است. در برخی از اطلس‌ها، نمودارها و تصاویری نیز مشاهده می‌شود.

ما با استفاده از انواع نقشه‌های مختلف یک اطلس می‌توانیم اطلاعات بیشتر و دقیق‌تری دربارهٔ کشورها یا نواحی مختلف جهان به‌دست‌بیاوریم.

معمولاً برای هر قاره یا کشور، دو نوع نقشه در اطلس مشاهده می‌کنیم:

نقشه‌های طبیعی: بر روی این نقشه‌ها، رشته‌کوه‌ها، فلات‌ها، دریاها، رودخانه‌ها و... نمایش داده شده و اطلاعات مربوط به شهرها و کشورها، بسیار کم است.

نقشه‌های سیاسی: بر روی این نقشه‌ها، مرز کشورها، ایالت‌ها و استان‌ها، پایتخت‌ها و شهرهای مهم نمایش داده شده است.

یک اطلس ایران و جهان (اطلس عمومی) تهیه کنید و یا از مدرسه بخواهید چند اطلس تهیه کند و در اختیار دانش‌آموزان کلاس بگذارد تا از این پس برای مطالعهٔ هر قاره یا منطقهٔ جغرافیایی از آن استفاده کنید.

فعّالیت

۵ــ اطلس جهان را باز کنید، ورق بزنید و به این پرسش‌ها پاسخ دهید.

ــ در ابتدای اطلس، فهرست و نام قاره‌ها نوشته شده است. نام آنها را بنویسید.

اگر در این بخش مساحت و جمعیت قاره‌ها، نوشته شده، آنها را پیدا کنید و بخوانید.

ــ نقشه‌های طبیعی و سیاسی جهان را روی اطلس پیدا و مشاهده کنید.

ــ برخی از اطلاعاتی را که روی نقشه طبیعی جهان مشاهده می‌کنید، اما روی نقشه سیاسی جهان وجود ندارد، بیان کنید.

ــ در اطلس شما چند نقشه از قارهٔ آسیا وجود دارد؟ هر یک چه تفاوتی با دیگری دارد؟

ــ آیا در اطلس شما به جز نقشه‌های طبیعی و سیاسی، نقشه‌های دیگری وجود دارد؟ چه نوع نقشه‌هایی؟

بیشتر بدانیم

واژه‌ها

مَصَب : به جایی که آب رود وارد دریا می‌شود، مصب رود می‌گویند.

ناهمواری‌های جوان : دانشمندان عمر سیارهٔ زمین را چند میلیارد سال تخمین زده‌اند و آن را به دوره‌های زمانی مختلف تقسیم کرده‌اند. آن دسته از ناهمواری‌ها که نسبت به بقیه در زمان نزدیک‌تری به ما تشکیل شده‌اند، ناهمواری‌های جوان نامیده می‌شوند. ناهمواری‌های جوان دارای کوه‌های مرتفع و قله‌های نوک‌تیز و دره‌های تنگ هستند و در آنها آتشفشان و زلزله به وقوع می‌پیوندد.

سونامی : آب لرزه، به امواجی گفته می‌شود که در اثر زمین‌لرزه‌های زیر دریا پدید می‌آید. این موج‌های عظیم وقتی به ساحل می‌رسند، ویرانی به بار می‌آورند.

بلایای طبیعی : به حوادث زیانباری مانند زلزله، آتشفشان، سیل، طوفان، سونامی و ... که بر اثر تغییر و تحولاتی در طبیعت به وجود می‌آید و معمولاً غیرقابل پیش‌بینی است، بلایای طبیعی می‌گویند.

فلات : به سرزمین‌های نسبتاً بلندی که از اطراف به زمین‌های پست منتهی می‌شوند، فلات می‌گویند. فلات‌ها دارای رشته‌کوه‌ها و دره‌هایی هستند.

کانال : آبراهه‌ای که به طور مصنوعی در زمین حفر شده و برای کشتیرانی یا آبیاری و ارتباطات و ... به کار می‌رود.

کشورهای گروه هفت : هفت کشور صنعتی جهان که ۶۵ درصد اقتصاد جهان را در دست دارند و هر ساله با یکدیگر جلساتی برگزار می‌کنند، عبارت‌اند از : ایالات متحده آمریکا، ژاپن، ایتالیا، انگلستان، فرانسه، آلمان و کانادا.

پیمان اقتصادی بِریکس : پیمانی که بین قدرت‌های نوظهور اقتصادی (روسیه، چین، هند، برزیل و افریقای جنوبی) بسته شده است.

به کار ببندیم

یکی از دو مورد پیشنهادی زیر را انتخاب و تحقیق کنید :

الف) دربارهٔ یکی از موضوعات قارهٔ آسیا (برای مثال جمعیت چین و هند، یکی از جاذبه‌های گردشگری آسیا، کشت برنج، هیمالیا و اورست، زلزله و سونامی در جنوب شرقی آسیا و...) تحقیق و یک روزنامهٔ دیواری درست کنید و در مدرسه به نمایش بگذارید.

ب) تصویر روبه‌رو یکی از شخصیت‌های قاره آسیا را نشان می‌دهد. حدس بزنید این فرد کیست؟ دربارهٔ زندگی و فعّالیت‌های او تحقیق کنید و یک یا دو صفحه مطلب بنویسید و در کلاس بخوانید.

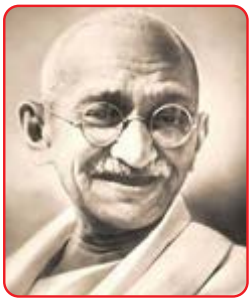

فصل ۱۰

منطقهٔ جنوب غربی آسیا و جایگاه ایران در آن

می‌دانید که ایران در جنوب غربی آسیا واقع است.

این منطقه از نظر تاریخی و فرهنگی، منابع نفت و گاز، دسترسی به سواحل و آب‌های آزاد و اقیانوس‌ها، اهمیت زیادی دارد. به همین دلیل این منطقه از مناطق مهم جهان به شمار می‌رود.

کشور ما ایران در منطقهٔ جنوب غربی آسیا، از جایگاه و موقعیت ممتازی برخوردار است.

در این فصل با ویژگی‌های منطقه و جایگاه ایران در آن آشنا می‌شوید.

شما با آموختن این فصل و انجام فعّالیت‌های آن، پی می‌برید :

۱ــ ویژگی های طبیعی و انسانی منطقهٔ جنوب غربی آسیا کدام‌اند؟

۲ــ چه چیزهای مشترکی بین کشورهای منطقه وجود دارد؟

۳ــ چرا منطقهٔ جنوب غربی آسیا منطقه‌ای پرتنش است؟ چرا فلسطین یک موضوع مهم در این منطقه است؟

۴ــ ایران در منطقهٔ جنوب غربی آسیا چه موقعیت و جایگاهی دارد؟

درس ۱۹

ویژگی‌های منطقهٔ جنوب غربی آسیا

موقعیت

به نقشه توجه کنید. این نقشه، منطقهٔ جنوب غربی آسیا را نشان می‌دهد. بنابر نظر برخی صاحب‌نظران[۱]، این منطقه را می‌توان تقریباً درون یک مثلث جای داد به طوری که اضلاع این مثلث از تنگهٔ* بُسفر و داردانل در ترکیه تا کوه‌های پامیر در مشرق و از آنجا تا خلیج* عَدَن و بابُ المَندَب را دربر می‌گیرد.

فعّالیت

۱ــ روی نقشه، مسیر سه ضلع مثلثی که منطقهٔ جنوب غربی آسیا را در خود جای داده دنبال و رأس هر ضلع را پیدا کنید و نام ببرید.

۲ــ منطقهٔ جنوب غربی آسیا به کدام قاره‌ها متصل است؟

۳ــ دریاها و اقیانوس‌های مهمی را که در این منطقه قرار دارد، روی نقشه پیدا کنید و نام ببرید.

۴ــ دو کشور وسیع منطقهٔ جنوب غربی آسیا کدام‌اند؟

۱ــ حدود و موقعیت این منطقه، بنابر نظر و تأیید انجمن ژئوپولیتیک ایران، معین شده است.

ناهمواری

در جنوب غربی آسیا، سرزمین‌های بسیار بلند و سرزمین‌های پست و هموار وجود دارند :

کوه‌های بلند ایران که به ارتفاعات ترکیه و قفقاز می‌پیوندند، سرزمین‌های مرتفع این منطقه را تشکیل می‌دهند.

* از سرزمین‌های پست و جلگه‌ای پهناور در این منطقه جلگه بین‌النهرین در غرب ایران و جلگه سند در شرق ایران را می‌توان نام برد. این جلگه‌ها از آبرفت کدام رودها به‌وجود آمده‌اند؟ نام ببرید.

* بیابان بزرگ عربستان، دشت کویر و دشت لوت نیز از نواحی پست و خشک این منطقه هستند. بیابان بزرگ عربستان، رَبعُ‌الخالی در شبه جزیرهٔ عربستان حدود ۶۴۰/۰۰۰ کیلومتر مربع یعنی تقریباً ۲/۵ برابر کشور انگلستان، وسعت دارد.

بیابان رَبع‌الخالی، عربستان

آب و هوا

با توجه به وسعت زیاد و تنوع ناهمواری‌ها، در این منطقه آب و هواهای گوناگونی به‌وجود آمده است :

آب و هوای کوهستانی : در زمستان آب و هوای سرد و در تابستان آب و هوای معتدل دارد. بارش برف و باران فراوان موجب پدید آمدن پوشش گیاهی فراوان در دامنهٔ کوه‌ها شده است.

کوه آرارات، ترکیه

آب و هوای گرم و خشک : در بخش‌های وسیعی از منطقهٔ جنوب‌غربی آسیا، آب و هوای گرم و خشک یا نیمه‌خشک حکمفرماست. بیابان‌های وسیع منطقه، آب و هوای گرم و خشک دارند. کمبود آب شیرین یکی از مسائل مهم منطقه جنوب‌غربی آسیا است که گاهی باعث اختلافات و نزاع‌هایی بین کشورها بر سر منابع آبی رودخانه‌ها شده است.

بیشتر بدانیم

بیابان به جایی گفته می‌شود که میزان بارندگی سالیانهٔ آن کمتر از ۵۰ میلی‌متر و میزان تبخیر آن بیش از بارش باشد. در برخی مناطق بیابانی گاهی سال‌ها حتی یک قطره باران نیز نمی‌بارد.

بیابان‌ها از نظر پوشش گیاهی فقیرند و در آنها ماسه‌های روان همه‌جا را پوشانده و شکل‌های مختلفی را پدید آورده‌اند.

بیابان عربستان

آب و هوای معتدل و مرطوب ساحلی : آن بخش از سرزمین‌هایی که در سواحل دریاهای این منطقه قرار گرفته‌اند، آب و هوای متفاوتی دارند. سرزمین‌های واقع در سواحل گرم خلیج فارس، دریای عمان و اقیانوس هند و دریای سرخ، آب و هوای گرم دارند اما رطوبت هوا به‌دلیل نزدیکی به دریا زیاد بوده و حالت شرجی به‌وجود آورده است.

اما سرزمین‌های واقع در اطراف دریای مدیترانه، آب و هوای مدیترانه‌ای دارند. در آب و هوای مدیترانه‌ای زمستان‌ها معتدل و پرباران و تابستان‌ها گرم و خشک است.

باغ‌های زیتون، لبنان

فعّالیت

۵ــ با توجه به نقشه صفحه قبل، برای هر یک از انواع آب و هوا، منطقه‌ای در آسیای جنوب غربی پیدا کنید و بنویسید :

آب و هوای گرم و خشک ، آب و هوای گرم و شرجی ، آب و هوای مدیترانه‌ای ، آب و هوای سرد کوهستانی

( ) ( ) ( ) ( ) ( )

ویژگی‌های انسانی و اقتصادی

منطقهٔ جنوب غربی آسیا یکی از نخستین کانون‌های تمدنی جهان است. سال گذشته با بعضی تمدن‌های باستانی که در ایران و بین‌النهرین شکل گرفته و چند هزار سال قدمت دارند، آشنا شدید.

جمعیت : در این منطقه، اقوام گوناگونی زندگی می‌کنند. به نمودار جمعیتی کشورهای جنوب غربی آسیا دقت کنید.

چهرهٔ کودکان پاکستانی

چهرهٔ کودک تاجیک

چهرهٔ کودکان عرب

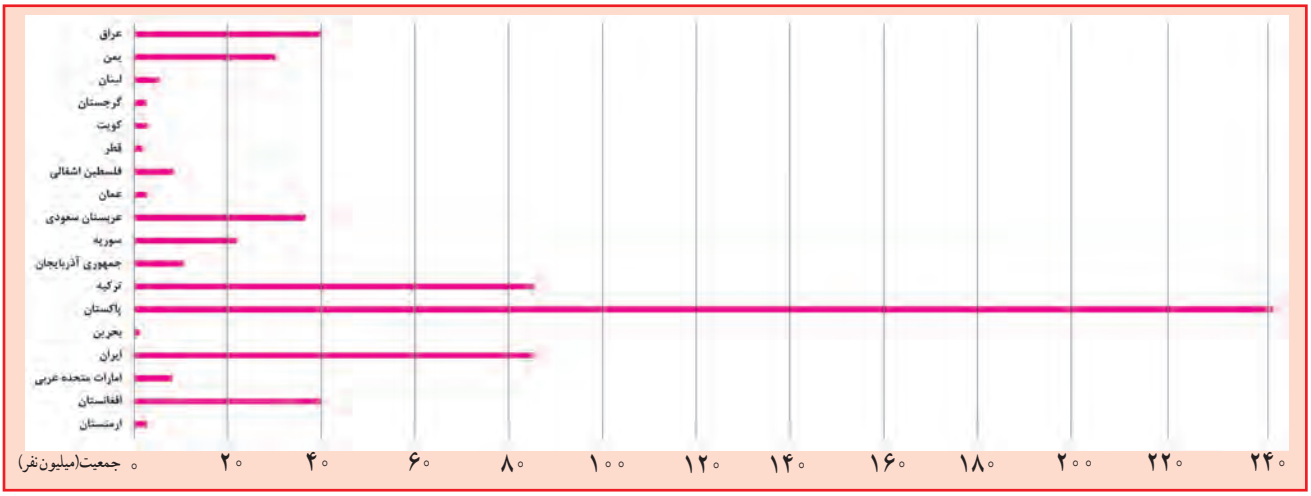

مقایسه جمعیت کشورهای آسیای جنوب غربی

زبان : زبان‌های عربی، فارسی، ترکی و اردو پرتکلم‌ترین گروه‌های زبانی در منطقه آسیای جنوب غربی هستند.

فعّالیت

۶ــ با توجه به نمودار، سه مورد از پرجمعیت‌ترین کشورهای منطقه را نام ببرید.

۷ــ از هر گروه زبانی در منطقهٔ آسیای جنوب‌غربی، یک کشور مثال بزنید.

۸ــ با توجه به نمودار بالا و نقشهٔ صفحهٔ ۱۲۴، وسیع‌ترین کشور منطقه آسیای جنوب غربی کجا است و چقدر جمعیت دارد؟ آیا جمعیت این کشور نسبت به مساحت آن زیاد است یا کم؟ چرا؟

دین : منطقه جنوب غربی آسیا، کانون ظهور ادیان توحیدی بوده است.

ادیان الهی یهود، مسیحیت و اسلام در این منطقه ظهور کرده‌اند. بیش از ۹۰ درصد مردم منطقه، مسلمان هستند. این منطقه قلب تمدن اسلامی محسوب می‌شود.

فعّالیت‌های اقتصادی

* اغلب کشورهای منطقه جنوب غربی آسیا دارای ذخایر نفت و گاز، این ثروت خدادادی هستند، اما متأسفانه بیشتر آنها از نظر اقتصادی به صادرات نفت وابسته بوده و ماشین‌آلات، موادغذایی، دارو و انواع کالاهای مصرفی را از کشورهای دیگر وارد می‌کنند. کشور عربستان علاوه بر صادرات نفت، همه ساله درآمد زیادی را از طریق مراسم حج و سفر میلیون‌ها زائر به این کشور نصیب خود می‌کند.

* بعضی کشورهای منطقه توانسته‌اند از طریق رونق گردشگری یا تجارت و بازرگانی، اقتصاد خود را متحول کنند و درآمد زیادی به دست بیاورند، مانند ترکیه و امارات متحده عربی.

* ایران با استفاده صحیح از ظرفیت‌های داخلی همچون کشاورزی، صنایع پتروشیمی و فولاد، ترانزیت، گردشگری و اقتصاد دانش بنیان* تاکنون به پیشرفت‌های بزرگی دست یافته و می‌تواند جایگاه نخست اقتصاد غرب آسیا را در آینده از آن خود کند.

* برخی کشورهای دیگر منطقه نیز به دلیل جنگ، اشغال نظامی توسط آمریکا و نبودن امنیت، نتوانسته‌اند از نظر اقتصادی پیشرفت کنند و وضعیت چندان مناسبی ندارند، مانند : عراق و افغانستان.

استانبول، ترکیه، مسجد ایاصوفیا

شهرک علمی و تحقیقاتی اصفهان

کابل، افغانستان

فعّالیت

۹ــ گفت‌وگو کنید : به نظر شما کشورهایی که اقتصاد آنها وابسته به نفت است، با چه مشکلاتی روبه‌رو می‌شوند؟

۱۰ــ کدام عوامل مردم منطقهٔ آسیای جنوب غربی را به هم نزدیک‌تر می‌کند؟

۱۱ــ ایران در ساخت تجهیزات پزشکی و نظامی بسیار پیشرفته، سلول‌های بنیادی، نانوفناوری و... که نمونه‌هایی از اقتصاد دانش‌بنیان است، دارای رتبهٔ بالا در جهان است. فکر می‌کنید چرا اقتصاد متکی بر دانش نسبت به اقتصاد متکی بر فروش نفت خام، برتری دارد؟

۱۲ــ کاربرگهٔ شمارهٔ (۱۳) نقشه‌خوانی آسیای جنوب غربی را انجام دهید.

درس ۲۰

ایران و منطقهٔ جنوب غربی آسیا

ایران در منطقه جنوب غربی آسیا که یکی از مناطق راهبردی[۱] (استراتژیک) جهان است[۲]، واقع شده است. این به چه معنا است؟ چرا این منطقه، استراتژیک است؟

۱ــ این منطقه در کانون اتصال سه قاره آسیا، اروپا و افریقا قرار دارد. آبراهه‌های مهمی چون تنگه‌های هُرمُز، بُسفُر، دارْدانِل و باب‌المَندَب در این منطقه قرار دارند. از طریق این آبراهه‌های مهم، دریاهای منطقه به یکدیگر می‌پیوندند و به آب‌های آزاد اقیانوس‌ها راه می‌یابند. موقعیت بندرگاهی برای کشورها اهمیت زیادی دارد، چون استفاده از حمل و نقل ارزان کالاها و انرژی را میسّر می‌سازد.

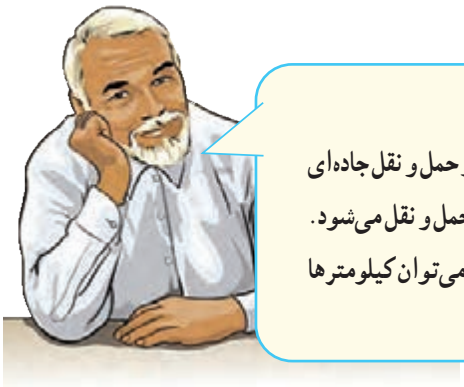

بیشتر بدانیم

آیا می‌دانید حمل و نقل دریایی، بسیار ارزان‌تر از حمل و نقل جاده‌ای تمام می‌شود؟

جابه‌جایی بارهای بسیار سنگین و حجیم، فقط با کشتی میسر است. با کامیون‌ها و تریلی‌ها در حمل و نقل جاده‌ای حداکثر می‌توان باری به وزن صد تن را جابه‌جا کرد ولی به وسیلهٔ کشتی صدها هزار تن بار به راحتی حمل و نقل می‌شود. ضمناً جابه‌جایی بار توسط کشتی، محدودیت‌ها و موانع حمل و نقل جاده‌ای را نیز ندارد چون در دریا می‌توان کیلومترها راه را بدون برخورد به مانع طی کرد.

تنگه بُسفُر، ترکیه

حمل بار با کشتی، ایران

۲ــ این منطقه، انبار مهم منابع انرژی در جهان است. حدود دوسوم ذخایر شناخته شدهٔ نفت جهان و حدود یک‌سوم منابع گازی جهان در این منطقه قرار دارد که البته بخش بزرگی از آنها در منطقهٔ خلیج‌فارس واقع است. کشورهای عمدهٔ صادرکنندهٔ نفت، مانند : عربستان، ایران، عراق، کویت و امارات متحده عربی در این منطقه واقع هستند. بنابراین، اقتصاد و صنعت جهان به شدت به منابع انرژی در این منطقه از جهان وابسته است.

۱ــ مصوب فرهنگستان

۲ــ کشورهای غربی در مطالعات خود، منطقهٔ جنوب غربی آسیا و شمال افریقا را «**خاورمیانه**» و کشورهای شرق آسیا را «**خاور دور**» نامیده‌اند.

۳ــ این منطقه، کانون جهان اسلام است. مکه و مدینه که مقدس‌ترین شهرهای مسلمانان هستند، هر ساله در هنگام مراسم حج، صدها هزار نفر را در خود جای می‌دهند و اجتماع بزرگ و باشکوهی در آنها به وجود می‌آید. اجتماعات بزرگ دیگری مانند راه‌پیمایی اربعین هر ساله میلیون‌ها انسان را گرد هم جمع می‌کند.

کربلا، راه‌پیمایی عظیم و میلیونی اربعین امام حسین (ع)

مسجدالحرام، سعی صفا و مروه

برخی کشورهای منطقه سعی می‌کنند که از طریق پیمان‌های اقتصادی و فرهنگی با یکدیگر، بیشتر همکاری کنند، مانند پیمان سازمان همکاری اقتصادی (اکو) که نخست در سال ۱۳۴۱ بین ایران، پاکستان و ترکیه بسته شد و هم‌اکنون ده کشور منطقه عضو آن هستند.

چرا جنوب‌غربی آسیا منطقه‌ای پرتنش است؟

جنوب‌غربی آسیا، منطقه‌ای پرکشمکش و تنش است. به جدول صفحهٔ روبه‌رو توجه کنید. در سی سال اخیر، جنگ‌ها و وقایع ناگواری در این منطقه رخ داده است. چرا؟

* همان‌طور که گفتیم بخش عمده‌ای از منابع انرژی مورد نیاز کشورهای صنعتی و راه‌های مهم حمل و نقل دریایی در این منطقه واقع است. به همین دلیل این منطقه مورد توجه قدرت‌های بزرگ استکباری جهان است. البته در گذشته نیز دسترسی به آب‌های خلیج‌فارس و اقیانوس هند، موضوعی مهم برای کشورهای قدرتمند بوده و همواره بر سر این موضوع با یکدیگر به رقابت و تلاش می‌پرداخته‌اند.

* قدرت‌های استکباری با استفاده از نفوذشان بر حکومت‌های وابسته در منطقه و ایجاد جنگ‌های نیابتی* موجب بروز تنش و بحران در منطقه می‌شوند. برخی از کشورها به شیوهٔ پادشاهی، امیرنشینی و موروثی اداره می‌شوند و مردم نقش مؤثری در حکومت ندارند.

* رژیم اشغالگر قدس (اسرائیل) با حمایت آمریکا و انگلیس علاوه بر سرکوب مردم مظلوم فلسطین و اشغال سرزمین‌های همسایه به توطئه و دشمنی با مسلمانان کشورهای منطقه می‌پردازد.

* آمریکا، انگلستان و برخی کشورهای سلطه‌گر برای حفظ منافع خود در منطقه، در کشورهای وابسته، پایگاه‌های نظامی ایجاد نموده و در این پایگاه‌ها، تسلیحات نظامی مختلف انبار و نیروهای نظامی، مستقر کرده‌اند.

بیشتر بدانیم

برخی جنگ‌های منطقه و زمان وقوع آنها در سال‌های اخیر

حملات نظامی رژیم اشغالگر قدس (اسرائیل) به جنوب لبنان، نوار غزه و اردوگاه‌های فلسطینی‌ها	در چهار دهه گذشته
حمله نظامی شوروی سابق به افغانستان و اشغال آن	۱۳۵۸
جنگ تحمیلی رژیم بعثی عراق علیه ایران	۱۳۵۹
حمله نظامی آمریکا و انگلیس به عراق	۱۳۶۹
حمله نظامی آمریکا به افغانستان و اشغال آن	۱۳۸۰
اشغال نظامی عراق توسط آمریکا	۱۳۸۲
جنگ‌های نیابتی علیه جبهه مقاومت و مردم سوریه و عراق و یمن	در دهه گذشته

- اقتدار و ثبات جمهوری اسلامی ایران در میان ده‌ها پایگاه نظامی آمریکای متجاوز
- پس از ترور سردار سلیمانی هنگام حضور رسمی وی در عراق توسط آمریکا و پاسخ کوبنده ایران با حمله موشکی به یکی از مهم‌ترین پایگاه‌های آمریکا در منطقه (عین‌الأسد در عراق)، سرعت خروج نیروهای اشغالگر آمریکایی از منطقه افزایش یافته است.

فعّالیت

به چند گروه تقسیم شوید و با همفکری به پرسش‌ها، پاسخ دهید.

۱ــ چرا دسترسی به دریا و آب‌های آزاد اقیانوس‌ها، تا این حد برای کشورها، مهم است؟ دلیل بیاورید.

۲ــ متن را بخوانید و علل کشمکش‌ها و جنگ‌ها در منطقه آسیای جنوب‌غربی را به‌طور خلاصه، فهرست کنید.

۳ــ اگر در منطقه به جای اختلاف‌ها، اتحاد و همکاری بین کشورها برقرار شود، چه پیامدهایی برای مردم منطقه دارد؟

بیشتر بدانیم

جایگاه ایران در منطقه

ایران کشوری قدرتمند در جنوب غربی آسیا است و در این منطقه جایگاه خاصی دارد :

* انقلاب اسلامی ایران الگویی برای مردم کشورهای دیگر است تا علیه ظلم و استبداد داخلی و قدرت‌های بزرگ خارجی به‌پا خیزند و چهره‌ای متعالی از اسلام به جهانیان عرضه کنند. امروزه، جمهوری اسلامی ایران از مردم مظلوم همه کشورها به‌ویژه فلسطین حمایت می‌کند.
* کشور ایران از اقوام مختلف تشکیل شده است و این اقوام همواره با یکدیگر وحدت و همبستگی داشته و از کشور دفاع کرده‌اند.
* کشور ایران از نظر وسعت دومین کشور وسیع و از نظر جمعیت نیز دومین کشور پرجمعیت آسیای جنوب غربی است.
* کشور ایران دارای منابع مهم انرژی است و از نظر داشتن منابع نفت، مقام چهارم و منابع گاز، مقام اول را در منطقه دارد.
* ایران پس از پیروزی انقلاب اسلامی پیشرفت‌های زیادی در علم و فناوری داشته است.
* کشور ایران به دلیل داشتن سواحل طولانی و موقعیت بندرگاهی و دسترسی به آب‌های آزاد جایگاه ممتازی در منطقه دارد.

* به نقشه صفحهٔ بعد توجه کنید. سواحل ایران در خلیج فارس و دریای عمان (مَکُران) از اروندرود در جنوب‌غرب تا تنگه هرمز و از آنجا تا بندر گُواتِر (گوادِر) در جنوب‌شرق، بیش از ۲ هزار کیلومتر امتداد دارد.

در این سواحل طولانی، بنادر مهم بازرگانی و نفتی به وجود آمده‌اند که در سال ششم با آنها آشنا شدید. کشور ایران در آب‌های خلیج‌فارس، جزیره‌های فراوانی دارد که از مهم‌ترین آنها می‌توان به خارک، کیش، قِشم، لارَک، لاوان، تُنب بزرگ، تُنب کوچک، ابوموسی و... اشاره کرد. این جزیره‌ها از نظر استخراج نفت، بازرگانی، تجارت و نظامی اهمیت دارند. این جزایر را روی نقشه پیدا کنید و دور آنها خط بکشید.

تنگه هرمز، یک آبراهه بین‌المللی است که در دریای سرزمینی[1] ایران و عمان قرار دارد و همه کشورها می‌توانند بر طبق قوانین و با هماهنگی ایران، با کشتی از آن عبور کنند.

* دلاوران نیروی دریایی جمهوری اسلامی ایران همانند نیروهای زمینی و هوایی در جنگ تحمیلی رژیم بعثی عراق علیه ایران، با شجاعت و رشادت فراوان در آب‌ها با دشمنان جنگیدند و از کشور دفاع کردند و نگذاشتند که در رفت‌وآمد کشتی‌های تجاری و واردات کالا به ایران مشکلی پیش بیاید. نیروی دریایی قدرتمند ایران در زمان صلح نیز، حافظ منافع کشور ایران در دریاهاست. نیروی دریایی همچنین در مواقعی که برای کشتی‌ها چه در آب‌های ایران و چه در آب‌های بین‌المللی، حوادثی به‌وجود بیاید، به آنها کمک می‌رساند.

بازداشت نظامیان آمریکایی پس از ورود غیرقانونی به مرزهای آبی ایران، خلیج‌فارس، ۱۳۹۴

حضور نیروهای دریایی جمهوری اسلامی ایران در آب‌های منطقه

ناو جنگی جماران، ساخت جمهوری اسلامی ایران

زیردریایی ساخت جمهوری اسلامی ایران

۱ــ از پایین‌ترین حد جذر در دریا در هر کشوری به سمت دریا تا حدود ۱۲ مایل دریایی (هر مایل دریایی برابر با ۱۸۵۲ متر است) دریای سرزمینی آن کشور نامیده می‌شود.

فلسطین، مهم‌ترین مسئله جهان اسلام

مسئله فلسطین و ظلمی که بر مردم این کشور پس از اشغال آن توسط یهودیان صهیونیست می‌شود، تنها یک مسئلهٔ مربوط به مردم عرب و یا حتّی یک مسئلهٔ صرفاً اسلامی نیست، بلکه یک مسئلهٔ بسیار بااهمیت است. دلایل اهمیت فلسطین را می‌توان در موارد زیر برشمرد :

۱ــ این سرزمین مهد ادیان الهی و محل زندگی بسیاری از پیامبران بوده و اماکن مقدس بسیاری در آن واقع شده است. از این جهت، کانون توجه بسیاری از مردم جهان از جمله مسلمانان، مسیحیان و یهودیان است.

۲ــ کشور فلسطین در محل تقاطع سه قاره آسیا، افریقا و اروپا قرار دارد و راه‌های ارتباطی زمینی این سه قاره از این منطقه می‌گذرد. چنین مناطقی در جهان، از اهمیت بالایی برخوردارند.

۳ــ تشکیل دولت جعلی اسرائیل در قلب دنیای اسلام (فلسطین)، دارای یک هدفِ بلند مدتِ استکباری است، زیرا ادامه حیات و فعّالیت اسرائیل، این تضمین را به صهیونیست‌ها می‌دهد که اگر زمانی دولت اسلامیِ مقتدری در این منطقه به‌وجود آمد، اسرائیل با آن مقابله کند و بتواند جلوی نفوذ آن را بگیرد.

۴ــ یکی از مهم‌ترین آبراه‌های جهان از این منطقه و نزدیک فلسطین عبور می‌کند و ارتباط بین غرب و شرق را فراهم می‌کند (مسیر آبی دریای مدیترانه ــ دریای سرخ ــ اقیانوس هند)؛ روزانه کشتی‌های فراوانی در این مسیر در رفت و آمدند و کالاهای مبادله شده بین کشورها از جمله نفت را جابه‌جا می‌کنند.

علاوه بر این، تکلیف دینی و همچنین وظیفهٔ انسانی هر فرد آزاده‌ای است که اگر دشمنان، قطعه‌ای از خاک کشوری دیگر را غصب کنند و به مردم آن کشور ظلم کنند، به یاری آن مردم و مبارزه با دشمنان بشتابد.

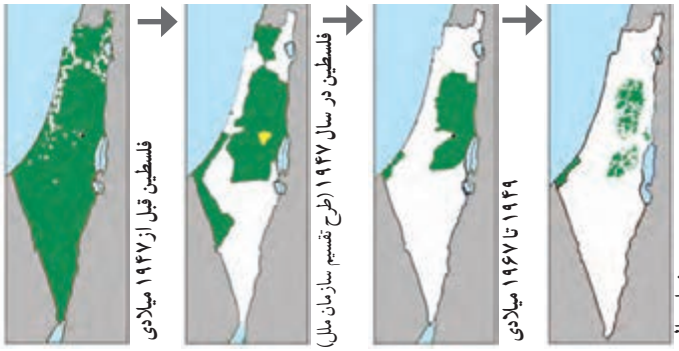

اشغال سرزمین‌های فلسطین از سال ۱۹۴۷ میلادی

سرزمین‌های فلسطینیان

سرزمین‌های اشغال‌شده توسط صهیونیست‌ها

فلسطین، سه راهی بین آسیا و افریقا و اروپا

فعّالیت

۴ــ الف) فلسطین در ساحل کدام دریا قرار دارد؟ در کدام سمت؟

ب) کشور فلسطین با کدام کشورها همسایه است؟

پ) نوار غزه در کدام بخش قرار دارد؟ روی نقشه نشان دهید. دربارهٔ نوار غزه چه می‌دانید؟

صهیونیسم فراتر از اسرائیل

مسجد الاقصی و قبة‌الصخره

در دنیا یهودیان فراوانی وجود دارند که از صهیونیسم بیزارند. صهیونیسم یک جریان فکری ـ سیاسی متجاوز است که تشکیل دولت اسرائیل را هدف نهایی خود می‌دانند و برای رسیدن به آن، هرگونه اقدامی انجام می‌دهند. منظور از صهیونیسم فقط دولت اشغالگر فلسطین نیست، بلکه راه‌اندازی و اداره دولت اسرائیل تنها بخشی از مجموعهٔ فعّالیت این گروه است. آنها در واقع سرمایه‌داران بزرگی هستند که در کشورهایی مانند آمریکا نفوذ فراوان دارند و تا حدّ زیادی بر سیاست آن کشور مسلط‌اند. امروزه حتّی برخی سازمان‌های بین‌المللی نیز در زمینه‌های مالی، نظامی، تبلیغاتی و فرهنگی اسیر سیاست‌های توسعه‌طلبانهٔ صهیونیسم‌اند.

قبل از انقلاب اسلامی، رژیم ظالم پهلوی حتّی اجازه تفکر درباره مسئلهٔ فلسطین را نمی‌داد. آنها نمی‌گذاشتند مردم احساس کنند که مسئلهٔ فلسطین جزئی از مسئلهٔ مسلمانان و ایران است و به آینده و پیشرفت ایران مرتبط است. امام خمینی برای اوّلین بار در تاریخ مبارزات عربی و اسلامی و فلسطینی، یک روز را به نام روز قدس و به‌عنوان نمادی برای مبارزه با صهیونیسم، معیّن کرد.

ابتکار عملِ جبهه مقاومت

از زمان اشغال فلسطین توسط صهیونیست‌ها و با حمایت دولت‌های انگلیس و آمریکا، مردم فلسطین طی سالیان طولانی علیه اشغالگران مبارزه کرده‌اند. تاکنون، همواره دشمنِ متجاوز، ابتکار عمل را در دست داشته است : نخست خریدن فریبکارانه زمین‌های فلسطینیان، سپس مسلّح شدن صهیونیست‌های مهاجر، بعد از آن، جنگ داخلی و اعلام تجزیهٔ فلسطین، سپس تصرّف بخش‌های جدیدی از فلسطین و در نهایت تصرف بخش‌هایی از کشورهای مصر و سوریه و اردن و الحاق به آن.

اما امروز مردم مسلمان فلسطین با مقاومت خویش در مقابل دشمنان اشغالگر، ابتکار عمل را به‌دست گرفته‌اند. بعد از جنگ ۳۳ روزه حزب‌الله لبنان به رهبری سیدحسن‌نصرالله، جنگ ۲۲ روزه مردم فلسطین با رژیم اشغالگر قدس و همچنین، عملیات طوفانُ‌الاَقصیٰ در مهرماه ۱۴۰۲، صهیونیست‌ها به شدّت و از جنبه‌های مختلف، ضربه‌های سنگینی را متحمل شده و افسانهٔ شکست‌ناپذیری آنها فروریخته است. تنها راه در مسیر مبارزه با اسرائیل تا محو شدن کامل آن، اتحاد مسلمانان، ادامهٔ مقاومت و همچنین تقویت اعتراضات شجاعانه و مبارزهٔ مردمی این کشور (انتفاضه) است.

مهارت‌های نقشه ۲

مقیاس نقشه و محاسبهٔ مسافت‌ها

سال گذشته با مقیاس خطی آشنا شدید و پی بردید که مقیاس نقشه به ما نشان می‌دهد که فاصله‌های روی نقشه، بر روی زمین و در عالم واقعیت چقدر است. به عبارت دیگر مسافت‌های روی نقشه، نسبت به مسافت‌های واقعی روی زمین چقدر کوچک‌تر شده‌اند. در مقیاس خطی روبه‌رو هر سانتی‌متر روی نقشه چند کیلومتر روی زمین است؟

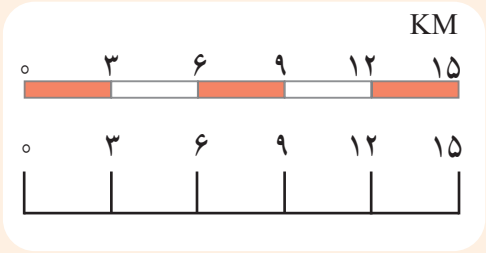

علاوه بر مقیاس خطی ممکن است مقیاس را با اعداد و به صورت کسری نمایش دهیم که در این صورت به آن مقیاس عددی (کسری) می‌گوییم.

در نقشه‌ها ممکن است از مقیاس خطی یا مقیاس عددی (کسری) و یا هر دو استفاده شده باشد.

برای مثال مقیاس نقشه روبه‌رو $\frac{۱}{۵۰۰۰۰}$ (۱: ۵۰/۰۰۰) است.

یعنی یک سانتی‌متر روی نقشه، برابر است با ۵۰/۰۰۰ سانتی‌متر روی زمین.

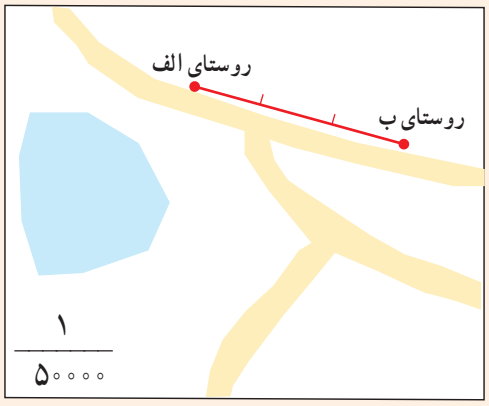

$$\text{مقیاس} = \frac{\text{فاصله دو نقطه بر روی نقشه}}{\text{فاصله همان دو نقطه بر روی زمین}}$$

حال اگر از روستای «الف» تا «ب» را روی نقشه اندازه بگیریم و ۳ سانتی‌متر باشد، فاصله واقعی این دو مکان را با استفاده از مقیاس کسری به صورت زیر محاسبه می‌کنیم؛

		سانتی متر روی زمین	سانتی متر روی نقشه
سانتی‌متر روی زمین	۳×۵۰۰۰۰ = ۱۵۰۰۰۰		
متر روی زمین	۱۵۰۰۰۰ : ۱۰۰ = ۱۵۰۰	۵۰۰۰۰	۱
کیلومتر روی زمین	۱۵۰۰ : ۱۰۰۰ = ۱/۵	x	۳

متر ۱۰۰۰ = ۱ کیلومتر سانتی‌متر ۱۰۰ = ۱ متر

فعّالیت

۵ــ کاربرگهٔ شمارهٔ (۱۴) محاسبهٔ مقیاس را در کلاس انجام دهید.

بیشتر بدانیم

واژه‌ها

آب‌های آزاد : آن قسمت از دریاها و اقیانوس‌ها که به کشور خاصی، تعلق ندارد و همه کشورها به طور یکسان، آزادی و حق کشتیرانی در آنها را دارند.

تنگه : تنگه یا «باب» به باریکه‌ای از آب گفته می‌شود که دو دریای مجاور را به‌طور طبیعی به یکدیگر متصل می‌کند.

منطقهٔ راهبردی (استراتژیک) : به منطقه جغرافیایی که به دلایل مختلف سیاسی، اقتصادی، مذهبی و به‌خصوص نظامی، اهمیت و ارزش خاصی داشته باشند، منطقهٔ راهبردی (استراتژیک) می‌گویند. مناطق راهبردی (استراتژیک) همواره مورد توجه قدرت‌های بزرگ بوده و بر سر تصاحب آن، جنگ‌هایی صورت گرفته است.

قفقاز : ناحیه‌ای کوهستانی میان دریای خزر و دریای سیاه است که به دو بخش قفقاز شمالی و قفقاز جنوبی، تقسیم می‌شود. بخش‌های جنوبی آن شامل جمهوری آذربایجان، ارمنستان و گرجستان، قبلاً جزء سرزمین ایران بودند. در منطقه قفقاز، گروه‌های قومی متنوعی زندگی می‌کنند.

خلیج : بر اثر پیشرفتگی نسبتاً وسیع و عمیق آب دریاها در داخل خشکی‌ها و فرورفتگی‌های ساحلی، خلیج به‌وجود می‌آید.

جنگ نیابتی : جنگ نیابتی یا واسطه‌ای، جنگی است که در آن، یک طرف جنگ به‌جای آنکه مستقیماً وارد جنگ با کشور دیگری شود و هزینه و تلفات زیادی را بر خود تحمیل کند، با حمایت سیاسی، مالی یا نظامی یا تبلیغاتی، گروه یا کشور سومی را به‌جای خود، وارد جنگ می‌کند.

اقتصاد دانش بنیان : اقتصادی که استفاده از علوم پیشرفته و سرمایه‌گذاری در دانش، اصلی‌ترین نقش را در آن داشته باشد، اقتصاد دانش بنیان است.

به کار ببندیم

یکی از فعّالیت‌های زیر را به دلخواه انتخاب کنید و انجام دهید.

۱ــ نامه‌ای به یک نوجوان فلسطینی بنویسید و در نامه خود ابراز همدردی، حمایت و امیدواری به پیروزی را بگنجانید.

۲ــ روز قدس را در تقویم امسال پیدا کنید و بنویسید چه روزی از ماه مبارک رمضان است؟ این روز چگونه انتخاب شده؟ و در آن چه مراسم یا فعّالیت‌هایی انجام می‌شود؟

۳ــ به طور گروهی درباره یکی از موضوعات زیر با مراجعه به منابع مختلف، مانند : کتاب‌های آموزشی، دانشنامهٔ رشد (شبکهٔ رشد «www.roshd.ir»)، دایرة المعارف‌ها و ...، مطالبی گردآوری کنید و آنها را به‌صورت یک روزنامهٔ دیواری نمایش دهید.

انتفاضهٔ فلسطین، خلیج‌فارس و دریای عمان، آسیای جنوب غربی و منابع انرژی، تنگهٔ هرمز، منابع نفت و گاز ایران.

فصل ۱۱

اروپا و افریقا

وقتی به نقشهٔ جهان نگاه می‌کنید، در غرب قارهٔ آسیا دو قارهٔ دیگر را در یک امتداد می‌بینید. اروپا در نیمکرهٔ شمالی و افریقا در جنوب آن که تا نیمکرهٔ جنوبی کشیده شده است.

این دو قاره، دو چهرهٔ کاملاً متفاوت از نظر ویژگی‌های محیط طبیعی و انسانی دارند.

اروپا قاره‌ای است با آب و هوای معتدل و دشت‌های حاصلخیز، کم‌وسعت اما پرجمعیت و با اقتصاد صنعتی و پیشرفته.

اما افریقا علی‌رغم منابع و معادن سرشار و وسعت زیاد، قاره‌ای است کم‌جمعیت با آب و هوای گرم و طاقت‌فرسا در بیابان‌ها و جنگل‌های انبوه. اغلب کشورهای این قاره فقیر هستند و مردم آنها سال‌هاست که با مشکلات گوناگون دست و پنجه نرم می‌کنند.

در این فصل شما با این دو قارهٔ متفاوت آشنا می‌شوید.

شما با آموختن این فصل و انجام فعّالیت‌های آن، پی می‌برید :

۱ــ افریقا و اروپا از نظر ویژگی‌های طبیعی، چه تفاوتی با هم دارند؟

۲ــ ویژگی‌های طبیعی افریقا و اروپا چه مزایا یا محدودیت‌هایی برای ساکنان این قاره‌ها به‌وجود می‌آورد؟

۳ــ اروپا و افریقا از نظر ویژگی‌های انسانی و اقتصادی، چه تفاوت‌هایی با هم دارند؟

۴ــ علل عدم پیشرفت اقتصادی کشورهای قاره افریقا چیست؟

درس ۲۱

ویژگی های طبیعی و انسانی اروپا

اروپا

موقعیت و وسعت

قارهٔ اروپا را می‌توان دنبالهٔ قارهٔ پهناور آسیا یا بخشی از اوراسیا دانست.

به نقشه روبه‌رو نگاه کنید. اروپا از اطراف به کدام دریاها و اقیانوس‌ها محدود می‌شود؟

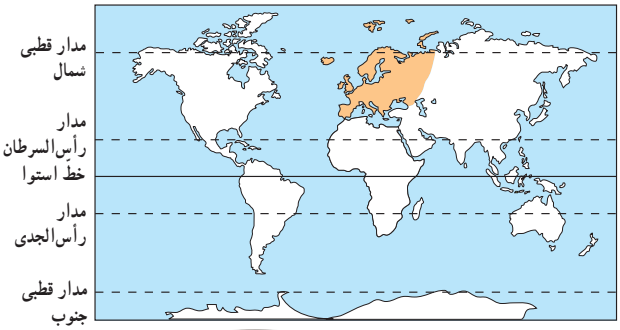

اکنون با استفاده از نمودار وسعت قاره‌ها در درس نوزدهم، وسعت اروپا را با سایر قاره‌ها مقایسه کنید. همان‌طور که دریافتید اروپا از کم‌وسعت‌ترین قاره‌های جهان است.

ناهمواری‌های اروپا

به طور کلی ناهمواری‌های اروپا به دو بخش تقسیم می‌شود : **اروپای پیر** و **اروپای جوان**.

*در مناطق شمالی اروپا، فرسایش طولانی‌مدت موجب شده است که کوه‌ها کم ارتفاع و قله‌ها گنبدی‌شکل و دره‌ها باز باشند. در این منطقه، جلگه‌های پهناور و دریاچه‌های بسیار وجود دارد. از نظر زمین‌شناسی به این بخش وسیع از اروپا، **اروپای پیر** می‌گویند.

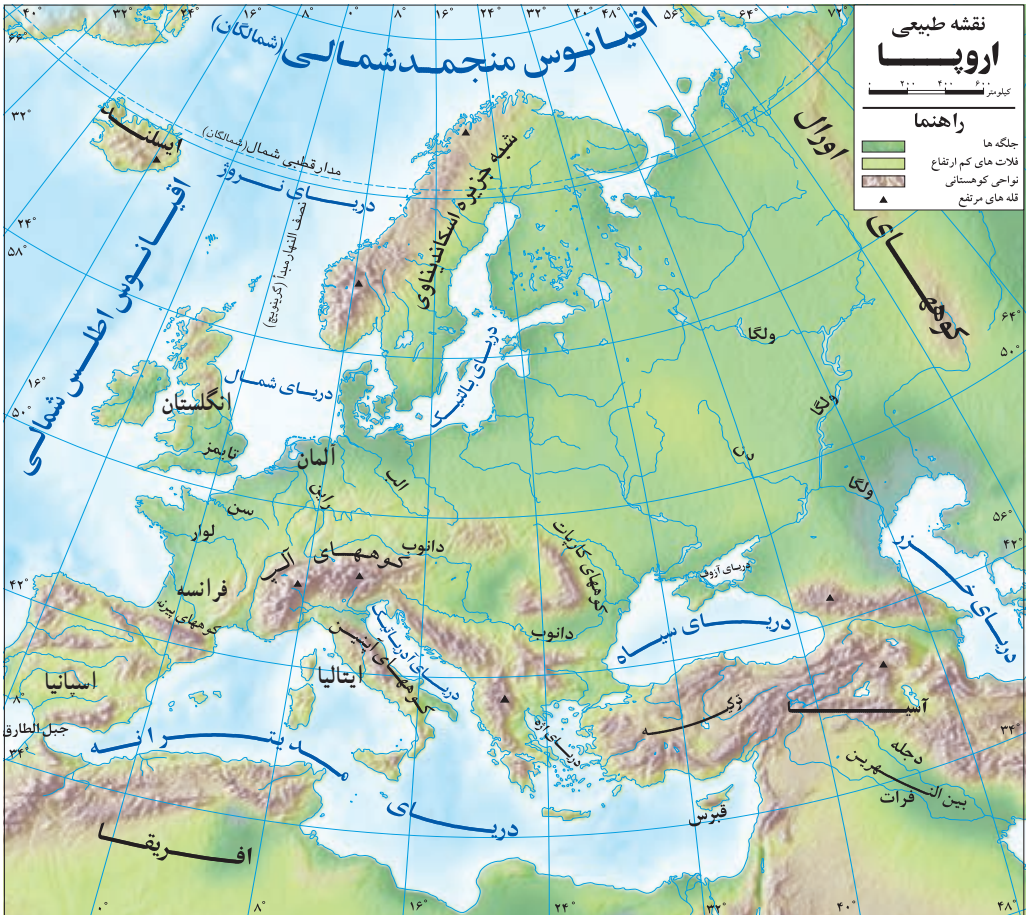

*در جنوب اروپا، چین‌خوردگی‌ها و رشته‌کوه‌های بلند دیده می‌شود. قلهٔ کوه‌ها، نوک‌تیز و دامنهٔ کوه‌ها اغلب دارای شیب تند و درّه‌های تنگ می‌باشد. به این منطقهٔ اروپا که در آن آتشفشان‌ها و زمین‌لرزه‌هایی نیز رخ می‌دهد، **اروپای جوان** می‌گویند.

رشته‌کوه‌های آلپ و پیرنه، در این منطقه قرار دارند. قله مون بلان با ارتفاع ۴۸۰۸ متر بلندترین قلهٔ رشته‌کوه آلپ است.

ناهمواری‌های پیر، نروژ

ناهمواری‌های جوان، کوه‌های آلپ

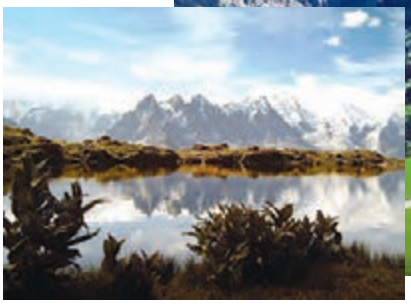

قله مون بلان

آب و هوا

به‌طور کلی اروپا قاره‌ای با آب و هوای معتدل، سرسبز و بدون بیابان است. به نقشه طبیعی اروپا دقت کنید :

منظره‌ای از لاپلند* در شمال اروپا

● بخش شمال قارهٔ اروپا یعنی قسمت‌های شمالی شبه‌جزیرهٔ اِسکاندیناوی* و ایسلند به قطب شمال نزدیک هستند و آب و هوای قطبی و سرد دارند.

● مناطق مجاور اقیانوس اطلس نظیر انگلستان و ایرلند، آب و هوای معتدل اقیانوسی دارند و عبور جریان دریایی آب گرم* گُلف‌اِستریم از این سواحل در فصل زمستان موجب می‌شود که هوا ملایم‌تر شود.

● مناطق جنوبی اروپا که در سواحل مدیترانه واقع شده‌اند (مانند کشورهای اسپانیا و ایتالیا) آب و هوای مدیترانه‌ای دارند. این نوع آب و هوا زمستان‌های معتدل و مرطوب و تابستان‌های گرم و خشک دارد.

● مرکز و شرق اروپا به دلیل دوری از دریاها آب و هوای قارّه‌ای یا بَرّی دارد و میزان بارندگی در آنجا کم است.

رودها

در اروپا، رودهای پرآب و دائمی زیادی وجود دارند. از این رودها برای آبیاری زمین‌های کشاورزی، تولید انرژی الکتریکی و حمل و نقل و کشتیرانی استفاده می‌شود.

رودهای دانوب، وُلگا، راین، دُن و آلْب، مهم‌ترین رودهای اروپا هستند.

دانوب طویل‌ترین رود اروپا است که از چند کشور عبور می‌کند.

رود دانوب، آلمان

فعّالیت

۱ــ کاربرگهٔ (۱۵) نقشه‌خوانی قاره اروپا را در کلاس، کامل کنید.

جمعیت

به نمودار مقایسه‌ای جمعیت قاره‌ها در فصل ۹ دقت کنید. قاره اروپا اگرچه قاره‌ای کم‌وسعت است، اما یکی از متراکم‌ترین قاره‌های جهان محسوب می‌شود. شرایط مساعد طبیعی چون آب و هوای معتدل و ریزش باران کافی و رودهای پرآب و جلگه‌های پهناور از یک‌سو و پیشرفت در علم و فناوری از سوی دیگر، موجب شده است این قاره از نظر جمعیت، متراکم باشد.

البته علی‌رغم جمعیت زیاد و انبوه، رشد جمعیت در اروپا کاهش یافته و زاد و ولد در این قاره، کم شده است. به همین دلیل جمعیت سالمندان، افزایش یافته و جمعیت اروپا رو به پیری می‌رود.

نژاد و زبان

اروپاییان از نژاد سفیدپوست هستند.

بیشتر بدانیم

سه گروه عمدهٔ زبانی در اروپا وجود دارد :

ــ زبان‌های با ریشهٔ لاتین مانند ایتالیایی و اسپانیایی

ــ زبان‌های با ریشهٔ ژِرمنی مانند آلمانی و انگلیسی

ــ زبان‌های با ریشهٔ اِسلاو مانند روسی و لهستانی

چهرهٔ کودک سوئدی و آلمانی

دین

بیشتر مردم اروپا پیرو دین حضرت مسیح (علیه‌السلام) هستند. دین مسیح به سه مذهب بزرگ کاتولیک، پروتِستان و اُرتودوکس تقسیم می‌شود.

کاتولیک‌ها از رهبر مذهبی و روحانی خود، پاپ که محل اقامت او در واتیکان است، پیروی می‌کنند. مسلمانان نیز در قاره اروپا پراکنده‌اند، اما بیشتر آنها در شبه جزیره بالکان* زندگی می‌کنند.

موزه واتیکان در شهر رُم

کشور واتیکان در کنار شهر رُم، کوچک‌ترین کشور جهان است.

اقتصاد اروپا

میزان درآمد و سطح سواد و بهداشت و همچنین میزان طول عمر در بیشتر کشورهای این قاره، بالاست. کشاورزی، تقریباً در همه جای اروپا رایج است و با استفاده از ماشین‌آلات مدرن و شیوه‌های علمی صورت می‌گیرد. در جنوب اروپا، آب‌وهوای مدیترانه‌ای موجب شده که محصولات ویژه‌ای چون زیتون، مرکبات و انگور به عمل آید.

همچنین در اروپا دامداری و دامپروری با شیوه‌های صنعتی انجام می‌شود و میزان تولید محصولات گوشتی و لبنی زیاد است. کشورهایی چون هلند و دانمارک از تولیدکنندگان و صادرکنندگان بزرگ فرآورده‌های گوشتی و لبنی هستند.

پرورش گاو، فرانسه

یک مزرعه کشاورزی در اروپا

* اروپا به‌خصوص غرب آن، از مناطق مهم صنعتی جهان است و انواع کالاها و ماشین‌آلات و ابزار را تولید و به کشورهای دیگر صادر می‌کند.

البته منابع زیرزمینی و معادن قاره اروپا نمی‌توانند نیازهای صنایع عظیم این قاره را برآورده سازند. به همین جهت کشورهای صنعتی قاره اروپا به منابع و مواد اولیه کشورهای دیگر نیاز دارند و واردکننده مواد اولیه (مانند نفت) هستند. البته کشورهای اروپایی، سالیان دراز برای استفاده از منابع و معادن سایر سرزمین‌ها به استعمار کشورهای دیگر دست زده‌اند.

صنعت خودروسازی

یک نیروگاه هسته‌ای در فرانسه

بیشتر بدانیم

کشورهای اروپایی، عضو اتحادیه اروپا هستند و با هم در زمینه‌های سیاسی و اقتصادی، همکاری می‌کنند. اغلب این کشورها، واحد پول ملی خود را به پول مشترک اروپا «یورو» تغییر داده‌اند. کشورهای اروپایی همچنین با پیمان شینگِن، نظارت مرزها را بین خود برداشته‌اند و مردم می‌توانند برای کار و زندگی، بدون نیاز به ویزا در کشورهای اروپایی، جابه‌جا شوند.

هم‌زمان با افزایش قدرت اقتصادی برخی کشورهای آسیایی، رشد اقتصادی اروپا نیز نسبت به قبل ضعیف‌تر شده است. اروپا همچنین با نابسامانی‌های دیگری چون بی‌عدالتی و زیادتر شدن تعداد فقرا نیز مواجه است.

کارخانجات صنایع شیمیایی در آلمان

جاذبه‌های گردشگری

اروپا به دلیل داشتن جاذبه‌های گردشگری طبیعی مانند سواحل طولانی و آفتابی، ورزش‌های زمستانی در کوه‌های آلپ و جاذبه‌های فرهنگی و تاریخی چون بناهای تاریخی، موزه‌ها، کلیساها و... گردشگران زیادی را از سراسر دنیا به خود جذب می‌کند. فرانسه، اسپانیا و ایتالیا از مهم‌ترین کشورهای اروپا از نظر جذب گردشگر و به دست آوردن درآمد از این طریق هستند.

منظرهٔ خیابانی در پاریس

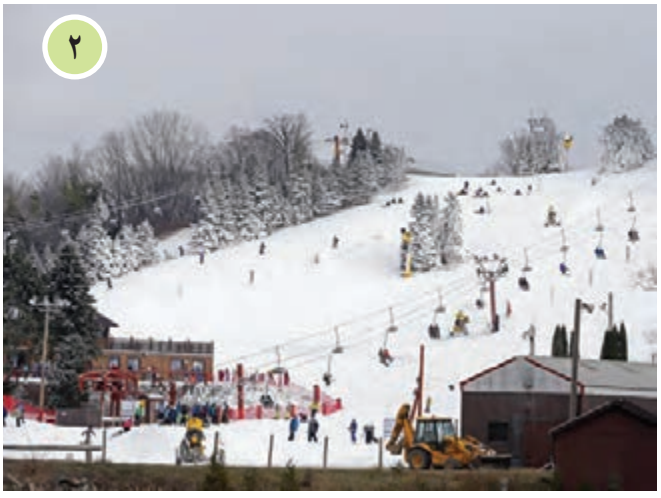

پیست اسکی در سوئیس

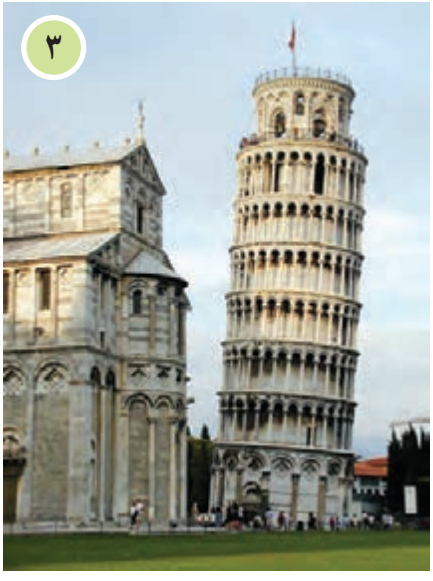

.....

.....

فعّالیت

۲ــ حدس بزنید عکس‌های شماره (۳) و (۴) کدام مکان‌های گردشگری در اروپا را نشان می‌دهد.

۳ــ فکر می‌کنید دلیل مشابهت بین بعضی بناهای اروپایی با بناهای اسلامی چیست؟

درس ۲۲

ویژگی‌های طبیعی و انسانی افریقا

افریقا

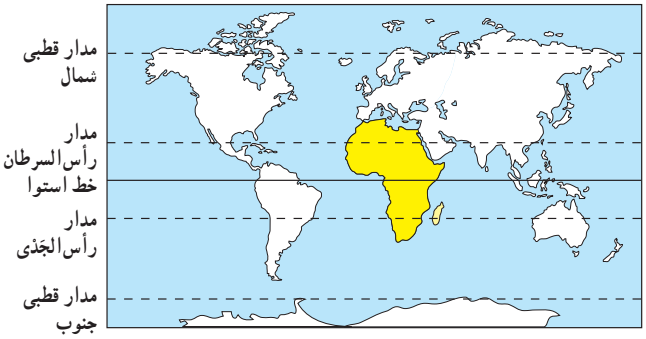

موقعیت و وسعت

قارهٔ افریقا بعد از آسیا دومین قارهٔ وسیع جهان است.

به نقشه روبه‌رو توجه کنید. قارهٔ افریقا بین کدامیک از اقیانوس‌ها قرار گرفته است؟ قارهٔ افریقا در دو نیمکره شمالی و جنوبی گسترده شده و مدار اِستِوا از وسط آن عبور می‌کند.

این قاره از سواحل دریای مدیترانه تا دماغهٔ اُمیدنیک* امتداد یافته است. اکنون به نقشهٔ طبیعی افریقا دقت کنید. این قاره از طریق کدام تنگه‌ها و کانال از آسیا و اروپا جدا می‌شود؟

ناهمواری‌های افریقا

افریقا، فلاتی وسیع و کم‌ارتفاع است و کوه‌های بلند کمتر در این قاره، دیده می‌شود. تنها چین‌خوردگی مهم افریقا در شمال‌غربی این قاره، رشته‌کوه اطلس است. در شرق افریقا، قله‌های مرتفع کِنیا (۵۲۰۰ متر) و کِلیمانجارو (۵۹۰۰ متر) قرار دارند. همچنین دریاچه‌های زیادی در این منطقه وجود دارد که اغلب در اثر فرونشستن زمین یا شکستگی‌های بزرگ در پوسته زمین به وجود آمده است. این شکستگی‌ها موجب می‌شود که آبشارهایی در مسیر رود، پدید بیاید.

آبشار ویکتوریا در اثر فرو ریختن آب‌های رود زامبز در محل یک گسل (شکستگی)، پدید آمده است.

آیا می‌توانید چند دریاچه در شرق افریقا از روی نقشه نام ببرید؟

برخلاف قارهٔ اروپا که دارای بریدگی‌های زیادی در سواحل است، کناره‌های افریقا صاف و بدون بریدگی (خلیج) است. از این‌رو کناره‌های این قاره برای پهلو گرفتن کشتی‌ها و ساختن بنادر چندان مناسب نیست.

آب و هوا

* به طور کلی قاره افریقا آب و هوایی گرم دارد و در بیشتر قسمت‌های آن زمستان دیده نمی‌شود زیرا موقعیت افریقا به‌گونه‌ای است که مدار استوا از وسط آن عبور می‌کند و خورشید در طول سال در مناطق اِستِوایی و اطراف آن تا مدار رأس‌السَرَطان و رأسُ‌الْجَدْی تقریباً عمود می‌تابد.

* اما از نظر بارش این قاره به دو قسمت مرطوب و خشک، تقسیم می‌شود :

افریقای مرطوب (افریقای سبز) :

نواحی اطراف خط اِستِوا (از شمال تا دریاچه چاد و از جنوب تا رود زامبِزی) آب و هوای گرم و مرطوب دارد. در این منطقه باران فراوان می‌بارد.

افریقای مرطوب، جنگل‌های استوایی، کنگو

جنگلبان مسئول نگهداری و محافظت از جنگل است. او نقش مهمی در حفظ جنگل برای آیندگان دارد. جنگلبان با دانش و شناختی که از طبیعت، جنگل و مراتع دارد، در حفظ و نگهداری آن می‌کوشد.

جنگلبان باید فردی مسئول و آگاه به مسائل ایمنی باشد. همچنین دارای توانایی مناسب جسمی و در حل مسائل و مشکلات توانایی و سرعت عمل داشته باشد.

افریقای خشک : هر چه از منطقه اِستِوایی به سمت شمال و جنوب افریقا پیش برویم، از میزان باران و رطوبت کاسته شده و کم‌کم به آب و هوای گرم و خشک تبدیل می‌شود، به‌طوری که در شمال افریقا، صحرای بزرگ و در جنوب آن بیابان کالاهاری دیده می‌شود.

افریقای خشک، صحرا(Sahara)ی بزرگ با تپه‌های ماسه‌ای عظیم

تصویر ماهواره‌ای صحرای بزرگ افریقا

بیشتر بدانیم

در افریقای سبز، رشد درختان به حدی است که گاهی ارتفاع آنها تا ۵۰ متر می‌رسد. برگ‌های این درختان در خزان و زمستان نمی‌ریزد. هر روز باران می‌بارد. گاهی شاخه نوعی از درختان به زمین می‌رسد، ریشه می‌گیرد و به درخت تازه‌ای تبدیل می‌شود. بوته‌زارهای زیر درختان، رفتن به جنگل‌ها را مشکل می‌کند. انواع حشرات، نیش نوعی مگس به نام تِسه‌تِسه که موجب بیماری خواب می‌شود، پشه‌ها و میمون‌های بزرگ‌جثه و مارها و عنکبوت‌های بزرگ در این جنگل‌ها زندگی می‌کنند.

صحرا (Sahara) نام بزرگ‌ترین بیابان جهان است که بخش وسیعی از شمال قارهٔ افریقا را دربر می‌گیرد. وسعت آن ۸/۵ میلیون کیلومتر مربع (تقریباً ۵ برابر وسعت ایران) است. دما در بیابان صحرا در هنگام روز در سایه به ۵۷ درجهٔ سانتی‌گراد می‌رسد و هنگام شب به زیر صفر کاهش می‌یابد. بلندترین تپه‌های ماسه‌ای جهان که گاه ارتفاع آنها تا ۴۳۰ متر می‌رسد، در این بیابان دیده می‌شود.

* بخش کوچکی از شمال افریقا که در مجاورت دریای مدیترانه قرار گرفته آب و هوای مدیترانه‌ای دارد.

رودها

رودهای نیل، کُنگو، نیجر، اُورانژ و زامبِزی از رودهای مهم و پرآب افریقا هستند. رودهای پرآب افریقا در مَصَب خود جلگه‌ها و دلتاهایی ایجاد کرده‌اند. برخی رودها در مسیر خود در جاهایی به شکست‌های بزرگ زمین برخورد می‌کنند که برای کشتیرانی مناسب نیستند.

رود نیل، طولانی‌ترین رود جهان است (۶۶۹۵ کیلومتر).

رود نیل از شهر قاهره پایتخت مصر عبور می‌کند.

فعّالیت

۱ــ کاربرگهٔ شمارهٔ (۱۶) نقشه‌خوانی افریقا را در کلاس انجام دهید.

۲ــ جدولی ترسیم کنید. سپس به طور گروهی و با همفکری یکدیگر ویژگی‌های طبیعی افریقا و اروپا را مقایسه کنید (وسعت، ناهمواری ، آب و هوا، رودها و سواحل).

۳ــ گفت‌وگو کنید :

ــ آیا ویژگی‌های طبیعی یک ناحیه مثل آب و هوا، رودها، بریدگی سواحل، پستی و بلندی‌ها و پوشش گیاهی بر فعّالیت‌های انسان و زندگی او تأثیر دارد؟ چطور؟

ــ به نظر شما ویژگی‌های طبیعی قاره اروپا برای فعّالیت‌های انسانی مناسب‌تر است یا افریقا؟ چرا؟ در کدام محیط انسان‌ها بیشتر باید تلاش کنند؟

ــ آیا انسان‌ها می‌توانند با مشکلات محیط طبیعی مقابله کنند و شرایط محیط را تحت کنترل (و اپایش) خود دربیاورند؟ مثال بزنید.

جمعیت

به نمودار مقایسه‌ای جمعیت قاره‌ها در فصل ۹ توجه کنید. قارهٔ افریقا با آنکه دومین قارهٔ وسیع جهان و محل تمدن‌های بزرگ بوده است، اما اکنون نسبت به وسعت خود جمعیت کمی دارد. بخش‌های وسیعی از بیابان بزرگ افریقا و جنگل‌های انبوه اِستِوایی، خالی از جمعیت است.

در طول پانصد سال گذشته، استعمار اروپاییان، نسل کشی گسترده، جنگ‌های داخلی و قحطی‌های پی‌درپی، جمعیت زیادی از این قاره را کم کرد و عدم رعایت بهداشت، شیوع بیماری‌های مختلف و خشکسالی‌ها نیز جلوی رشد جمعیت را گرفت.

چهرهٔ کودکان افریقایی

نژاد و زبان

بیشتر مردم افریقا از نژاد سیاه‌پوست هستند. مردم شمال صحرای بزرگ افریقا که در مجاورت دریای مدیترانه زندگی می‌کنند و بخش کوچکی از جنوب قاره افریقا، سفیدپوستند.

ساکنان کشورهای شمال صحرای بزرگ افریقا مانند مصر، الجزایر و مراکش به زبان عربی صحبت می‌کنند. مردم سایر کشورهای افریقایی به زبان محلی یا به زبان کشورهایی که قبلاً تحت نفوذ و استعمار آنها بوده‌اند (مانند فرانسوی یا انگلیسی) صحبت می‌کنند.

مردم کوچ‌نشین، شمال افریقا

بیشتر بدانیم

وقتی اروپاییان استعمارگر، قاره آمریکا را کشف و تصرف کردند، افریقاییان را ربوده و به‌صورت برده، برای کار کردن در مزارع و معادن به آنجا بردند. بین سال‌های ۱۵۰۰ تا ۱۸۰۰ میلادی که میلیون‌ها سیاه‌پوست با کشتی به آمریکا برده می‌شد، وضع فجیع نگه‌داری برده‌ها در مسیر انتقال، سبب شد تا چندمیلیون از آنها در طول مسیر جان خود را از دست بدهند.

این برده‌ها در آمریکا به صاحبان کشتزارها و معادن، فروخته می‌شدند. بردگان زندگی بسیار سختی داشتند و همواره توسط اربابان به شدت تنبیه می‌شدند. چند قرن استعمار افریقا چنان تأثیر عمیقی براین قاره گذاشت که امکان رشد و پیشرفت را از آنها گرفت.

برده‌داری در افریقا

دین

بیشتر مردم کشورهای شمال افریقا مسلمان هستند. به نقشه صفحهٔ بعد توجه کنید و تعدادی از کشورهای مسلمان را نام ببرید. مردم سایر مناطق افریقا اغلب به دین مسیح یا مذاهب ابتدایی اعتقاد دارند.

مسجد بزرگ مالی

مسجد حَسن ثانی در شهر کازابلانکا و کشور مراکش، مناره این مسجد با ۲۱۰ متر ارتفاع، بلندترین مناره مسجد دنیاست؛ این مسجد در ساحل دریا و بخشی از آن روی آب قرار دارد.

اقتصاد افریقا

* قارهٔ افریقا از نظر منابع طبیعی، ثروتمند است. در این قاره معادن نفت، طلا، الماس، مس و جنگل‌های عظیم وجود دارد. با این حال قارهٔ افریقا در مقایسه با سایر قاره‌ها به‌دلایلی از توسعه و پیشرفت بازمانده است. به‌طور کلی عوامل توسعه نیافتگی قاره افریقا را به دو گروه می‌توان تقسیم کرد :

۱ــ عوامل خارجی : از مهم‌ترین علل عدم پیشرفت قارهٔ افریقا، استعمار کشورهای اروپایی و غارت منابع آنها بوده است. امروزه نیز دخالت کشورهای قدرتمند در ایجاد جنگ‌ها و بحران‌ها در این قاره ادامه دارد.

۲ــ عوامل داخلی : شرایط سخت محیطی (جنگل‌های انبوه، بیابان‌های وسیع، آب و هوای گرم)، شیوع بیماری‌ها، بیسوادی و آگاهی کم مردم، جنگ‌های داخلی و حکومت‌های وابسته و استبدادی نیز از علل عدم پیشرفت این قاره است.

* کشورهای قارهٔ افریقا، بیشتر صادرکنندهٔ محصولات معدنی و کشاورزی هستند و مواد اولیه برای کارخانه‌های کشورهای صنعتی تولید می‌کنند. لذا صنعت در این قارّه چندان رشد نکرده است.

کاکائو

استخراج کائوچو

ارسال بار به بندر دوربان ــ افریقای جنوبی

در قارهٔ افریقا، بیشتر محصولات کشاورزی گرمسیری و استوایی چون قهوه، کاکائو و کائوچو تولید می‌شود. در اطراف دره نیل مزارع پنبه وجود دارد.

کشاورزی کنیا

جاذبه‌های گردشگری

سواحل شمال افریقا در کنار دریای مدیترانه، پارک‌های ملی (وحش) و آثار باستانی کشورهای قدیمی، از جاذبه‌های مهم گردشگری در قارهٔ افریقاست.

گردشگری در پارک‌های ملی حیات وحش

○ آبشار کالاندولا در آنگولا

○ .....

○ فروشگاه زیتون در کازابلانکا، مراکش

○ مجمع‌الجزایر زنگبار، تانزانیا

فعّالیت

۴ــ الف) حدس بزنید تصویر (۱) کدام‌یک از جاذبه‌های گردشگری افریقا را نشان می‌دهد؟ ب) چرا زیتون از محصولات مهم کشور مراکش است؟

۵ــ پرس‌وجو کنید : از کاکائو چه استفاده‌هایی می‌کنیم؟

۶ــ پرس‌وجو کنید : کائوچو چیست و از آن چه استفاده‌هایی می‌شود؟

۷ــ جدولی رسم کنید و با همفکری یکدیگر پس از خواندن متن این درس، افریقا و اروپا را در موارد زیر مقایسه کنید.
(وسعت، جمعیت، رشد جمعیت، محصولات کشاورزی، صنعت، منابع طبیعی و زیرزمینی)

	افریقا	اروپا
● منابع طبیعی	از نظر منابع طبیعی و مواد معدنی، غنی است.	منابع و مواد معدنی آن کمتر از افریقا است.
● وسعت		

واژه‌ها

بیشتر بدانیم

جریان‌های گرم دریایی : جریان‌های آب داخل اقیانوس هستند که دمایشان بیشتر از دمای آب اقیانوس است و (مانند یک رود) تحت تأثیر بادها و نیروی چرخش زمین حرکت می‌کنند. یکی از جریان‌های آب‌گرم معروف، گُلف‌اِستریم است که از حوالی استوا سرچشمه می‌گیرد و به اروپا می‌رسد.

شبه‌جزیره اِسکاندیناوی : از نظر جغرافیایی شبه‌جزیره‌ای در شمال اروپا که شامل سه کشور سوئِد، نُروِژ و فَنْلاند است اما از نظر فرهنگی به سه کشور سوئِد، نُروِژ و دانمارک گفته می‌شود که روابط زبانی و فرهنگی مشترک دارند.

دماغهٔ اُمید نیکْ : شبه‌جزیرهٔ صخره‌ای در ساحل جنوب‌غربی قارهٔ افریقا، که یکی از دریانوردان پرتغالی پس از کشف آنجا، چون این دماغه را راهی برای رسیدن به سرزمین هند می‌پنداشت، آن را اُمید نیک نامید.

شبه‌جزیرهٔ بالکان : شبه‌جزیره‌ای در جنوب‌شرقی اروپا که به سبب کوه‌های بالکان در بلغارستان به این نام، نامیده شده و شامل کشورهای یونان، آلبانی، بلغارستان، کرواسی، بوسنی و هِرزِگُوین، اسلوونی، مقدونیه، صِربِستان، مونته‌نِگرو، رومانی و بخش اروپایی ترکیه است.

لاپلند : سرزمین‌های سرد و قطبی که در شمال اروپا واقع شده و سوئد، فنلاند، نروژ و شمال روسیه را دربرمی‌گیرد و جایگاه قوم لاپ‌ها بوده است.

به کاربندیم

یکی از دو فعّالیت زیر را انجام دهید :

الف) دربارهٔ یکی از موضوعات قارهٔ اروپا یا افریقا تحقیق کنید و اطلاعات به دست آمده را به صورت روزنامه دیواری در مدرسه نمایش دهید. (برای مثال : گرسنگی در افریقا، تجارت برده، تبعیض نژادی، اتحادیه اروپا، کائوچو و کاکائو، استعمار در افریقا، گردشگری در اروپا و افریقا و...)

ب) تصویر روبه‌رو یکی از شخصیت‌های قارهٔ افریقا را نشان می‌دهد.

حدس بزنید او کیست؟

دربارهٔ زندگی و فعّالیت‌های او تحقیق کنید و در یک صفحه به کلاس، گزارش دهید.

فصل ۱۲

قاره آمریکا و قاره اقیانوسیه

از گذشته‌های بسیار دور، سه قارهٔ آسیا، اروپا و افریقا، محلّ زندگی انسان‌ها بوده‌اند. تا قبل از ورود به سرزمین‌های نو، برخی تصور می‌کردند که دنیا فقط به این سه قاره، محدود می‌شود. وقتی اروپاییان به این قاره‌ها پا گذاردند، انبوهی از مهاجران اروپایی به این سرزمین‌ها روانه شدند و با چپاول منابع طبیعی این سرزمین‌ها، کشورها و شهرهای بزرگ و پرجمعیتی را به‌وجود آوردند. هرچند پیش از آمدن تازه‌واردانِ مهاجر به این قاره، تعداد زیادی از بومیان در این مناطق زندگی می‌کردند و این قاره شاهد به‌وجود آمدن برخی تمدن‌های کهن، در خود بوده است.

در این فصل شما با ویژگی‌های طبیعی و انسانی قاره‌های آمریکا، استرالیا و اقیانوسیه آشنا می‌شوید.

شما با آموختن این فصل و انجام فعّالیت‌های آن، پی می‌برید :

۱ــ ویژگی‌های طبیعی قاره‌های آمریکا، استرالیا و اقیانوسیه کدام‌اند؟

۲ــ چه شباهت‌هایی میان محیط طبیعی آمریکای شمالی و آمریکای جنوبی وجود دارد؟

۳ــ اقتصاد و فرهنگ آمریکای شمالی و آمریکای جنوبی چه تفاوت‌هایی با هم دارد؟ چرا؟

۴ــ ویژگی‌های انسانی و اقتصادی استرالیا و نیوزیلند، کدام‌اند؟

درس ۲۳

قارهٔ آمریکا

ویژگی‌های طبیعی

موقعیت و وسعت

قارهٔ آمریکا، قارهٔ وسیعی است که از قطب شمال تا نزدیکی قطب جنوب کشیده شده است و در واقع به دو قارهٔ کوچک‌تر، تقسیم می‌شود: «آمریکای شمالی» و «آمریکای جنوبی».

این دو خشکی بزرگ به وسیلهٔ خشکی باریکی که «آمریکای مرکزی» نامیده می‌شود، به یکدیگر متصل‌اند.

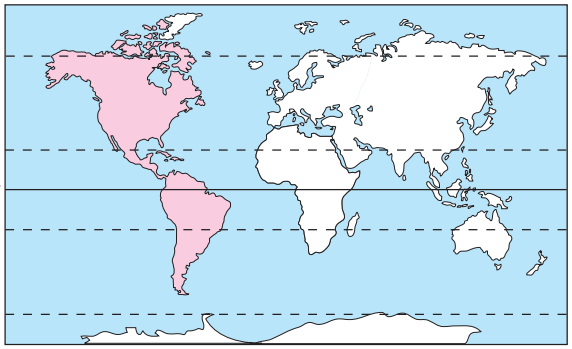

بیشتر بدانیم

ایالات متحده آمریکا، در قاره آمریکا واقع شده است. وسعت این کشور در زمان استقلال، تنها به چند ایالت شرقی محدود بود. از آن به بعد، به روش‌های مختلف به‌تدریج ایالت‌های آمریکا افزایش یافت. به‌عنوان مثال، تمام یا بخشی از ایالت‌های تگزاس، نیومکزیکو، یوتا، نوادا، آریزونا، کالیفرنیا و کُلرادو متعلق به مکزیک بود که در اواسط قرن ۱۹، آمریکا آنها را با جنگ تصاحب کرد و به قلمرو خود افزود.

* تا قبل از ساختن کانال پاناما، کشتی‌ها برای عبور از اقیانوس اطلس به اقیانوس آرام، مجبور بودند آمریکای جنوبی را دور بزنند. اما بعدها با حفر این کانال، دو اقیانوس به هم مرتبط شدند.

ناهمواری‌ها

به نقشه توجه کنید. به‌طور کلی سه نوع ناهمواری در قارهٔ آمریکا مشاهده می‌شود. این ناهمواری‌ها به صورت مشابه، هم در آمریکای شمالی و هم در آمریکای جنوبی وجود دارند.

الف) چین‌خوردگی‌های جوان و مرتفع: در آمریکای شمالی، رشته‌کوه‌های راکی (روشوز) و در آمریکای جنوبی، رشته‌کوه‌های آند، چین‌خوردگی‌های جوان آمریکا را تشکیل می‌دهند.

این دو رشته‌کوه در کدام سمت قارهٔ آمریکا و در امتداد کناره‌های کدام اقیانوس کشیده شده‌اند؟ در این مناطق به دلیل ناآرام بودن پوسته زمین، آتشفشان‌ها و زمین‌لرزه‌های فراوانی رخ می‌دهد. آمریکای مرکزی و جزایر آنتیل نیز سرزمین آتشفشان‌ها و زمین‌لرزه‌ها است.

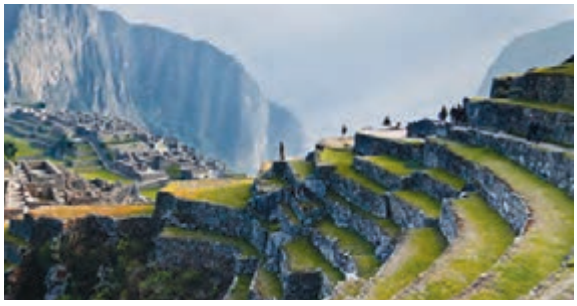
کوه‌های آند

بیابان آتاکاما

جنگل‌های آمازون

ب) کوه‌های کم‌ارتفاع قدیمی : در شرق آمریکای شمالی، تودهٔ کوهستانی قدیمی «آپالاش» و در شرق آمریکای جنوبی، تودهٔ قدیمی «برزیل» قرار دارند. این توده‌ها ناهمواری‌های پیر و فرسایش یافته‌اند.

ج) سرزمین‌های پست و جلگه‌ای : در آمریکای شمالی، جلگه پهناوری از آبرفت‌های رود «می‌سی‌سی‌پی» به‌وجود آمده است. در آمریکای جنوبی نیز جلگه‌های «آمازون» و «پارانا» از آبرفت‌های این دو رود تشکیل شده است.

آب و هوا

همان‌طور که در نقشه می‌بینید، قارهٔ آمریکا از قطب شمال تا قطب جنوب کشیده شده است. به همین سبب انواع آب و هوا و پوشش گیاهی در این قاره به چشم می‌خورد :

* نواحی نزدیک به قطب شمال در آمریکای شمالی و نواحی نزدیک به قطب جنوب در آمریکای جنوبی، آب و هوای قطبی و سرد دارند. بخش اعظم کشور کانادا در آب و هوای سرد قرار گرفته است.
* در سواحل قارهٔ آمریکا به دلیل مجاورت با دو اقیانوس، آب و هوای معتدل اقیانوسی، حکمفرما است.
* نواحی نزدیک به مدار استوا در آمریکای مرکزی و جنوبی، آب و هوای گرم و مرطوب دارند. به همین سبب جنگل‌های انبوه آمازون در این ناحیه به وجود آمده است.

*در آمریکای شمالی، بیابان «نِوادا» و در آمریکای جنوبی بیابان «آتاکاما» مانند سایر بیابان‌های جهان آب و هوای گرم و بسیار خشک دارند. این بیابان‌ها را روی نقشه نشان دهید. کدام مدارها از این بیابان‌ها عبور می‌کنند؟

رودها

*در آمریکای شمالی، رود می‌سی‌سی‌پی که از رودهای طولانی جهان است، از چند ایالت کشور ایالات متحده آمریکا عبور می‌کند. این رود به کدام خلیج می‌ریزد؟ رود می‌سی‌سی‌پی، نقش مهمی در حمل و نقل کالا و منابع و تجارت از طریق کشتیرانی داشته است.

* در آمریکای جنوبی، رود آمازون از میان جنگل‌های استوایی عبور می‌کند. آمازون پرآب‌ترین رود دنیا است و آب آن از مجموع آب ده رودخانه پر آب جهان بیشتر است. در این رود، ماهی‌های آب شیرین، مارهای آبی و گربه‌ماهی‌های غول‌پیکر، زندگی می‌کنند.

رود می‌سی‌سی‌پی، ایالات متحدهٔ آمریکا

رود آمازون، آمریکای جنوبی

فعّالیت

۱ــ نقشهٔ کاربرگهٔ (۱۷) قارهٔ آمریکا را در کلاس انجام دهید.

۲ــ کدام بخش از آب و هوا و پوشش گیاهی قارهٔ آمریکا عیناً مانند افریقا است؟ چرا؟

۳ــ رود آمازون به کدام اقیانوس می‌ریزد؟ با استفاده از اطلس بگویید این رود در کدام کشور آمریکای جنوبی جریان دارد؟

ویژگی‌های انسانی و اقتصادی

بیشتر بدانیم

قاره آمریکا

دسترسی به شبه قاره هند و تصرف ثروت آن کشور، از آرزوهای قدیمی و بزرگ دولت‌های اروپایی بود. در اواخر قرن ۱۵، پادشاه اسپانیا تصمیم گرفت که برای ایجاد یک مسیر جدید تجاری و انحصاری به اقیانوس هند، یک دریانورد و تاجر به نام کریستف کُلُمب را راهی آنجا کند. او برای اینکه مسیر کوتاه‌تری را بپیماید، به سمت غرب حرکت کرد تا با دور زدن زمین، به هند برسد. در این مسیر، کُلُمب به سرزمینی که بعدها (به‌نام یک دریانورد ایتالیایی اَمِریکو وِسپوس) آمریکا نامیده شد، پاگذارد و چون فکر می‌کرد که به هند رسیده، ساکنان بومی آنجا را هندی نامید.

کُلُمب بعد از ورود، میزبانان سرخپوست خود را که فاقد اسلحه بودند، به بردگی گرفت و اموال آنان را غارت کرد و این، آغازی بود بر ماجرای اسارت، قتل عام، تبعید و چپاول سرخپوستان آمریکا.

زمین‌های تازه تصرف شدهٔ حاصلخیز و معدن‌های سرشار این قاره، گنجینه‌ای بود که اروپاییان بعد از کشتار بومیان به چنگ آوردند. آنها برای بهره‌برداری از منابع جدید، برده‌های جوان افریقایی را به این سرزمین آوردند. منابع فراوان و نیروی کار بدون هزینه، سبب شد ثروت هنگفتی به جیب اروپاییان سرازیر شود.

جمعیت

قاره آمریکا، از زمان‌های بسیار دور و خیلی قبل از آنکه مهاجمان و مهاجران سفیدپوست اروپایی وارد آنجا شوند، بستر شکل‌گیری برخی تمدن‌های بزرگ درخود بوده است.

اکنون حدود ۱۵٪ جمعیت جهان در قارهٔ آمریکا زندگی می‌کنند. این جمعیت بیشتر در جلگه‌های حاصلخیز مثل می‌سی‌سی‌پی و بنادر و شهرهای ساحلی نزدیک به اقیانوس متراکم شده‌اند.

تصویر زن بومی آمریکایی

نژاد و زبان

مردم قارهٔ آمریکا از نژادها و تیره‌های گوناگون تشکیل شده‌اند. مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از :

بومیان : به بومیان قارهٔ آمریکا، سرخ‌پوست* گفته می‌شود. تاریخ آمریکا حکایت از سال‌ها کشتار و رفتار خشونت‌آمیز و غیرانسانیِ تازه واردان اروپایی با سرخ‌پوستان دارد و امروزه جمعیت بسیار کمی از آنان باقی‌مانده‌اند که در این قاره، زندگی می‌کنند.

سیاه‌پوستان : سیاه‌پوستان آمریکایی در واقع فرزندان و نوادگان بردگان افریقایی‌اند که در دوران استعمار توسط اروپاییان به اجبار و برای کار در مزارع کشاورزی و معادن، دزدیده شده و به این قاره آورده شدند.

سیاه‌پوستان اگرچه سال‌ها با مبارزه علیه سیاست‌های تبعیض‌نژادی در آمریکا، تا حدودی موفق شدند حقوقی برابر با سفیدپوستان به دست بیاورند و قوانین ظالمانه را تغییر دهند، اما همچنان تبعیض نژادی یکی از مشکلات اساسی در آمریکاست.

جداکردن مکان‌ها و خدمات عمومی بین سفیدپوستان و رنگین پوستان تا چند دههٔ پیش

سفیدپوستان : سفیدپوستان اروپایی پس از تصرف قارهٔ آمریکا، طی سال‌های طولانی مهاجرت‌های گسترده‌ای از اروپا به این قاره داشتند و اکثریت جمعیت سفیدپوست این منطقه را شکل دادند.

دورگه‌ها : قاره آمریکا همواره قاره‌ای مهاجرپذیر بوده است. بنابراین عده زیادی از مردم این قاره، دورگه‌اند و از اختلاط نژادها و ملیت‌های گوناگون به وجود آمده‌اند.

چهرهٔ یک زن دورگه، آمریکای لاتین

چهرهٔ کودک سفیدپوست و سیاه‌پوست آمریکای شمالی

چهره یک کودک سرخ‌پوست

* زبان غالب مردم در آمریکای شمالی انگلیسی است (مانند دو کشور کانادا و ایالات متحده آمریکا) و به سبب مهاجرت انگلیسی‌ها به این بخش، فرهنگ آنگلوساکسون* غلبه دارد.

* در آمریکای مرکزی و جنوبی به سبب مهاجرت اسپانیایی‌ها و پرتغالی‌ها، زبان‌های اسپانیولی و پرتغالی غلبه دارد و چون ریشه این دو زبان لاتین است به آمریکای مرکزی و جنوبی، آمریکای لاتین هم گفته می‌شود.

بوئنوس آیرس، آرژانتین

ونکور، کانادا

دین

اکثر مردم قارهٔ آمریکا پیرو دین مسیح (علیه‌السلام) هستند. در آمریکای شمالی، مذهب پروتستان و در آمریکای لاتین، مذهب کاتولیک رواج بیشتری دارد. مسلمانان نیز در قارهٔ آمریکا، جمعیت قابل ملاحظه‌ای را تشکیل می‌دهند و در ایالات متحدهٔ آمریکا مساجد مهمی وجود دارد.

مرکز اسلامی دیترویت، مسجد شیعیان در ایالت میشیگان ایالات متحده آمریکا

اقتصاد قارهٔ آمریکا

اقتصاد آمریکای شمالی با آمریکای جنوبی و مرکزی، تفاوت‌های زیادی دارد :

اقتصاد آمریکای شمالی : کشورهای ایالات متحدهٔ آمریکا و کانادا در آمریکای شمالی از نظر اقتصادی جزء کشورهای پیشرفته صنعتی جهان محسوب می‌شوند. همان طور که پیش‌تر خواندید، این دو کشور جزء کشورهای گروه هشت هستند. با این حال طبق آمار خود آنها، آمریکا یکی از بزرگ‌ترین بدهکاران جهانی است و بیش از ۴۰ میلیون گرسنه دارد.

* کشاورزی ایالات متحدهٔ آمریکا، کشاورزی صنعتی و تجاری است.

این کشور بزرگ‌ترین تولیدکننده و صادرکننده گندم و ذرت در جهان و دارای دامداری‌های پیشرفته‌ای است که به تولید انواع گوشت و لبنیات می‌پردازد.

* کشورهای ایالات متحدهٔ آمریکا و کانادا از تولیدکنندگان و صادرکنندگان تجهیزات صنعتی و ماشین‌آلات، خودرو، صنایع غذایی، مواد شیمیایی و کالاهای الکترونیکی هستند.

برداشت ماشینی[1] (مکانیزه) گندم، ایالات متحدهٔ آمریکا

یک ناحیهٔ صنعتی، ایالات متحدهٔ آمریکا

اگرچه در سال‌های اخیر، از قدرت نرم* و قدرت اقتصادی ایالات متحدهٔ آمریکا کاسته شده است، اما به‌طور کلی، مهم‌ترین عللی که می‌توان برای پیشرفت و توسعهٔ آمریکای شمالی و تبدیل آن به یک قدرت بزرگ اقتصادی برشمرد، عبارت‌اند از :

۱ــ اروپاییان مهاجر که به این سرزمین وارد شدند با خود دانش‌ها و مهارت‌ها و سرمایه‌هایی را به همراه آوردند و توانستند از منابع طبیعی و سرزمین‌های نو، به خوبی استفاده و پیشرفت کنند.

۲ــ آمریکای شمالی، معادن زیرزمینی و منابع طبیعی فراوان، زمین‌های وسیع قابل کشت، رودهای پرآب و آب و هوای مناسب برای فعّالیت‌های اقتصادی داشته است.

۳ــ در جنگ جهانی دوم، اغلب کشورهای اروپایی ویران شدند اما ایالات متحدهٔ آمریکا از جنگ دور بود و چندان آسیب ندید و توانست از رقیبان خود جلو بیفتد.

۴ــ پس از جنگ جهانی دوم، ایالات متحده آمریکا بر قدرت‌های اروپایی پیشی گرفت و جانشین آنها در تسلط و غارت منابع کشورهایی شد که قبلاً مستعمرهٔ اروپا بودند.

۵ــ آمریکا و کانادا طی سال‌های طولانی نیروهای متخصص و دانشمندان سایر کشورها را به کشور خود برای تحصیل و کار جذب کردند و از این راه توانستند به پیشرفت اقتصاد و صنعت خود کمک کنند. این امر باعث شده تا آن کشورها از وجود متخصصان و دانشمندان خود، محروم شوند و از نظر اقتصادی عقب بیفتند.

۱ــ مصوب فرهنگستان

رشد شهرها : در ایالات متحده آمریکا و کانادا به دلیل رونق تجارت داخلی و جهانی، شهرهای بزرگی رشد کرده‌اند. نیویورک پرجمعیت‌ترین شهر ایالات متحده آمریکا است. مردم بیشتر شهرهای آمریکا، با مشکلات بسیاری مانند زندگی در حاشیه شهرها و هزینه‌های بالای بهداشت، درمان و مسکن، مواجه هستند.

خیابانی در نیویورک

نیویورک ـ مجسمه آزادی

سازمان ملل متحد*

مرکز اصلی سازمان ملل متحد و همچنین مجسمه آزادی (نماد ایالات متحده آمریکا) در نیویورک واقع شده است.

اقتصاد آمریکای لاتین : آمریکای لاتین (آمریکای جنوبی و مرکزی) از نظر منابع طبیعی و ذخایر معدنی بسیار غنی است اما کشورهای آمریکای لاتین به دلایل مختلف نتوانسته‌اند به پیشرفت‌های صنعتی در حد آمریکای شمالی دست یابند. استعمار از یک‌سو و حکومت‌های وابسته به بیگانه و استبدادی در این کشورها از مهم‌ترین این دلایل هستند. این کشورها اغلب تولیدکننده و صادرکننده مواد اولیه و صنعتی و محصولات کشاورزی هستند و چندان اوضاع اقتصادی خوبی ندارند. کشورهایی چون آرژانتین، برزیل و کوبا در آمریکای لاتین، بزرگترین تولیدکننده و صادرکنندهٔ محصولات استوایی نظیر قهوه و نیشکر هستند.

برزیل در سال‌های اخیر، یک سوم قهوه جهان را تولید کرده است.

مزارع نیشکر، کوبا

در آمریکای لاتین، کشورهای برزیل، آرژانتین، ونزوئلا و کلمبیا وضعیت اقتصادی بهتری دارند. برخی کشورهای آمریکای مرکزی که جزیره‌ای هستند، از راه گردشگری، درآمد خوبی کسب می‌کنند.

گردشگری

قارهٔ آمریکا به دلیل تنوع بسیار زیاد محیطی و داشتن غارها، آبشارها، سواحل، جنگل‌ها و رودها، جاذبه‌های گردشگری طبیعی بسیار زیادی دارد و مراکز تفریحی، پارک‌ها و موزه‌های حیات وحش در کشورهای این قاره، فراوان‌اند.
موزه‌ها، کاخ‌ها، مراکز خرید و نمایشگاه‌ها نیز گردشگران زیادی را از سراسر دنیا به خود جذب می‌کنند.

○ .....

○ ریودوژانیرو، برزیل

فعّالیت

۴ــ همفکری کنید و به طور گروهی با ترسیم یک جدول مقایسه‌ای، مختصراً پاسخ دهید.
الف) آمریکای شمالی و جنوبی از نظر ویژگی‌های طبیعی چه شباهت‌هایی دارند؟ چه تفاوت‌هایی دارند؟
ب) آمریکای شمالی و جنوبی از نظر دین، زبان و فرهنگ چه تفاوت‌هایی دارند؟
پ) آمریکای شمالی و جنوبی از نظر اقتصادی چه تفاوت عمده‌ای دارند؟
۵ــ دو کشور وسیع قاره آمریکای شمالی کدام‌اند؟ چند کشور از آمریکای مرکزی و جنوبی نام ببرید.
۶ــ فکر کنید تصویر شمارهٔ (۱) کدام جاذبهٔ گردشگری آمریکا را نشان می‌دهد.
۷ــ به نظر شما مهاجرت متخصصان و دانشمندان یک کشور به کشور دیگر، چه نتایج و پیامدهایی برای دو کشور مبدأ و مقصد دارد؟
۸ــ آمریکا امروز مبلغی حدود پانزده هزار میلیارد دلار بدهکار است. بسیاری از نیروهای نظامی آمریکا نیز به شدت افسرده، سردرگم و مردد هستند. به‌صورت گروهی بحث و همفکری کنید که این افول و مشکلات آمریکا در سال‌های اخیر، از چه عواملی می‌تواند سرچشمه گرفته باشد؟

درس ۲۴

قارهٔ استرالیا و اقیانوسیه

موقعیت و وسعت

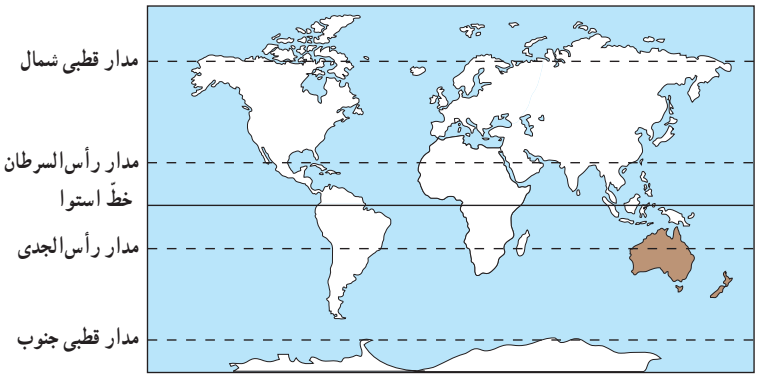

اقیانوسیه کوچک‌ترین قارهٔ کره زمین است. برخی صاحب‌نظران، استرالیا و جزایری را که در نزدیکی آن در اقیانوس آرام قرار گرفته، اقیانوسیه می‌نامند و آن را یک قاره، محسوب می‌کنند. برخی دیگر استرالیا را قاره‌ای مستقل به حساب آورده‌اند.

در هر صورت، استرالیا و اقیانوسیه، کم‌وسعت‌ترین و کم‌جمعیت‌ترین قاره‌های مسکونی جهان هستند.

این قاره در منتهی‌الیه جنوب‌شرقی قارهٔ آسیا قرار دارد. به نقشه توجه کنید. همان‌طور که مشاهده می‌کنید، در واقع استرالیا، سرزمین اصلی قارهٔ اقیانوسیه است که همچون جزیره‌ای پهناور در اقیانوس آرام واقع شده.

در شرق استرالیا در آب‌های اقیانوس آرام، جزایر بی‌شماری به صورت پراکنده وجود دارد.

تعداد این جزایر به ۲۰ تا ۳۰ هزار می‌رسد. یکی از جزایر مهم و بزرگ اقیانوسیه، کشور نیوزیلند (زلاند نو) است.

فعّالیت

۱ــ به‌طور گروهی، استرالیا و نیوزیلند را در یک اطلس، پیدا کنید. سپس هر گروه، چند جزیرهٔ دیگر در اقیانوسیه نام ببرد.

۲ــ قارّهٔ استرالیا و اقیانوسیه در کدام نیمکره قرار دارد؟ نیمکرهٔ شمالی یا نیمکرهٔ جنوبی؟ چرا؟

۳ــ استرالیا از اطراف به کدام اقیانوس‌ها مربوط می‌شود؟

ویژگی‌های طبیعی

به نقشهٔ ناهمواری‌های استرالیا توجه کنید. استرالیا تقریباً سرزمینی هموار است. فقط در شرق این کشور، رشته‌کوه‌هایی به موازات ساحل کشیده شده است. در شمال‌شرقی استرالیا بزرگ‌ترین صخرهٔ مرجانی* دنیا، به شکل دیواری از آب‌های اقیانوس آرام سر برآورده است. این صخره بیش از ۲۰۰۰ کیلومتر طول دارد و صدها نوع ماهی در اینجا زندگی می‌کنند.

در این منطقه، امکانات خوبی برای گردشگرانی که از این صخرهٔ مرجانی بازدید می‌کنند به وجود آمده است.

صخره یا سد مرجانی

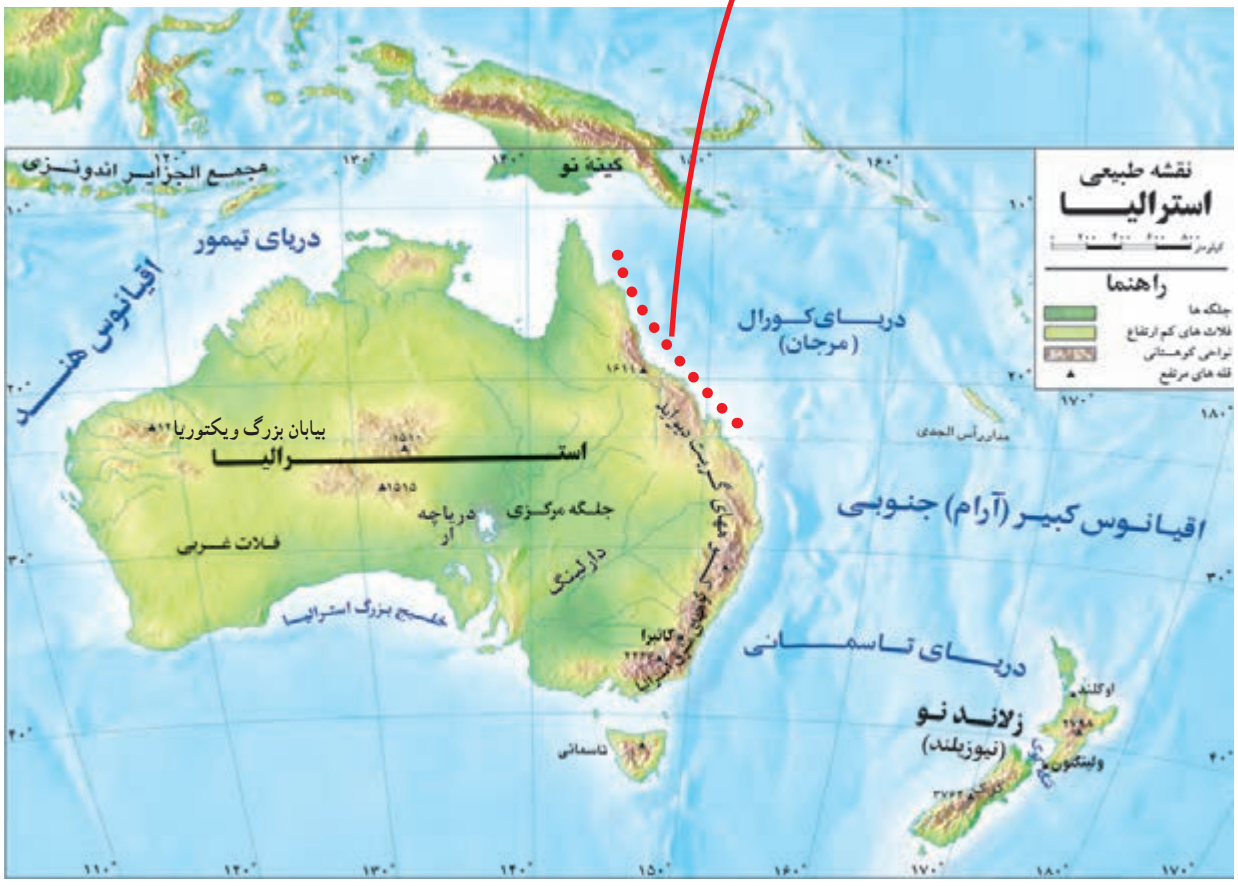

آیِرز راک (عقیق سرخ)

بیابان ویکتوریا، حدود ۳۵۰/۰۰۰ کیلومتر مربع وسعت دارد و در آن تپه‌های ماسه‌ای فراوان دیده می‌شود. در این منطقه، بومیان استرالیا از قبایل مختلف زندگی می‌کنند.

بیشتر بدانیم

آیِرز راک، صخرهٔ ماسه‌ای عظیمی است که تقریباً در استرالیای مرکزی به‌وجود آمده است. این سنگ، بزرگ‌ترین تکه سنگ جهان است که حدود ۹ کیلومتر طول و ۳۴۳ متر ارتفاع دارد و جزء میراث جهانی یونسکو شناخته شده است.

این منظرهٔ طبیعی در نزد بومیان، مقدس محسوب می‌شود.

کانگورو، نماد کشور استرالیا است و حدود ۶۳ گونهٔ این جانور کیسه‌دار در کشور استرالیا زندگی می‌کنند.

فعّالیت

به نقشه، توجه کنید و به پرسش‌ها، پاسخ دهید.

۴ــ رشته‌کوه‌های نسبتاً مرتفع در کدام سمت استرالیا و به موازات ساحل کدام اقیانوس، کشیده شده‌اند؟

۵ــ در نیمه غربی استرالیا چه نوع ناهمواری وجود دارد؟

۶ــ جلگه مرکزی استرالیا از آبرفت‌های کدام رود، پدید آمده است؟ این رود به کجا می‌ریزد؟

۷ــ پهناورترین بیابان استرالیا چه نام دارد؟

۸ــ کاربرگهٔ شمارهٔ (۱۸) نقشهٔ استرالیا، نیوزیلند را انجام دهید.

اکنون به نقشه کشور نیوزیلند (زلاندنو) توجه کنید.
نیوزیلند، کشوری کوهستانی است. رشته‌کوه‌های آلپ جنوبی را در این کشور، نشان دهید.
بلندترین قلهٔ نیوزیلند چه نام دارد؟

کریست چِرچ، میدان کلیسا، نیوزیلند

کیوی، مرغ نوک‌درازی است که پرواز نمی‌کند. این مرغ، نشانه و نماد کشور نیوزیلند است و تصویر آن را می‌توان روی سکه‌ها و تمبرهای این کشور دید.

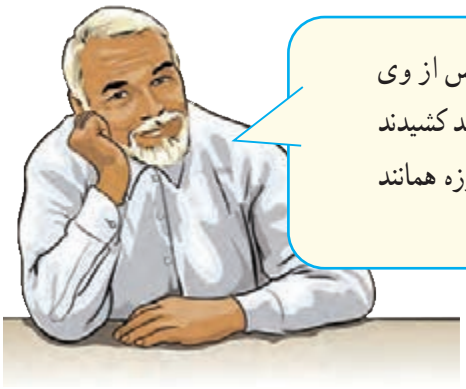

بیشتر بدانیم

دریانورد انگلیسی، جیمز کوک در سال ۱۷۷۰ پا به استرالیا و نیوزیلند گذاشت. پس از وی اروپایی‌هایی که به این قاره وارد شدند نیز همانند مهاجران اروپایی در قارهٔ آمریکا، بومیان را به بند کشیدند و به نسل‌کشی آنها پرداختند. استرالیا تا سال ۱۹۰۱ مستعمره رسمی انگلیس بود و امروزه همانند نیوزیلند زیر نظر پادشاهی انگلیس اداره می‌شود.

ویژگی‌های انسانی و اقتصادی

جمعیت، وسعت، زبان و دین

* استرالیا با وجود وسعت زیاد (۷ میلیون و ۶۸۶ هزار و ۸۵۰ کیلومترمربع) جمعیت‌بسیار کمی (حدود ۲۰ میلیون نفر) دارد. اکثریت جمعیت استرالیا و نیوزیلند را مهاجران اروپایی (انگلیسی و ایرلندی) تشکیل می‌دهند و درصد بسیارکمی از جمعیت نیز بومیان هستند.

* زبان رسمی استرالیا، انگلیسی است، اما به دلیل مهاجرپذیر بودن، زبان‌های مختلفی در این کشور، تکلم می‌شود. زبان رسمی نیوزیلند نیز انگلیسی است. استرالیا و نیوزیلند از کشورهای مسیحی محسوب می‌شوند، اگر چه پیروان سایر ادیان نیز در این کشورها زندگی می‌کنند.

اقتصاد استرالیا و نیوزیلند

استرالیاونیوزیلندجزءکشورهای پیشرفته صنعتی در جهان هستند.

قارهٔ استرالیا دارای منابع و معادن فراوانی است. مهاجران اروپایی با انتقال سرمایه و فناوری‌های خود به این سرزمین‌ها، موجب پیشرفت‌های اقتصادی در این قاره شده‌اند.

استرالیا تولیدکننده و صادرکنندهٔ بزرگ گندم در جهان است. همچنین باغ‌های انگور و مرکبات فراوانی دارد و کشاورزی در این کشور به روش صنعتی و با استفاده از ماشین‌آلات، صورت می‌گیرد. استرالیا و نیوزیلند هر دو از مراکز مهم پرورش دام در جهان‌اند و محصولات دامی به ویژه گوشت و پشم، از صادرات مهم این دو کشور است.

صنعت نیز در استرالیا و نیوزیلند پیشرفته است. سیدنی و مِلبورن دو بندر مهم استرالیا از مراکز مهم صنایع کشتی‌سازی و صنایع شیمیایی به شمار می‌روند.

پرورش گوسفند، استرالیا

گردشگری

استرالیا و نیوزیلند به دلیل وجود سواحل طولانی و تنوع محیطی و گونه‌های جانوری جاذبه‌های طبیعی زیادی برای گردشگران دارند و ساختن امکانات تفریحی و گردشگری باعث شده است که گردشگران بتوانند به‌خوبی از این محیط‌ها استفاده کنند.

تنگه میلفورد در نیوزیلند

فعّالیت

۹ــ چند مورد از شباهت‌ها و تفاوت‌های طبیعی، اقتصادی، جمعیتی، فرهنگی و... استرالیا و نیوزیلند را بیان کنید.

۱۰ــ چرا نام رشته کوه‌های آلپ جنوبی یا برخی شهرها و مناطق استرالیا و نیوزیلند با مکان‌ها و نواحی اروپا هم‌نام است؟

بیشتر بدانیم

واژه‌ها

سرخ‌پوست : سرخ‌پوستان آمریکا در واقع از نژاد زردپوست هستند. بنابر نظر برخی متخصصان، این زردپوستان هزاران سال پیش، از قارهٔ آسیا و از طریق تنگهٔ برینگ وارد قارهٔ آمریکا شده و آنجا سکونت کرده‌اند. این افراد، بومیان یا ساکنان اولیهٔ قارهٔ آمریکا بودند.

آنگلوساکسون : به ملت‌هایی که زبان انگلیسی، زبان رسمی آنهاست، آنگلوساکسون می‌گویند. فرهنگ آنگلوساکسون، ریشه در انگلستان دارد و از آنجا به سایر نقاط جهان، راه یافته است.

صخرهٔ مرجانی : سد مرجانی یا صخره‌های مرجانی، صخره‌هایی بسیار ظریف هستند که در سواحلی با آب‌های گرم تشکیل می‌شوند، زیرا مرجان‌هایی که این صخره‌ها را به وجود می‌آورند تنها در آب‌های کم‌عمق که نور خورشید به آنها بتابد، قادر به زندگی هستند. صخره مرجانی بزرگ استرالیا، تنها سازهٔ موجودات زنده است که از فضا قابل مشاهده بوده است.

سازمان ملل متحد : سازمانی بین‌المللی که پس از جنگ جهانی دوم تشکیل شد و ۱۹۳ کشور مستقل عضو آن هستند و کشورهای عضو آن، در طی سال، جلسات مختلفی پیرامون موضوعات مختلف بین‌المللی برگزار و دربارهٔ آنها، تصمیم‌گیری می‌کنند. این سازمان دارای مؤسسات و سازمان‌های فرعی است.

قدرت نرم : قدرت نرم این است که دولتی بتواند خواسته و عقیده خود را بدون جنگ و زورِ اسلحه، به دیگران بقبولاند و آنها را نسبت به نظر خود قانع کند.

به کار ببندیم

یکی از فعّالیت‌ها را انتخاب کنید و انجام دهید.

الف) دربارهٔ یکی از موضوعات قارهٔ آمریکا (برای مثال حقوق بشر آمریکایی، وضعیت سیاه‌پوستان آمریکا، امنیت در آمریکا، جنبش ۹۹ درصدی (جنبش وال‌استریت) و ۵۰ میلیون فقیر آمریکایی و ...) تحقیق کرده و روزنامهٔ دیواری درست کنید.

ب) دربارهٔ یکی از موضوعات قارهٔ استرالیا و اقیانوسیه (کشف اقیانوسیه، سدّ مرجانی، جاذبهٔ گردشگری، دامپروری در استرالیا و نیوزیلند و ...) تحقیق کرده و یک روزنامه دیواری درست کنید.

پ) آیا کتاب «کلبهٔ عمو تُم» را خوانده‌اید یا چیزی دربارهٔ آن شنیده‌اید؟ پرس‌وجو کنید این کتاب مشهور، دربارهٔ چه موضوعی نوشته شده است؟

نقشه مصور قارّهٔ آسیا

نقشه مصور قارّهٔ افریقا

نقشه مصور قارّهٔ اروپا

نقشه مصور قارّهٔ آمریکای شمالی(کانادا و ایالات متحده آمریکا)

نقشه مصور قارّهٔ آمریکای مرکزی و جنوبی

کاربرگهٔ فعّالیت

کاربرگهٔ شمارهٔ ۱ تعاون

یکی از سه گزینهٔ زیر را انتخاب و جای خالی را با آن پر کنید.

ــ نوشتن داستان یا خاطره‌ای کوتاه دربارهٔ تعاون

ــ کشیدن نقاشی از صحنه‌ای که تعاون و همدلی انسان‌ها را نشان می‌دهد.

ــ پیدا کردن و چسباندن یک عکس که صحنه‌ای از همیاری و کمک به همنوعان را نشان دهد.

۱ــ مراحل انتخاب و شروع به کار یک رئیس جمهور را با شماره‌گذاری مرتب کنید.

تنفیذ ( )	انتخاب شدن با کسب حداکثر آرا ( )	شرکت در تبلیغات انتخاباتی و معرفی برنامه‌های خود ( )	انتخاب وزیران و معرفی آنها به مجلس ( )
تأیید صلاحیت رئیس جمهور شدن توسط شورای نگهبان ( )	تحلیف (سوگند) ( )	اعلام داوطلب شدن برای ریاست جمهوری ( )	

۲ــ با خط، هر یک از اخبار روزنامه‌ها را به یک وزارتخانه مربوط کنید.

وزارت صنعت، معدن و تجارت	تعطیلی پنجشنبهٔ مدارس شکل جدیدی پیدا می‌کند.
وزارت نیرو	برخی داروهای کمیاب تحت پوشش بیمه قرار گرفتند و به زودی توزیع می‌شوند.
وزارت ورزش و جوانان	ایران در اجلاس همکاری‌های اقتصادی کشورهای همسایه شرکت می‌کند.
وزارت آموزش و پرورش	کشت زعفران و پسته مورد حمایت ویژه قرار می‌گیرد و خرید آن تضمین می‌شود.
وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی	جوانان سرمایه‌های کشورند و باید امکانات تحصیلی و شغلی برای آنها افزایش یابد.
وزارت امور خارجه	ایجاد رشته‌های جدید دانشگاهی در این جلسه بررسی شد.
وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	از مردم درخواست کردند با افزایش سرمای هوا، در مصرف گاز و برق صرفه‌جویی کنند.
وزارت جهادکشاورزی	صنایع تولید سیمان در این استان به‌زودی به بهره‌برداری می‌رسد.

کاربرگهٔ شمارهٔ ۳ مقابله با خشم

همفکری کنید و بگویید در هر یک از موقعیت‌های زیر افراد باید چه روش یا روش‌هایی برای مقابله با خشم انتخاب کنند و به کار ببرند.

موقعیت (۱)

پدر زهره به او و خواهرش قول داده بود که پنجشنبه آنها را به اتفاق دو نفر از دوستانشان به سینما ببرد ولی آن روز به قول خود عمل نکرد و به خانه تلفن زد و گفت که کاری برایش پیش آمده است. زهره و خواهرش عصبانی شدند و... .

آنها باید چه رفتاری از خود بروز بدهند؟

موقعیت (۲)

حمیده موضوعی را به یکی از دوستانش می‌گوید و از او می‌خواهد به دیگران نگوید، اما چند روز بعد متوجه می‌شود، چند نفر از هم‌کلاسی‌هایش موضوع را می‌دانند. او عصبانی می‌شود و... .

حمیده چه واکنشی باید داشته باشد؟

موقعیت (۳)

رضا و خواهرش یک رایانهٔ مشترک دارند. رضا مشغول کار با رایانه بود اما یک دفعه بدون آنکه بخواهد، چند مورد از پرونده‌های[۱] (فایل) مهمی را که خواهرش ذخیره کرده بود، پاک کرد. خواهر رضا، بسیار عصبانی شد.

رضا چه کار باید بکند؟

موقعیت (۴)

شهرام از نانوایی محل، نان گرفته و در حال رفتن به خانه است. در همسایگی خانهٔ شهرام، پسری زندگی می‌کند که چند سال از او بزرگ‌تر است و اغلب حالت خشمگین و پرخاشگر دارد. همچنین معمولاً دیگران را مسخره و تحریک به دعوا می‌کند و بهانه‌ای هم برای دعوا، پیش می‌کشد. شهرام از کنار او رد می‌شود تا به خانه برود اما آن پسر جلویش را می‌گیرد و شروع به فحش دادن می‌کند. شهرام با متانت به راهش ادامه می‌دهد اما باز مورد توهین قرار می‌گیرد.

شهرام چه رفتاری باید داشته باشد؟

۱ــ مصوب فرهنگستان

کاربرگهٔ شمارهٔ ۴ فناوری ارتباطات، پیش‌بینی آینده

فرض کنید زمان، چهل سال جلوتر رفته و تحولات در فناوری‌های ارتباطات و اطلاعات ادامه یافته و محصولات جدیدی ابداع و اختراع شده است. تصور خود را درباره فضای چهل سال بعد، اختراع یک محصول جدید و نقش آن در زندگی انسان‌ها به صورت یک متن کوتاه در این قسمت بنویسید و یا یک نقاشی خیالی دربارهٔ آن بکشید.

چهل سال بعد :

با مطالعهٔ متن درس ۹، نشانه‌های عصر جاهلیت را از متن استخراج نمایید و در دایره‌ها قرار دهید.

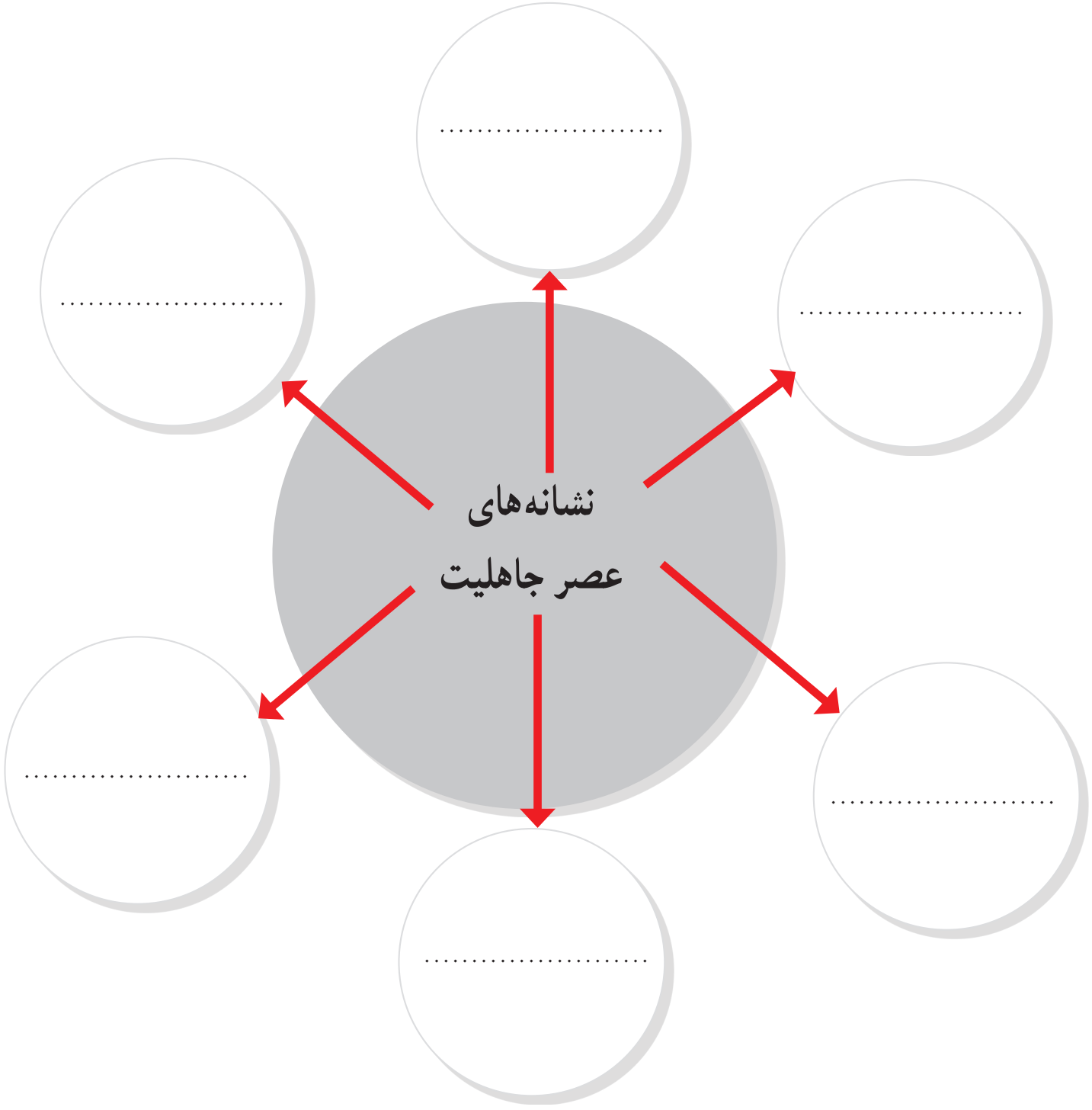

کاربرگهٔ شمارهٔ ۶ منشور حکومتی امام علی (ع)

وقتی امیرالمؤمنین علی (ع)، مالک اشتر یکی از یاران خود را به حکومت مصر منصوب کرد، به او نامه‌ای نوشت. این نامه یکی از مهم‌ترین اسناد سیاسی و حقوقی تاریخ اسلام است. در این نامه، امام ویژگی‌های حکومت اسلامی، و روابط متقابل مردم و حاکمان را بیان کرده است.

فرازهایی از این نامه را مرور کنید و بگویید هر فراز مربوط به کدام یک از اصول حکومتی آن حضرت است.

فرازهایی از نامهٔ علی (ع) به مالک اشتر فرماندار مصر : ای مالک ...	اصول حکومتی امام علی (ع)
۱ــ از خدا بترس و از هر چه در کتاب خود بدان فرمان داده است، اطاعت کن. (ت)	الف) عدالت
۲ــ بدان که بهترین چیز برای والی (حاکم یک شهر یا منطقه) نیکی کردن در حق مردم و کاستن از رنج و درد آنان است. (.....)	ب) توجه ویژه به تهیدستان و ضعیفان
۳ــ همهٔ کارهای کارگزاران را تحت‌نظر بگیر و بازرسان مخفی از میان مردمانی که اهل صدق و وفا هستند بر آنان بگمار. (.....)	پ) نظارت بر رفتار کارگزاران
۴ــ گروه ناتوانان و بینوایان به عدالت تو نیازمندتر از دیگرانند و چنان باش که برای یک یک آنان در پیشگاه خداوند، عذری داشته باشی.(.....)	ت) خداترسی و پرهیزکاری
۵ــ با مردم و در میان مردم باش که دوری از آنان سبب می‌شود که از امور مُلک آگاهی اندکی داشته باشی.(.....)	ث) توجه به عمران و آبادانی
۶ــ اجرای حق را دربارهٔ هر که باشد، چه خویشاوند و چه بیگانه، لازم بدار.(.....)	ج) پرهیز از ظلم و ستم
۷ــ اگر دشمنت تو را به صلح فرا خواند، از آن روی نگردان که خشنودی خدای در آن نهفته است. (.....)	چ) صلح‌طلبی
۸ــ مهربانی به رعیت (مردم) و دوست داشتن آنها و لطف در حق ایشان را شعار دل خود ساز. (.....)	ح) عطوفت و مهربانی نسبت به مردم
۹ــ هر که بر بندگان خدا ستم کند، افزون بر بندگان، خدا نیز دشمن او خواهد بود.(.....)	خ) ارتباط نزدیک با مردم
۱۰ــ هر که خراج (مالیات) طلبد و زمین را آباد نسازد، شهرها و مردم را هلاک کرده است. (.....)	د) نیکی کردن به مردم
نامهٔ ۵۰ نهج‌البلاغه	

کاربرگهٔ شمارهٔ ۷ نمودار علت و معلول

با خواندن دقیق متن کتاب و اطلاعاتی که از منابع دیگر دارید، نمودار علت و معلول را کامل کنید و به‌طور خلاصه، علل سقوط ساسانیان و پیروزی اعراب مسلمان و فتح ایران را بنویسید.

شما می‌توانید ستون‌های دیگری به «علت‌ها» اضافه کنید.

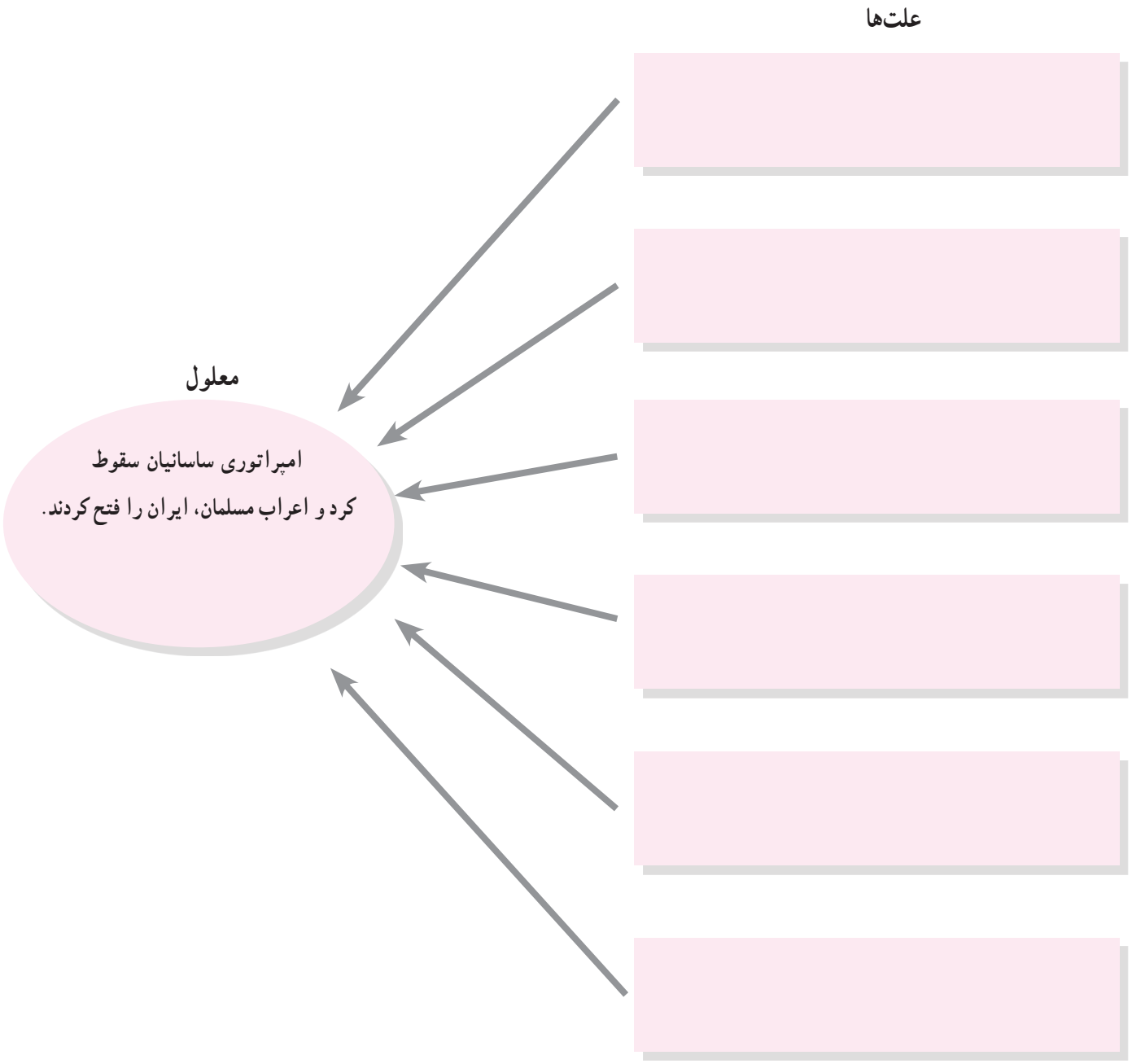

۱ــ به‌طور گروهی با مطالعه درس و توجه به نقشه‌ها و نمودار خط زمان، جدول زیر را کامل کنید.

سلسله‌ها	غزنویان	سلجوقیان
بنیان‌گذار		
شاهان مشهور	• •	• •
زمان و دورهٔ حکومت	از ..... تا	از ..... تا .....
محدوده و قلمرو حکومت	از شمال تا ..... از غرب تا ..... از شرق تا ..... از جنوب تا	از شمال تا ..... از غرب تا ..... از شرق تا ..... از جنوب تا .....
رویدادهای مهم	• • • • •	• • • • •

۲ــ همفکری کنید و با مقایسهٔ قلمرو و رویدادهای مهم دوران غزنویان و سلجوقیان، بگویید کدام‌یک از این سلسله‌ها در تاریخ ایران، اهمّیت بیشتری داشته‌اند. چرا؟

کاربرگهٔ شمارهٔ ۹ شخصیت‌های تاریخی

متن‌ها را بخوانید و به پرسش‌ها پاسخ دهید.

(۱)

من در یکی از روستاهای نیشابور به‌نام کُندر، زاده شدم. درس خواندم و در ادب فارسی و عربی، مهارتی حاصل کردم.

نخستین سلطان سلجوقی مرا به عنوان کاتب (نویسندهٔ فرمان‌ها و نامه‌ها) برگزید و چون در این سمت خودی نشان دادم، منصب مهم وزارت را در حالی که جوان بودم، به من سپرد. من نقش مؤثری در گسترش حکومت سلجوقیان به عهده گرفتم و تلاش کردم تا رسم کشورداری را به حاکمان جدید بیاموزم و اوضاع مملکت را سر و سامان دهم. تا مرگ اولین سلطان سلجوقی به مدت بیست سال وزیر بودم. من به عنوان یک ایرانی به زبان مادری خود یعنی زبان پارسی، علاقه‌مند بودم و برایم ناخوشایند بود که دفترهای ایران و فرمان‌های حکومتی و نامه‌ها به زبانی غیر از فارسی نوشته می‌شد. به همین سبب دستور دادم دفترها و نامه‌ها به خط و زبان فارسی نوشته شود و این رسم برای همیشه در ایران ماندگار شد. براثر دسیسهٔ رقیبم که در اندیشهٔ جانشینی من بود، آلب ارسلان، دومین سلطان سلجوقی، فرمان به برکناری و سپس قتل من داد. چون فرمان قتل خود را دیدم، به جانشینم پیغام دادم: «وزیر را بگو، بد رسمی نهادی و وزیر کشتن را به سلاطین آموختی. عجب، اگر بر خود و نسل خود، این معنی باز نبینی».

(۲)

من در توس به دنیا آمدم. در زمان آلب ارسلان، ملکشاه پسر و جانشین او، وزیر بودم. در سی سال وزارتم، تلاش زیادی برای گسترش قلمرو و قدرتمندی حکومت سلجوقی انجام دادم. آلب‌ارسلان و ملکشاه به کمک و راهنمایی‌های من، موفق شدند رقیبان و مخالفان را از سر راه بردارند و به امور کشور نظم بدهند. من برای آبادانی و عمران سرزمین خود و رونق تجارت و کشاورزی کوشش زیادی کردم. در دوران وزارت من، فعّالیت‌های اقتصادی رونق یافته و خزانهٔ دولت، وضع مطلوبی داشت.

من همچنین مدارس و بیمارستان‌های زیادی بنا کردم. کتابی به زبان فارسی با عنوان «سیاست‌نامه» نوشتم و در این کتاب آیین فرمانروایی و راه و رسم کشورداری را به صورت پند و اندرز بیان کردم.

قدرت و نفوذ فراوان من و بستگانم، حسادت و دشمنی عده‌ای را برانگیخت. رقیبان من می‌کوشیدند ملکشاه را بر ضد من، تحریک کنند. وقتی یکی از فدائیان اسماعیلیه، کاردش را در بدنم فرو کرد، به یاد آخرین پیغام وزیر قبل از خود افتادم.

۱ــ شخصیت‌های متن (۱) و (۲)، چه کسانی هستند؟

۲ــ کدام‌یک از این‌دو در حوزهٔ زبان و ادب فارسی، اقدام مهمی انجام داده است؟ چگونه؟

۳ــ پیغامی که در انتهای متن (۱) آمده، خطاب به چه کسی بود؟

۴ــ هدف شخصیت متن (۲) از نگارش **سیاست‌نامه** چه بود؟

۵ــ اقدامات مشترک هر دو شخصیت چه بود؟

با مطالعهٔ دقیق بخش خوارزمشاهیان درس ۱۲ و مطالب درس ۱۴ و اطلاعاتی که از سایر منابع دارید، علّت‌های حملهٔ مغول‌ها به کشور ایران را دسته‌بندی کنید و مختصراً بنویسید.

علّت‌ها

علت‌های مربوط به مبدأ (مغول‌ها و مغولستان)

- افزایش جمعیت قبایل مغول و ...
-
-
-

معلول

هجوم مغول‌ها به سرزمین ایران و اِشغال و تخریب آن

علّت‌های مربوط به مقصد (ایران و ایرانیان)

ضعیف بودن حکومت خوارزمشاهیان و تسلط نداشتن بر فرمانروایان محلّی

-
-
-

کاربرگهٔ شمارهٔ ۱۱ آثار عصر ایلخانی و تیموری

هنرمندان و معماران ایرانی در دوران حکومت‌های ایلخانی و تیموریان آثار ارزشمندی در رشته‌های گوناگون، خلق کردند.
به آثار زیر خوب دقت کنید و بگویید هر اثر نشانگر کدام هنر و یا معماری است.

گچ‌بری — نگارگری (نقّاشی) — فلزکاری — تذهیب (کتاب آرایی) — شیشه‌گری — سفالگری — کاشی‌کاری

بشقاب سفالی متعلق به قرن ۹ ق، منقّش و دارای لعاب فیروزه‌ای براق	کاسه برنجی متعلق به قرن ۸ ق که نقره‌کوبی و حکاکی شده است.	ظرف سفالی لعابی و نقش‌دار متعلق به قرن ۸ ق	پارچ شیشه‌ای متعلق به قرن ۸ ق
( )	( )	( )	( )

صفحه‌ای از نسخهٔ خطی قرآن متعلق به قرن ۹ق، طلاکوبی شده و با آبرنگ مات، حاشیه‌های آن نقاشی شده است.	صفحه‌ای از شاهنامهٔ بایسنقری که توسط بایسنقر، شاهزادهٔ هنرمند و هنردوست تیموری به‌وجود آمد.	سر در اصلی مسجد جامع یزد که در دورهٔ تیموری ساخته و با کاشی تزیین شده است.	محراب مسجد جامع بسطام که با گچ تزیین شده است.
( )	( )	( )	( )

۱ــ روی نقشه، نام مکان‌های مورد نظر را بنویسید.

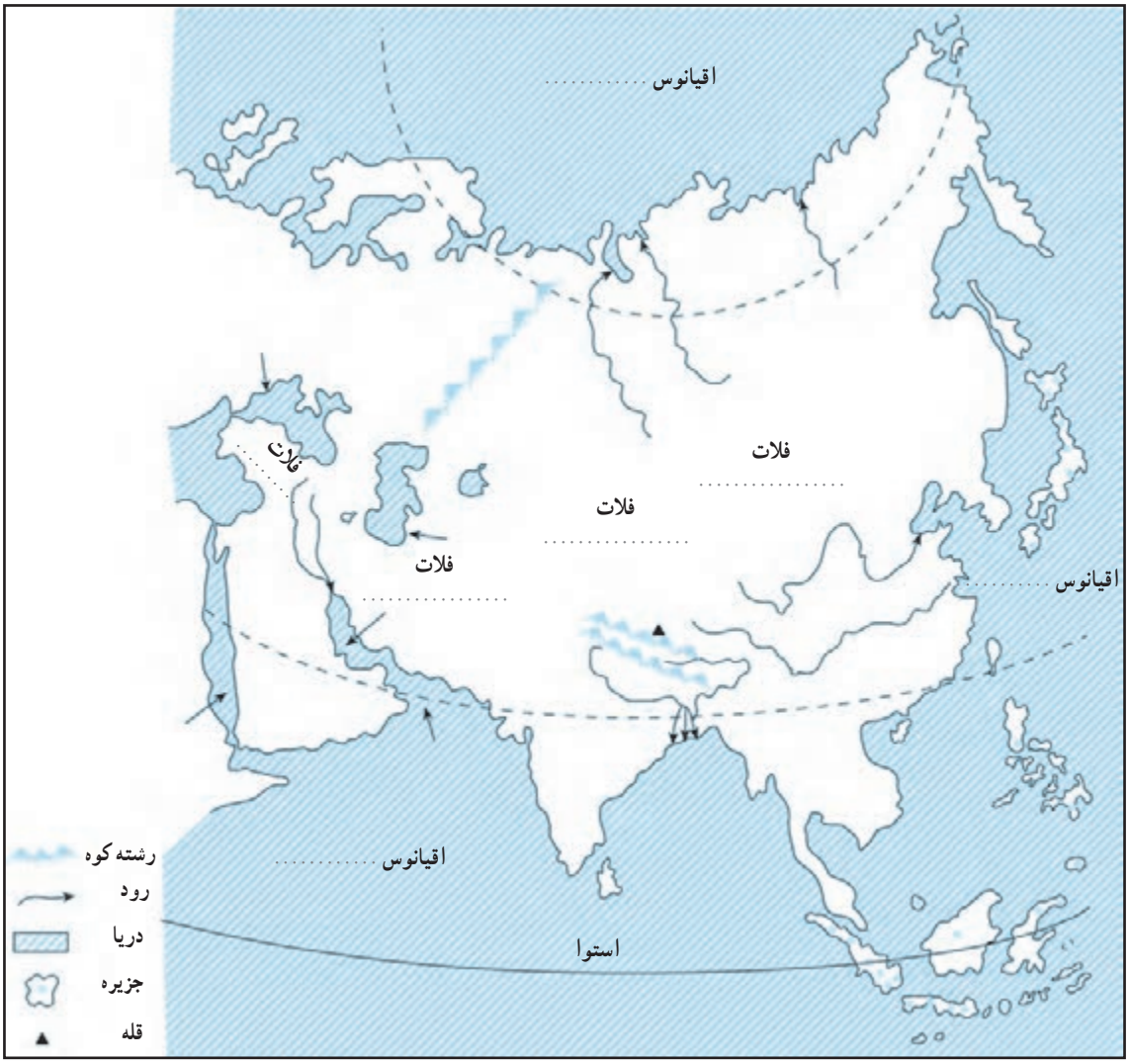

ــ نام اقیانوس‌های اطراف قاره آسیا

ــ نام دریاها و خلیج‌ها (←)

ــ نام رشته کوهی که آسیا را از اروپا جدا می‌کند.

ــ نام فلات‌های بلند آسیا از مغرب به مشرق

ــ نام رشته‌کوه و بلندترین قله آسیا

ــ نام دو شبه‌جزیره وسیع آسیا

ــ دلتای بنگال

ــ رودهای مهم آسیا

۲ــ نقشه را به دلخواه رنگ‌آمیزی کنید.

کاربرگهٔ شمارهٔ ۱۳ نقشهٔ آسیای جنوب‌غربی

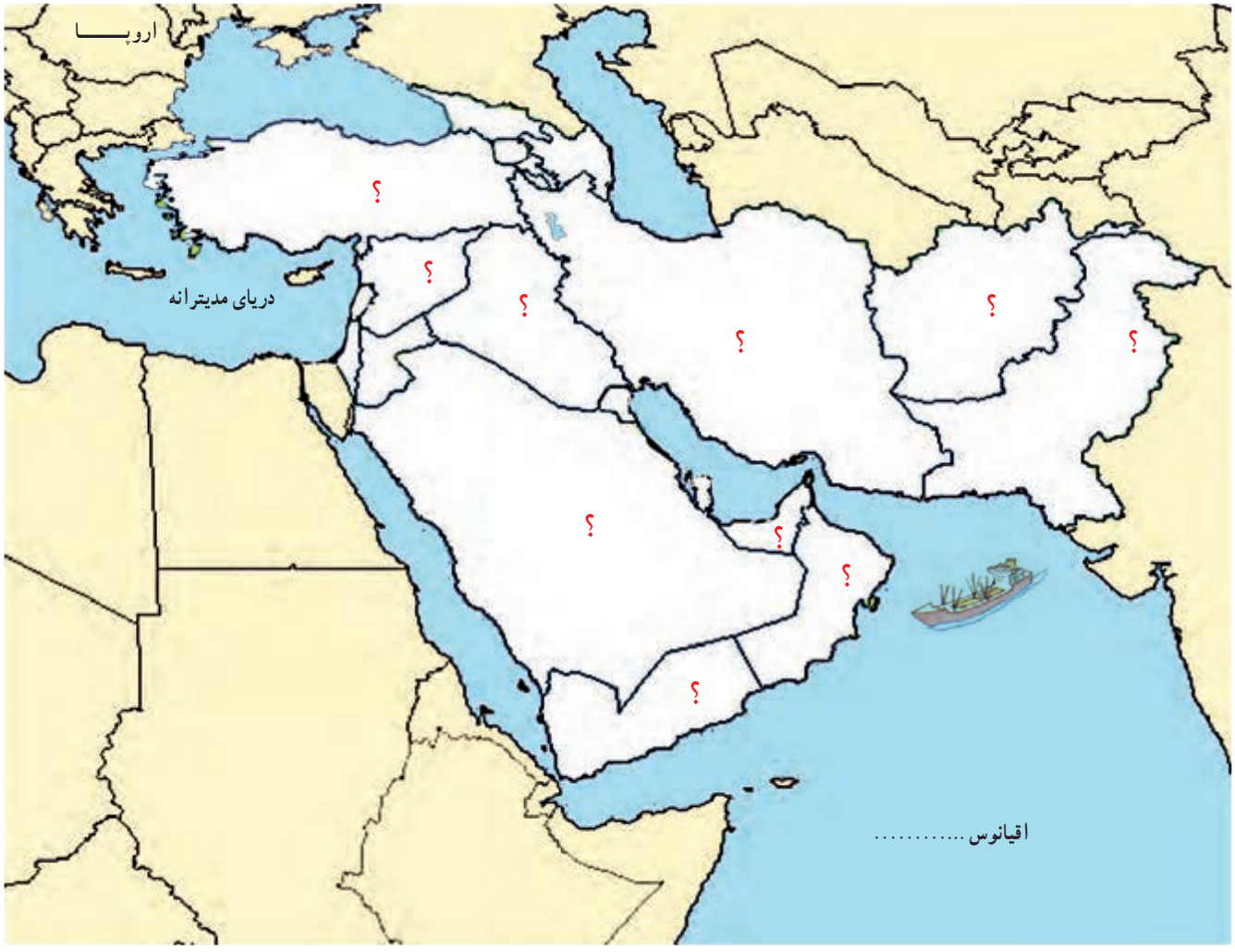

روی نقشه نام مکان‌های مورد نظر را بنویسید.

ــ نام دریاها و اقیانوس مهم منطقه

ــ نام تنگه‌های بسفر، داردانل، هرمز، باب المندب و کانال سوئز

ــ نام کشورهایی که با علامت ؟ مشخص شده است.

ــ کشور ایران را با رنگ سبز و بقیه کشورها را با رنگی دیگر نشان دهید.

ــ اگر یک کشتی بخواهد از دریای عمان به دریای مدیترانه و از آنجا به کشورهای اروپایی برود باید از کدام دریاها و تنگه‌ها عبور کند؟ روی نقشه ترسیم کنید.

ــ روی کشورهای نفت‌خیز منطقه، علامت ⛽ بگذارید.

۱ــ مقیاس عددی نقشه را بخوانید و معنی آن را بنویسید. سپس محاسبه کنید هر سانتی متر روی نقشه معادل چند کیلومتر روی زمین است؟

۲ــ در صورتی که یک کشتی از بندر لنگه به ابوظبی برود، مسافران در سمت چپ خود کدام جزیره ها را مشاهده می کنند؟ با توجه به مقیاس نقشه، فاصلهٔ این دو بندر چند کیلومتر است؟ محاسبه کنید.

۳ــ اگر فردی از شهر لار در ایران به بندر چارَک سفر کند چند کیلومتر طی می کند؟ محاسبه کنید.

مسئله

۱ــ اگر فاصله دو روستا روی نقشه‌ای ۱۰ سانتی‌متر باشد، در صورتی که مقیاس نقشه $\frac{۱}{۲۵۰۰۰۰}$ باشد، فاصله این دو روستا روی زمین، چقدر است؟

۲ــ فاصله شهری تا ساحل دریا، روی زمین ۶۰ کیلومتر و روی نقشه ۵ سانتی‌متر است. مقیاس این نقشه را به‌دست آورید.

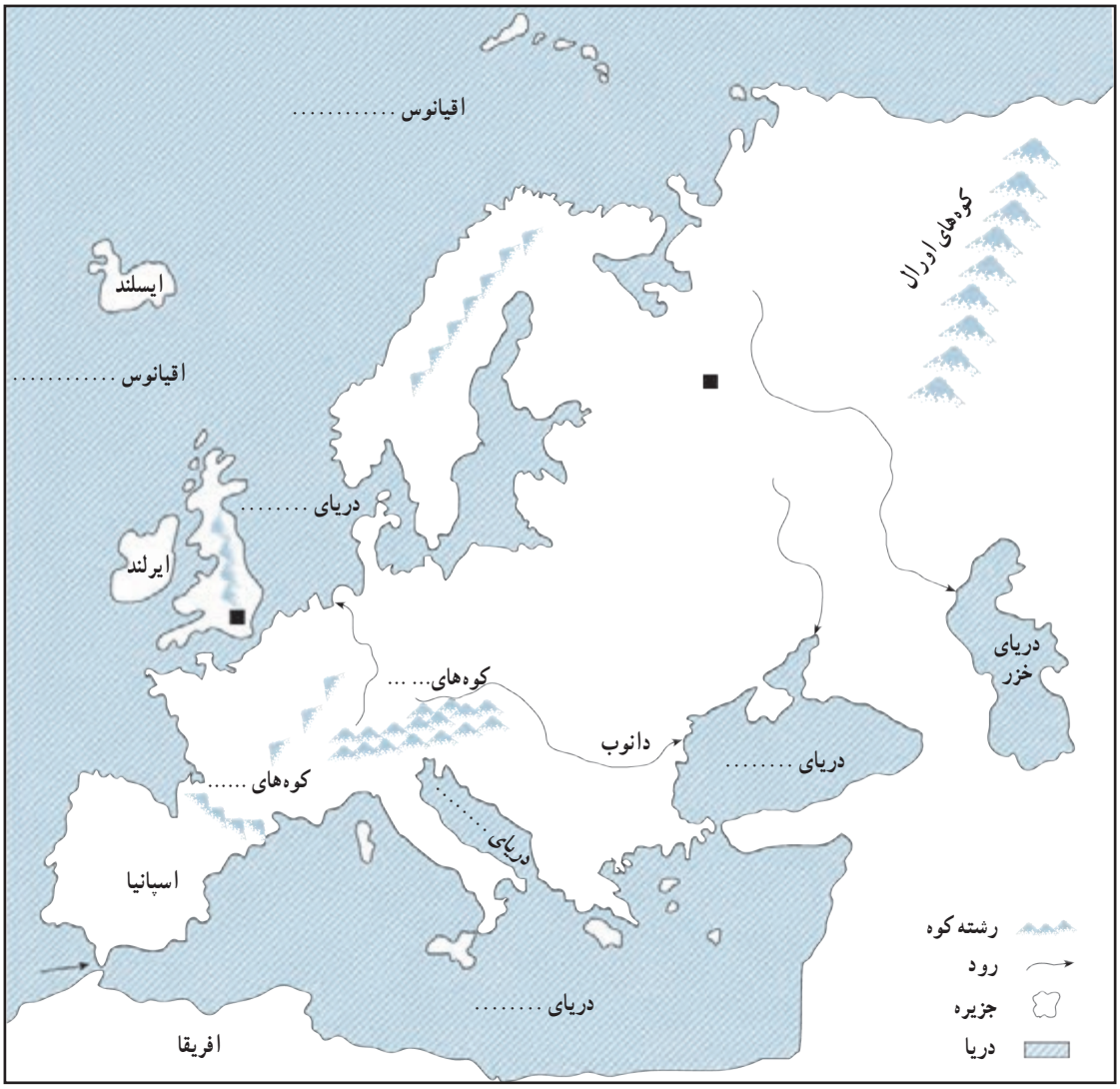

۱ــ روی نقشه، نام مکان‌های مورد نظر را بنویسید.

ــ نام اقیانوس‌ها و دریاهای اطراف قاره اروپا

ــ نام رودهای ولگا، دُن و راین

ــ نام دو رشته‌کوه مهم اروپا

ــ نام شبه جزیره اسکاندیناوی و شبه جزیره بالکان

ــ نام تنگه‌ای که اروپا را از افریقا جدا می‌کند.

۲ــ نقشه را به دلخواه رنگ‌آمیزی کنید.

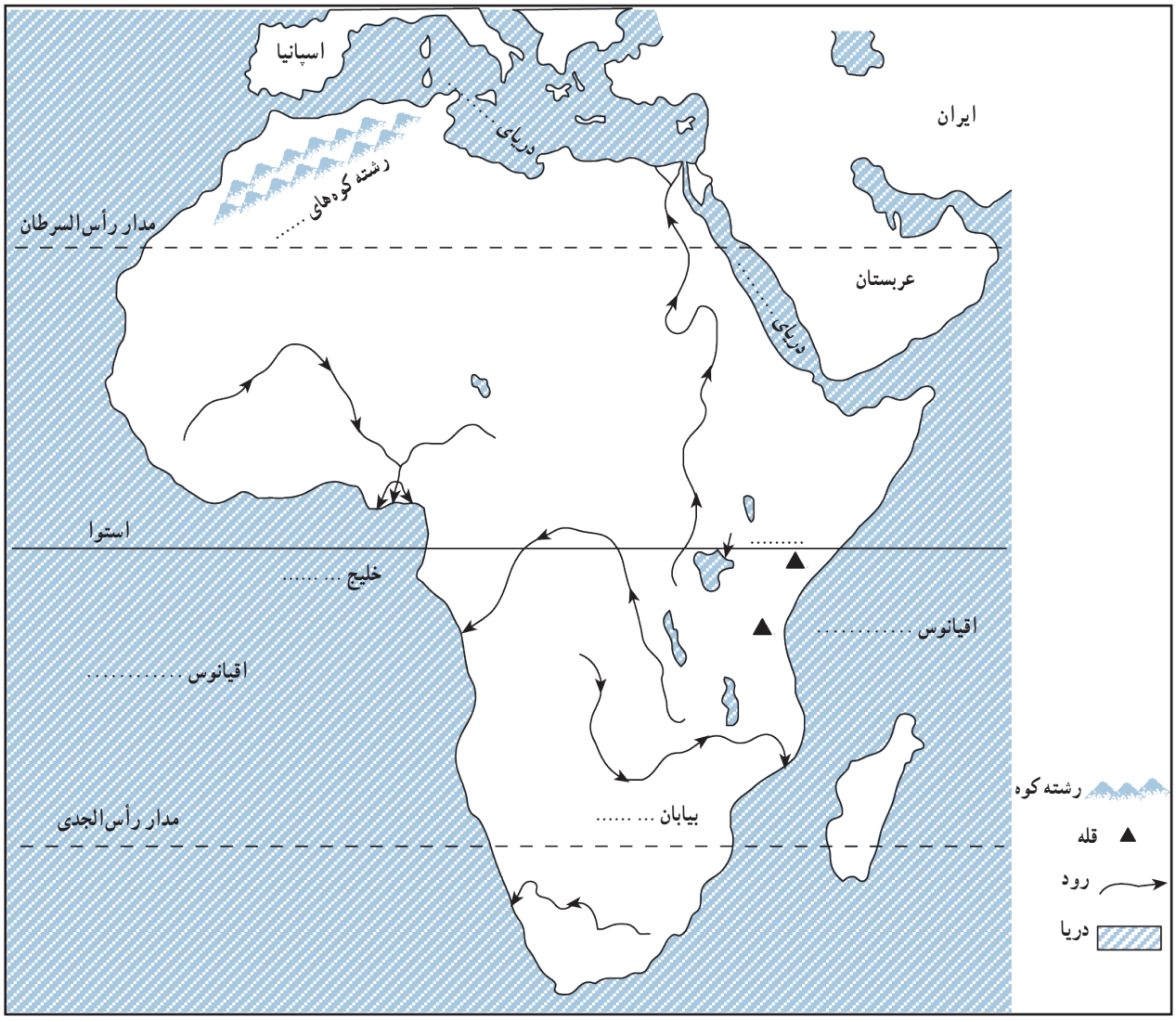

۱ــ روی نقشه، نام مکان‌های مورد نظر را بنویسید.

ــ نام اقیانوس‌ها و دریاهای اطراف قاره افریقا

ــ نام رشته‌کوهی که در شمال غربی افریقا قرار دارد.

ــ نام دو قله بلند افریقا

ــ نام بزرگ‌ترین دریاچهٔ افریقا

ــ نام رودهای مهم افریقا

ــ نام صحرای بزرگ افریقا و بیابان کالاهاری

ــ نام خلیجی در غرب افریقا

۲ــ نقشه را به دلخواه رنگ‌آمیزی کنید.

کاربرگهٔ شمارهٔ ۱۷ نقشهٔ قاره آمریکا

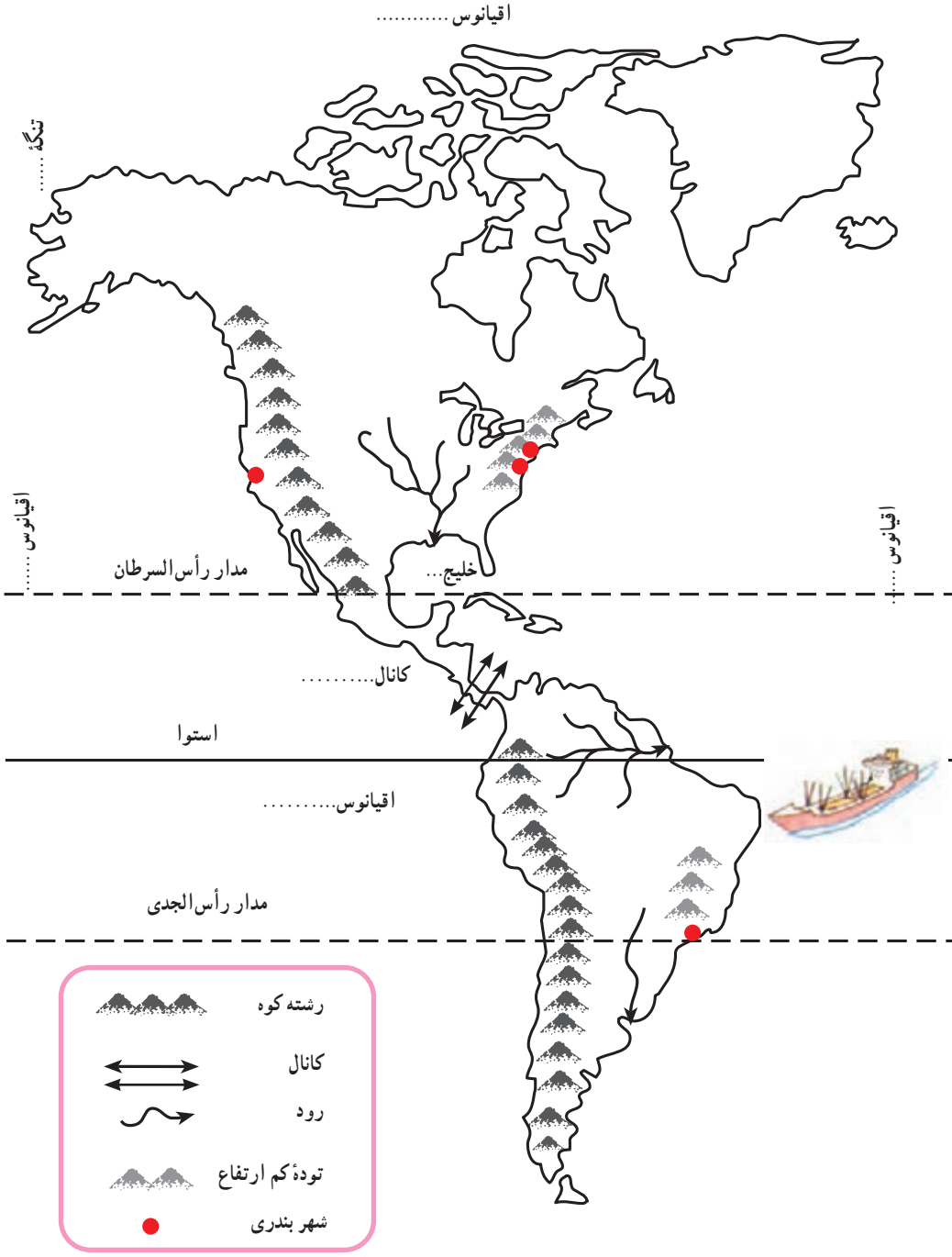

۱ــ روی نقشه، موارد زیر را بنویسید.

ــ نام تنگه‌ای که قارهٔ آمریکا را از قارهٔ آسیا جدا می‌کند.

ــ نام اقیانوس‌ها و خلیج‌ها

ــ نام رودها و جلگه‌های مهم آمریکای شمالی

ــ نام رودها و جلگه‌های مهم آمریکای جنوبی

ــ نام رشته‌کوه‌های بلند و جوان آمریکای شمالی

ــ نام رشته کوه‌های بلند و جوان آمریکای جنوبی

ــ نام توده کم‌ارتفاع قدیمی آمریکای شمالی

ــ نام توده کم‌ارتفاع قدیمی آمریکای جنوبی

ــ محل شهرهای واشنگتن و نیویورک را روی نقشه بنویسید.

ــ نام کانال معروفی که دو اقیانوس را به هم می‌پیوندد.

۲ــ فرض کنید روی نقشه، یک کشتی می‌خواهد از یک اقیانوس به اقیانوس دیگر، سفر کند. دو مسیر جداگانه برای کشتی بکشید. سپس بگویید کدام مسیر کوتاه‌تر است؟ چرا؟

۳ــ نقشه را به دلخواه رنگ‌آمیزی کنید.

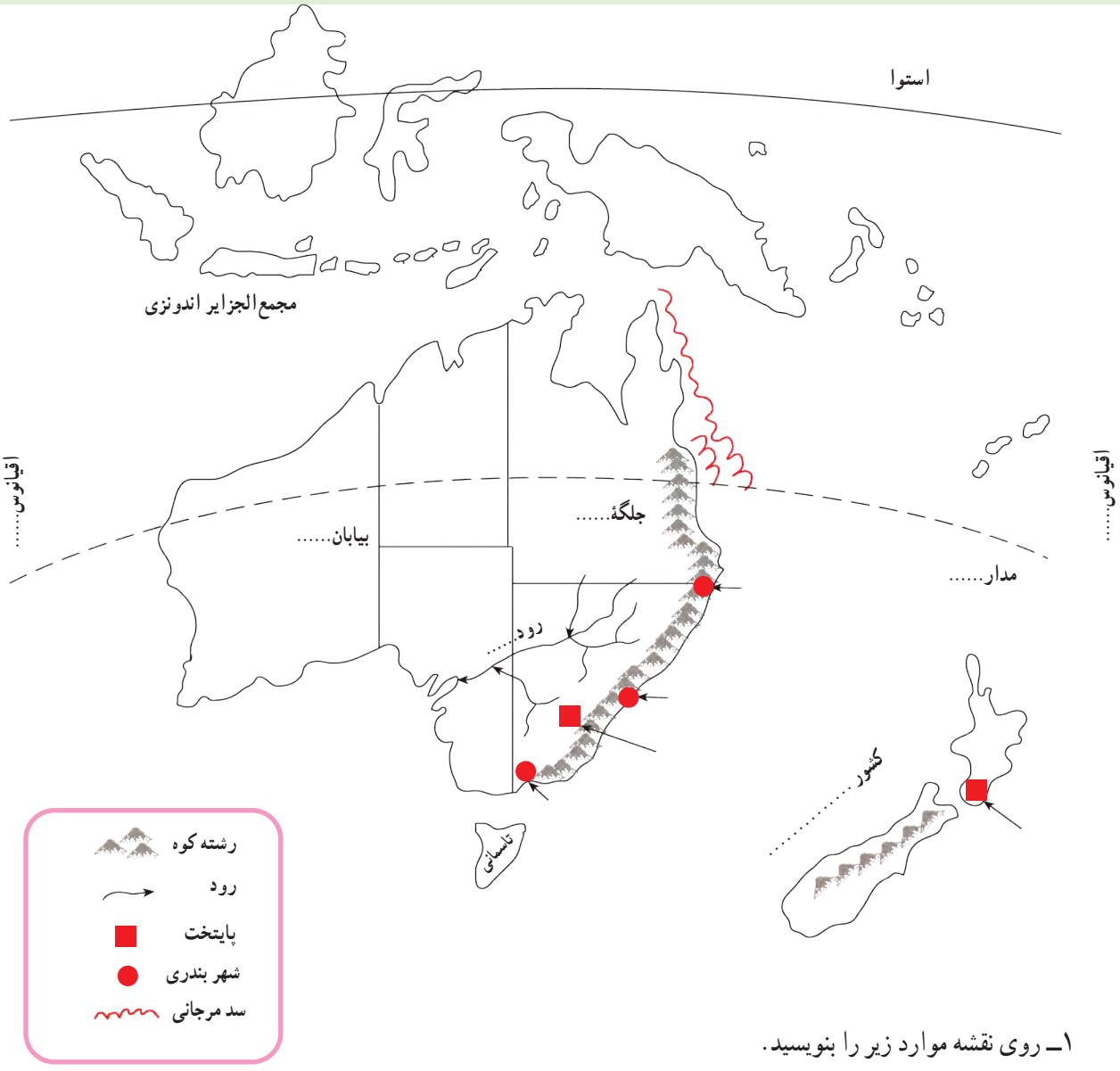

۱ــ روی نقشه موارد زیر را بنویسید.

ــ نام اقیانوس‌های اطراف استرالیا

ــ نام رود، جلگه و بیابان مشخص شده

ــ نام کشور جزیره‌ای که در منطقهٔ اقیانوسیه واقع است و پایتخت آن

ــ نام پایتخت و دو بندر مهم استرالیا

ــ نام مدار فرضی که از استرالیا عبور می‌کند.

ــ محل سدّ بزرگ مرجانی استرالیا

۲ــ نقشه را به دلخواه رنگ‌آمیزی کنید.